

Den unge Jens Zetlitz og samtiden

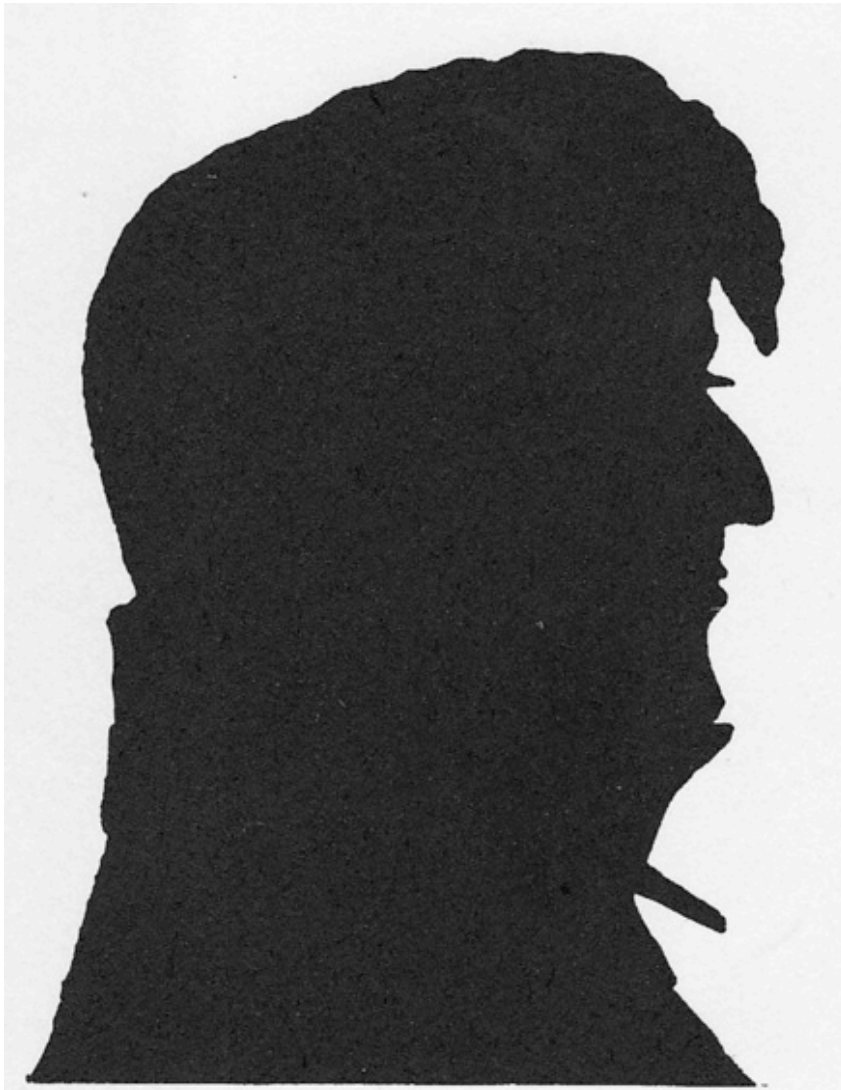
- en biografisk fremstilling i et kulturhistorisk perspektiv

Mastergradsoppgave i kulturhistorie, 60 studiepoeng

av Kristin Schøyen Grude

Institutt for kulturstudier og orientalske språk, Universitetet i Oslo

Avlagt høsten 2011

Takk

til Ellen Holm Stenersen som introduserte meg for Jens Zetlitz, til Else Breen, Øystein Rian, Rolf Zetlitz, Gabriel Kielland, Liv Blikrud, Martin Bagge, Arne Jørpeland og Ivar Alver for verdifulle samtaler, til Kirsti M. Mortensen for kommentarer, til Heidi Lykke for kjøring, til Øystein Svendsen og Maria Grude Jørgensen for levendegjøring av sangene og til Arne Bugge Amundsen for gode råd og veiledning.

Mest av alt takk til Rolf Ruthström, oppgaven tilegnes deg. Takk for tålmodig venting, kjøring og henting, for reisefølge til København, Arendal, Jæren, Stavanger, Ryfylke og Kviteseid, for at du var til.

Livet er et øyeblikk, vi ses i Nangijala!

*Mit Ønske
Et evig Navn er deilig, kan jeg tænke,
Og det paa Quiste ikke groer,
Men det mit Støv i Graven ei skal krænke
Om man mig aldrig kalder Stoer,
Thi naar man først der nede er,
Man Verdens Spot og Ros beleer.
(Zetlitz, Poesier 1789)*

Innholdsfortegnelse

Presentasjon av tema	4
Problemstilling, formål, avgrensning og struktur	5
Faglig forankring	6
Fremgangsmåte	6
Kilder	7
Kapittel 1 - Familie og bakgrunn	10
Kapittel 2 - Barndom i Stavanger	14
Kapittel 3 - Katedralskoleliv i Bergen	28
Kapittel 4 - Møte med Johan Nordahl Brun	33
Kapittel 5 - Ung student i København – Norske Selskab og selskapsbrødrene	42
Kapittel 6 - Tilbake til Norge – huslærer hos Stochfleths på Strømsø	57
Kapittel 7 - Huslærer og selskapsløve i Arendal	62
Kapittel 8 - Familiene Smith, Kielland, Arentz og Bull – Stavangerske Klubselskab	71
Kapittel 9 - Kronprinsbesøk og Tyttebærkrig – Sølvalder og Bakkehus	80
Tilbakeblikk og konklusjon	98
Appendix: Liv og diktning i fugleperspektiv	101
Ekstra billedmateriale og supplerende tekster	107
Referanseliste	115
Noter	126
Sammendrag	156

Presentasjon av tema

Jens Zetlitz (1761-1821) ble født inn i en brytningstid i norsk kultur- og samfunnsliv. Norge var fra 1380 i union med Danmark, men i 1536 ble det norske riksrådet avskaffet og riksstyret underlagt det danske. Under lang tid hadde samfunnet en svært begrenset offentlighet. Ytringsfriheten var avgrenset og forholdet mellom det danske og norske spent. Kun i teateret, bak maskene, kunne man være frittalende. I København gjorde Holbergs satiriske samfunnskomedier stor suksess (Sivertsen 1998). For embetsklassen og de store handelshusene var teater, maskeradeball og musikk populære fritidsbeskjeftigelser. Musikken var en viktig del av selskapslivet, en kunst som både skulle behage og underholde. Det hørte med den allminnelige dannelse å kunne synges en korsats og spille et instrument (Grinde 1975: 56f). I takt med naturvitenskapens forklaringer på naturfenomener hadde kirken mistet mye av sin troverdighet. Opplysningstidens strømninger uttrykte en tro på menneskets evner og fremmet renessansens humanistiske ideer. Filosofer som Voltaire, Rousseau, Kant, Hume og Locke var representanter for bevegelsen. I åndslivet var idealet det franske "l'honnête homme", en foreddet holdning til livet, noe som blant annet innebar kunsten å skrive. Litteraturen skulle more så vel som belære¹ (Bliksrud 1999: 27). Fra Tyskland argumenterte Herder for at dikterne skulle gå vekk fra de klassisistiske idealene og søke inspirasjon i den nasjonale kulturen og folkediktningen. Nye romantiske strømninger ble vekket med Klopstock og Goethe i spissen. Samtidig begynte det fremvoksende borgerskapet å kreve sin andel av den politiske makten.

Jens Zetlitz vokste opp i en borgelig familie i Stavanger. Han ble tidlig foreldreløs, men fant god støtte i venn og mentor, Johan Nordahl Brun (1745-1816). Som de fleste gutter fra bedre familier dro han til København for å studere. Der fant han likesinnede i litteraturklubben *Norske Selskab*. Opplysningstidens diktere siktet mot et bredt publikum og skiftet ut fremmedord med hjemlige ord og uttrykk. Zetlitz var den som gikk lengst i å benytte norske dialektinnslag. Etter hvert ble han en av klubbens forgrunnsskikkelser og en offentlig person. Zetlitz skrev både dikt, bondesanger, komiske fortellinger, satirer, salmer, en reisebeskrivelse og en skolebok. Mest kjent ble han for sine drikkeviser. Sanger som "At Slyngler hæves til Ærens Top", "Evan" og "Mit Ønske" høstet stor lykke. Hans glade vesen og friske innspill ga ham tilnavnet "Glædens muntre sanger". Som patriot engasjerte han seg sterkt i saken om etableringen av et norsk universitet, han brant for skolesak, odelsrett og bondeopplysning. For å finansiere studiene jobbet han flere år som huslærer. Etter fullført teologiutdanning giftet han

seg og ble først kappelan i Lye, deretter sogneprest i Vikedal. Et vendepunkt i livet skjedde da hustruen, Elisa, døde i 1801. Zetlitz giftet seg igjen året etter, men glemte aldri Elisa. Han søkte om embete i Stavanger, men ble i stedet ”forvist” til landsbygda som sogneprest i Kviteseid. Brudevers i Bellmanstil, nasjonalistiske debattinnlegg og politiske visetekster førte til at han kom i uoverensstemmelse med innflytelsesrike personer. Zetlitz døde i Kviteseid 14. januar 1821, alkolisert, fattig og ulykkelig (Breen 1973).

Problemstilling, formål, avgrensning og struktur

Jens Zetlitz var ikke bare populær i sin samtid. Han fortsatte å være en aktiv kulturskaper. Sangene hans ble spredd over hele landet, enkelte gikk over i folketradisjonen. Selv den pietistiske haugianerbevegelsen tok ham til sitt hjerte. Våre nasjonalhelter Wergeland, Welhaven og Ibsen refererer alle til Zetlitz. Zetlitz var Stavangers første berømte dikter og oldefar til den neste, Alexander Lange Kielland (1849-1906). I år er det 250 år siden Zetlitz’ fødsel og interessen for ham er blusset opp igjen. Historikeren Hans Eyvind Næss utgir i høst en bok med 100 av Zetlitz’ tekster i utvalg. Hjembyen feirer ham med et storstilt jubileum, i Vikedal og Kviteseid er Zetlitz på dagsorden med både Zetlitz-spill og opptredener. Noen biografi om ham er imidlertid aldri blitt publisert. ”Fortiener først en Mand at sees, saa fortiener han dog vel, at man ser meer af ham end hans Beenrad”, skriver Zetlitz i *Alkoran* (Zetlitz 1806: 21). Zetlitz har etterlatt seg mange dikt, men dessverre vet vi lite både om ham og tiden han levde i. Ikke engang siluetten av ham på forsiden er autentisk. Den er en udatert rekonstruksjon av en ukjent kunstner, senere tegninger er basert på den². Hensikten med denne oppgaven er nettopp å fylle ut både siluetten og lerretet i en biografisk fremstilling – å tegne et riss av ham i kulturhistorisk perspektiv. *Hvem var Jens Zetlitz? Hva slags familie kom han fra? Hvordan var miljøet rundt ham? Hvilke mennesker, idéer, tanker og hendelser i tiden formet ham og inspirerte ham i diktningen?* Dette er spørsmålene oppgaven reiser.

Det finnes ingen mal for hvordan en biografi skal se ut³, men familiebakgrunn, barndom og ungdom er av betydelig interesse. De første årene kan være skjellsettende og forklare mye om senere utvikling. Av hensyn til omfanget omhandles kun første halvdel av Zetlitz’ liv, men oppgaven er tenkt å danne grunnlaget til et større verk. Biografien er skrevet i kronologisk rekkefølge og fordelt i kapitler.

Faglig forankring

Kulturhistoriefaget kjennetegnes ved kildepluralisme. Ulike kildekategorier tas i bruk og settes inn i nye sammenhenger. Selvbiografier, bilder, tidsskrifter og aviser, kirke- og tingbøker er eksempler på viktig kildemateriale i den kulturhistoriske forskningen⁴. Siden 1970-tallet har kulturhistoriefaget økt fokus på enkeltmenneskets rolle som aktiv kulturskaper, og det er produsert vitenskapelige arbeider om kulturpersonligheter som P.A. Munch, Olea Krøger og Moltke Moe. Samtidig er de immaterielle sidene ved kulturen, mentalitet og verdier, blitt viktige analysekategorier⁵.

Fremgangsmåte

Å skrive biografi om et menneske som levde for et par hundre år siden er svært utfordrende. Det er lite forskning å forholde seg til, og samtidige skriftlige kilder er skrevet på 1700-talls dansk med gotiske skrifttyper og referanser på latin. Datidens mennesker satt inne med andre kunnskaper og referanser, og det var det på moten å utrykke seg både ironisk og ved ”halvkvedede viser”. Zetlitz var dessuten sparsom med å oppgi opplysninger om seg selv. Den 10. august 1818 skrev han ned levnedforløpet i *Vikedals Kaldsbok*, men oversikten er svært kortfattet (ca 1 side) og gir lite å bygge videre på. Om barndom og ungdom oppgis ikke annet enn fødselsdato, foreldrenavn, utdanning og møte med Brun. I biografien er derfor konteksten nødvendigvis tillagt stor vekt. Zetlitz’ liv var også i stor grad preget av den samtiden han levde i. For å danne et så korrekt bilde som mulig har jeg benyttet mange ulike kilder. Samtidiges erindringer og biografier kan være representative, likeledes vil historiske hendelser, skikker og tradisjoner fortelle mye om Zetlitz’ situasjon. Strømninger i tiden former og påvirker, menneskemøter kan være av største betydning. Samtidig kan Zetlitz’ historie være representativ. Tekstene hans forteller mye om samtiden. Mens Holberg og Bellman hentet inspirasjon fra figurer i Københavns og Stockholms gater, skrev Zetlitz om sine venner og bekjente, om nærmiljø og hendelser i tiden. Diktet ”Eegenæs” regnes for eksempel som et betydelig kildekrift til Stavangers historie (Zetlitz 1969: 8). Tekstene sier også mye om ham selv. Enkelte gir uttrykk for holdninger og idealer. De har titler som ”Hvem jeg er”, ”Mine ønsker” og lignende. I debattinnlegg, personlige brev, leilighetstaler og prekener kommer meningene hans frem. I 1806 ga han dessuten ut en liten bok på 40 sider kalt *Alkoran. Capitlenes Bog*⁶ hvor han i alfabetisk orden diskuterer ulike emner han er opptatt av, som for eksempel døden, djevelen, liturgi og ynde. Innledningsvis skriver han at fortalen til en bok er

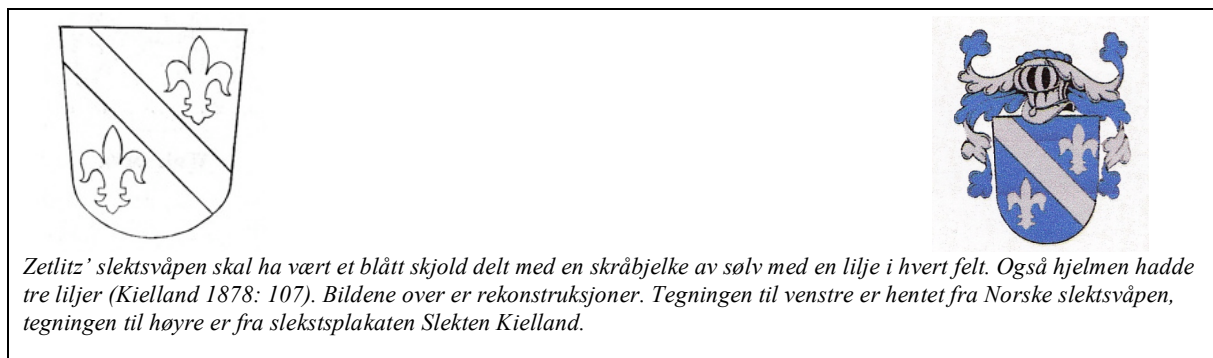
svært viktig: ”Fortalen er Jordemoderen, den bør give Underretning om Fødsels-Veerne, Barnets Dannelse”, heter det (Zetlitz 1806: 5). Flere av sitatene i oppgaven er derfor hentet fra forordene til hans utgivelser. Også andres samtidiges ”stemmer” vil komme frem ved sitater. Ord inneholder imidlertid indirekte referanser. Fordi bilder mer refererer direkte til virkeligheten, er de viktige for forståelsen av et materiale, hevder førsteamanuensis i norsk, Arne Engelstad (Engelstad 2001: 11). Jeg har derfor innsamlet et billedmateriale fra Zetlitz’ omgivelser. For å få en forståelse av sammenhenger og årsak/virkning har jeg også laget en skjematisk oversikt over Zetlitz’ liv og diktning. Oversikten følger som vedlegg. Under arbeidet med oppgaven har jeg kommet over mye informasjon som er på siden, faller utenfor, eller av plasshensyn ikke er tatt med. Jeg har dog sett på disse opplysningene som viktige utfyllende kunnskaper om menneskene det dreier seg om, stedene eller perioden og plassert dem i fotnoter. Også fotnotesettingen har fungert som metode. Både for forståelsen av materialet og som ”huskeliste”. Underveis har jeg flyttet fotnoter frem i teksten fordi de likevel har vist seg relevante og omvendt.

Kilder

Fra tidligere er det produsert tre oppgaver om Jens Zetlitz. Forfatteren Else Breen skrev i 1973 en litteraturvitenskapelig mastergradsavhandling med tittelen *Jens Zetlitz - Gledens muntre sanger? Diktningen og livet. Analyser av hans visetekster*. Avhandlingen gir et litteraturhistorisk portrett av Zetlitz og inneholder en gjennomgåelse av hans produksjon, samt analyserer av enkelte visetekster fra ulike perioder og genre. I tillegg har hun skrevet forordet til en 200-års minnebok om Zetlitz med et utvalg av diktene hans. Alf Tellefsen leverte i 1939 en hovedoppgave i norsk med tittelen *Jens Zetlitz: liv og diktning*. Oppgaven er imidlertid klausulert og ligger utilgjengelig i *Universitetet i Oslos håndskriftsamlinger*. Universitetet har ikke vært behjelpelig med fødselsdato slik at det kunne være mulig å oppspore forfatterens etterkommere, men jeg har fått tak i dårlig kopi fra *Stavanger bibliotek*. Når jeg viser til denne må det tas forbehold om at jeg sitter med en til dels uleselig versjon og at mistolking kan forekomme. Begge avhandlingene er imidlertid fokusert på Zetlitz’ voksenliv og berører knapt hans barndom, ungdom, eller huslæregjeningen. Politiker, manusforfatter og humorist Terje Torkildsen har kalt sin språkvitenskapelig hovedfagsoppgave *Retorikk og tematikk i ”Sange for den norske Bondestand” av Jens Zetlitz* som Zetlitz først skrev i 1996. I tillegg til å diskutere bokas retorikk og tematikk, tar oppgaven for seg plasseringen av Zetlitz og de problemer som

oppstår ved tolkning og tidsavstand. Andre kilder jeg har brukt har vært forfatterleksikon, litteraturhistorieverk og artikler om Zetlitz jeg har funnet i andre bøker og tidsskrifter. Når det gjelder Zetlitz tid i *Norske Selskab* har jeg tatt utgangspunkt i litteraturviteren Liv Blikruds bok *Den smilende makten. Norske Selskab i København og Johan Herman Wessel* (1999). Blikrud tar her blant annet for seg diktningen og nasjonale holdninger i den motsetningsfylte perioden de siste årene av felleskongedømme Danmark-Norge. For å sette meg inn i hvordan retningene de litterære strømningene lar seg konstantere hos Zetlitz, har jeg lest tidligere stortingsrepresentant, Tore Austads, hovedfagsoppgave i norsk: *Klassisisme, preromantikk og romantikk hos Det norske Selskabs diktere* fra 1962. Austad bruker Zetlitz i flere eksempler. Forfatteren Sofie Aubert Lindbæk har i boka *Fra Det norske selskabs kreds* (1913) trykket en del personlige brev og vers av medlemmene. Her finnes blant annet flere dikt og personlige brev til og fra Jens Zetlitz. Jeg har også benyttet litteratur- og idéhistoriker Andreas Hofgaard Winsnes bok *Det Norske Selskab* (1924), hvor et eget kapittel er tilegnet Zetlitz. Johan Nordahl Brun var en viktig person i Zetlitz' liv, Zetlitz skrev endog hans biografi (1805). Hendelser i Bruns liv gir dessuten bakgrunnforståelse for hendelser i Zetlitz' liv. Brun er derfor viet forholdsvis stor plass. Ved siden av Zetlitz' biografi har jeg brukt Winsnes monografi, en antologi som omhandler Brun både som politiker, poet og prest, Bruns omgangsvenn, Peter Andreas Heibergs (1758-1841), erindring *Tre aar i Bergen* (1829), samt historikeren Øysteins Rians bok *For Norge, kjempers fødeland. 12 portrett frå dansketida* (2007). I tillegg til Brun tar Rian for seg tre andre samtidige med Zetlitz, Hans Nielsen Hauge (1771-1824), Bernt Anker (1746-1805) og Kristian Lofthus (1750-1797). Boka viser hvordan personer preges av miljøet og kulturen de er en del av. For ytterligere å få frem det politiske aspektet har jeg brukt Rians bok *Maktens historie i dansketiden* (2003). Videre har jeg lest deler av erindringene til Steffens, Rahbek, Schwach, Dunker og Pavels som alle hadde tilknytning til Zetlitz' miljø. Disse forfatterne sto i sentrum for sentrale politiske og kulturelle begivenheter, og erindringene anses som viktige førstehåndskilder til tidens samfunnsliv. Filosofen Henrich Steffens (1773-1845) var 12 år yngre enn Zetlitz, men kom fra samme fødeby, studerte i København og hadde venner i Zetlitz' omgangskrets. Han var også i en periode innom *Norske Selskab*. Den danske litteraturhistorikeren Knud Lyne Rahbek (1760-1830) var en av sin samtids betydeligste kulturpersonligheter og en god venn av Zetlitz. Rahbek var redaktør av en rekke tidsskrifter. I 1785 utga han *Minerva* sammen med Christen Henriksen Pram (1756-1821) og fra 1791 til 1806 *Den Danske Tilskuer*. I tillegg til ham selv, bidro flere av *Norske Selskabs* medlemmer

med innlegg, blant annet Zetlitz. Rahbek holdt salong, først alene, senere med hustruen, Kamma Rahbek (1775-1829), for unge kunstnere og intellektuelle i boligen Bakkehuset. Dikteren Conrad Nicolai Schwach (1793-1860) bodde som barn i nærheten av Strømsø og levde store deler av livet i Arendal, steder hvor Zetlitz periodevis var huslærer. Schwach var selv visedikter, men møtte aldri den 22 år eldre Zetlitz. Han var redaktør av tidskiftet *Nor* og noen av Zetlitz' dikt ble trykket der. I 1825 utga han Zetlitz' *Samlede digte*. Conradine Dunker (1780-1866) var en pioner som memoarforfatter og brevkunstner i Norge. Hun var 19 år yngre enn Zetlitz, men kjente godt til hans diktning og omgangskrets. Hennes far var blant annet en god venn av Johan N. Brun. Biskop Claus Pavels (1769-1822)⁷ studerte sammen med Zetlitz 1788/89. Zetlitz nevnes i hans selvbiografi og flere ganger i dagbøkene Pavels førte fra 1812 og til sin død. En svært nyttig kilde har vært Knut Nygaards bok om Jonas Rein (1760-1821), Zetlitz' beste venn fra Københavnertiden. Også teologen Kaare Støylens (1909-1989) bok om dikter og sogneprest Claus Frimann (1746-1829) har vært til hjelp. Likeledes slektsbøker om Kielland- og Zetlitzfamilien. På *Riksarkivet*, *Nasjonalbiblioteket*, *Deichmansk bibliotek* og *Universitetsbiblioteket* har jeg funnet lokalhistoriske bøker om stedene han har bodd og slektsbøker om andre familier Zetlitz hadde tilknytning til. Uten internett hadde oppgaven fått en annen utforming. Internett har lettet arbeidet, gitt tips til videre lesing og gjort kilder mer tilgjengelige. På googlebook ligger for eksempel alle bindene til Rahbeks erindringer. *Store norske leksikon* er under oppgaveskrivingen kommet på nett og er flittig benyttet. Enkelte ord og uttrykk fra 1700-tallet brukes ikke lenger, eller har fått en annen betydning. I den forbindelse har jeg benyttet nettversjonen av *Historisk ordbog over det danske sprog*. Ved nettsøk har jeg funnet viktige støttekilder jeg ellers ikke ville visst om. Et eksempel er universitetslektor i matematikk Nils Voje Johansens artikkel ”I spennet mellom ballongferd og universitetskamp – litt om Bernt Anker som naturviter” (udatert). Jeg også funnet lokalbladet *Stavangeren*, nettsiden til *Det Stavangerske Klubselskab* og det lokalhistoriske kildeskiftet *En Stavangersk Cicerone*. Flere privatpersoner har lagt ut slektstre, disse har vært til god hjelp. *Wikipedia* har vært uvurdelig, spesielt den danske versjonen. Særlig i forbindelse med billedeinnsamlingen og i letingen av informasjon om 1700-tallets tidsskrifter. I den grad usikre kilder er benyttet, er de så langt mulig kryssjekket med andre kilder. Av lesbarhetshensyn er linker plassert i fotnoter.

Kapittel 1 - Familie og bakgrunn

”Var jeg Millionær, jeg vilde dog være mere beroliget for mine Børn, naar jeg kunne tænke: dit Navn vil være dem en Anbefaling, end ved Forestilling om de Tønder Guld, de skulde komme til at eie”, skriver Zetlitz i *Alkoran* (Zetlitz 1806: 37). Han var svært stolt av sin bakgrunn: ”Zetlitz. Det er et genetisk Navn; thi der er – i det mindste i Danmark og Norge – ingen, som bær det, uden Afkomlingene af Sigismundus Zetlitz”, forteller han (ibid.: 36). Faren, Sigismundus (ca 1725-1762), var sønn av Johan Gabriel Zitlitz (ca 1685-1737⁸), og var i følge familietradisjonen av adelig avstamning, trolig fra den tyske regionen Schlesien⁹. Johan Gabriel Zitlitz var regimentfeltskjerer ved det *3dje Akershusiske nasjonale infanteriregiment*¹⁰ under den store nordiske krigen (1700-1721) (Zetlitz 2005: 18). En feltskjerer var en militær sårlege med en laugbasert håndverksutdanning¹¹. De fleste ble rekruttert nettopp fra de tyske distriktene. Mange kom fra lavere samfunnslag, men fikk gjennom arbeidet en privilegert stilling, da bare laugmedlemmer rettmessig kunne praktisere kirurgi. I sine erindringer forteller Henrich Steffens at det ikke var besynderlig at unge mennesker som ville opp i verden valgte kirurgien: ”Den, der besad Lyst, Iver og Talent, kunde den Tid arbeide sig op fra en tilsyneladende ringe og kummerlig Begyndelse til en meget anstændig Stiling”, skriver han¹² (Steffens 1840, bd 1: 12). Feltskjererne var utstyrt med egne medisinkister og hadde som regel ansvaret for all legekunst i hær og flåte (Johannessen 1995: 50). Dermed opparbeidet de en unik medisinsk kompetanse (Haave 2009). Regimentfeltskjerere hadde dessuten en offisers rang (Zetlitz 2005: 18). Da krigen nærmet seg slutten måtte det finnes annen sysselsetting til feltskjererne. Etter pålegg fra stiftamtmanden ble byfogdene i Drammensbyene Bragernes-Strømsø bedt om å rapportere om de hadde behov for barberere, eller barteskjerere som det kaltes¹³ (Thorson 1962: 248).

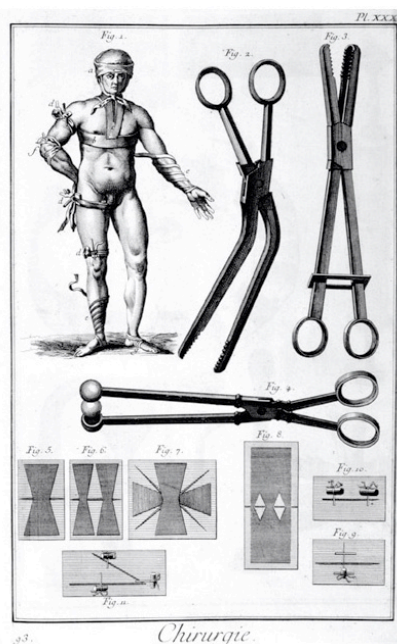
En barteskjærer hadde tilnærmet samme profesjon som feltskjæreren. Barbering var bare en av arbeidsoppgavene. Barteskjærerne behandlet utvortes skader og sykdommer, inkludert veneriske, foretok årelating og koppesetting, samt tilberedte plaster og salver¹⁴ (Møller 1982: 95). Zitlitz' regiment ble oppløst 28. august 1720, og han anholdt om privilegier som barteskjær hos Fredrich Brandt på Tangen ved Strømsø (Zetlitz 2005: 18, Thorson 1962: 248). Ved siden av å ha tjenestegjort ved norske krigshospital, kunne han fremvise attest for at han var "candidatus Chirurgia" men "ennu ei examinert af facultate medica og nogle af de ældste Mestere i Barteskerlauget i København til Bartesker Profession at forestaa dyktig befunden"¹⁵. Søknaden ble innvilget 7. juli 1721. Zitlitz flyttet inn i et hus i Forgaden og giftet seg med Kirsten Hansdatter Parelius (1708-1750)¹⁶. Faren hennes, Hans Clausen Parelius (1670-1751), kom fra en prestefamilie¹⁷, selv var han offiser (Røinås 1955: 75). Moren, Marie Helena Drostrup (1667-1759), var datter av Karen Albrechtsdatter og borgemesteren i Mariager på Nord-Jylland, Hans Nielsen Drostrup (ibid.: 76). Kirsten og Johan Gabriel Zitlitz fikk syv barn. Alle skal ha nådd voksenalder, noe som for sin tid var spesielt da barnedødeligheten var stor. Dårlige hygieneforhold var en av årsakene. Gatene i Strømsø fungerte som tumleplass for både griser, høns og barn og ble dertil brukt som kloakk for privathus og verksteder (Thorson 1962: 249). Da Fredrich Brandt døde i 1725 ble Zitlitz enebarteskjær på Strømsø. Fire år senere er han registrert som mester¹⁸. Rolf Zetlitz skriver at da Zitlitz døde i 1737¹⁹ satt hustruen igjen i dårlige kår og med syv umyndige barn. Hun fikk bevilling til å fortsette barteskjærprofesjonen ved hjelp av en svenn "som etter forordningen om anatomi og kirurgi er døgtig befunden" (Zetlitz 2005: 19). Samarbeidet varte bare halvannet år. Hva familien levde av etter dette er usikkert²⁰. Skiftet etter Parelius viser at det var lite å hente av økonomisk hjelp fra hennes foreldre²¹ (ibid.).

Av Johan Gabriel og Kirsten Zitlitz' barn kjenner vi, foruten Jens Zetlitz far, til Jens (1729-1786), Marie Helene (1733-1772), Gabriel (f. ca 1735²²) og Hans (1735-1753)²³. Hans Zitlitz oppgis å ha vært styrmann. Han skal ha omkommet 18 år gammel ved et forlis med et skip fra Aabenraa, en havneby i Søderjylland. Jens, som er registrert med etternavnet Zeitlitz, bosatte seg i Trondheim og arbeidet der som tollbetjent fra 1777 og til sin død. Søsteren, Marie Helene, flyttet med ham. Han var først gift med Gunille Fuhrmann (1725-1764) og fikk sønnen Hans (1756-1759), men både kone og barn døde etter få år²⁴. Deretter inngikk han ekteskap med Ingeborg Maria Hermannsdatter Slimand (1727-1794), datter av

skredder Hermand Slimand (d. 17.10. 1771)²⁵. Gabriel Johansen Zetlitz fortsatte å bo i området. Han jobbet først som ”Kjøpmands Karl” hos kjøpmann Niels Nicolaisen Omsted (1706-1778) på Bragernes, men da Omsteds sønn overtok herregården Fossesholm på Vestfossen fulgte han med som betjent dit²⁶ (Zetlitz 2005: 25).

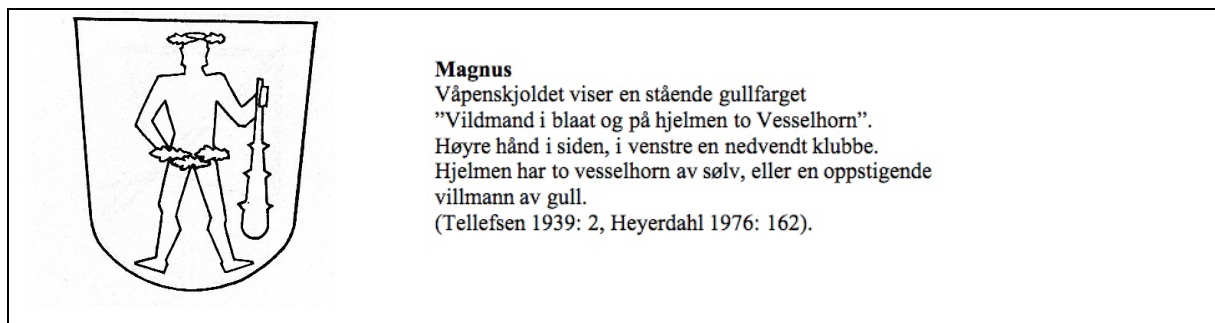
Amputasjon av en underarm. Pasienten blir holdt av tre assistenter og har fått et tørkle foran ansiktet for å slippe å se på. En årepresse er strammet rundt armen, men det blør likevel en del. Et bekk er satt til å fange opp blodet. Pasientene fikk ikke annen bedøvelse enn brennevin, derfor måtte operasjonen gjennomføres raskt. Det var en lettelse for operatørene om pasienten besvimte. Stikk fra en kirurgisk lærebok fra 1719 (Møller 1982).

På 1700-tallet ble kirurgi et forbilde for praktisk og samfunnsnyttig legegjerning (Tidsskrift for Den norske legeforening, nr. 24 2009). Illustrasjon © Art Media, Heritage/SCANPIX

Sigismundus Zetlitz ville bli kirurg som sin far. For å bli barteskjærer startet man i 14-15-årsalderen som dreng hos en mester. Etter tre års læretid ble drengen forfremmet til svenn, deretter fulgte et flerårig obligatorisk utenlandsopphold²⁷. Nå var imidlertid utdanningen blitt endret. På initiativ fra en av Danmarks mest kjente mestre, Simon Crüger, ble det i 1736, etter fransk forbilde, opprettet en kirurgisk læreranstalt i København, *Theatrum Anatomico-Chirurgicum*²⁸. Det lå i Købmagergate og hadde et auditorium med plass til 200 elever (Møller 1982: 96). Her holdt fem lærere offentlige demonstrasjoner og forelesninger i anatomi og kirurgi. Selv om praksisopplæring var den samme, lå undervisningen nå under skolens kontroll.

Skolens sjef, generalkirurgen, hadde det administrative ansvaret for all kirurgi i unionen og sørget for at opplæringen avsluttet med en offentlig eksamen (Haave 2009). Sigismundus tok sine eksamener i 1747 og 1749. Fra den 25. juni 1750, kort etter morens død, finner vi ham som regimentfeltskjærer i det *Andet Vesterlenske Infanteriregiment* i Stavanger²⁹ (Zetlitz 2005: 23).

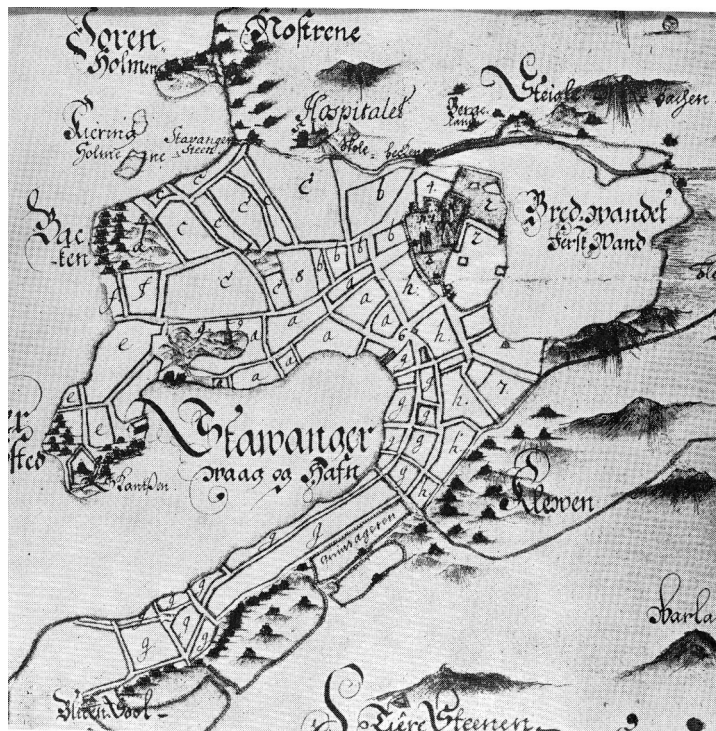

Jens Zetlitz' mor, Mette Christine Christiansdatter Magnus (1735-1772)³⁰, var det fjerde og yngste barnet til Christian Magnus (1707-1756), kjøpmann og kirkeverge i Stavanger, og Christine Aagaard Seehusen (1699-1754). Bare hun og broren, Hendrich Andreas Magnus (1733-1768)³¹, hadde nådd voksenalder. Den førstefødte var dødfødt, det tredje barnet, Hans Magnus (1734-1734), døde snart etter fødselen. Som Zetlitz var Magnusfamilien av adelig avstamning. I følge *Norske Slektsvåpen* kom en Heinrich Magnus til Bergen på midten av 1600-tallet og førte våpenet med seg (Heyerdahl 1976: 162). Dette var antagelig Mette Christines tippoldefar, major Magnus (1622-1694), i Bjørgvin (Bergen). Hans sønn, Christian Magnus (d. 21.4.1730), var gift med Margrethe Andersdatter Rask (d. 24.07.1695) og oppgis å ha vært observatør. Deres sønn, Mette Christines farfar, var skipperen Hinrich Magnus (1684-1739). Farmoren het Regine Christensdatter Beyer (1681-1738) og hadde historikeren og teologen Absalon Beyer (1528-1575) i aneregisteret³². På morsiden fantes flere prester. Mormoren, Mette Christine Buch, var datter av Hans Hanssøn Buch, sogneprest til Vørslev og Jordløse på Skjælland³³. Morfaren, Hans Seehusen³⁴, var sogneprest til Hellelands prestegjeld³⁵ (Zetlitz 2005: 22f). Det aller gjeveste var nok at hun hadde Stavangers tidligere borgermester, Søfren Pedersen Godtzen (1599-1665)³⁶, i stamtreet. Med dette var hun i slekt med byens aller fornemste familier (Røinås 1955: 76). I *Alkoran* skriver Zetlitz at faren helbredet moren for en sykdom før de giftet seg (Zetlitz 1806: 36). Kan hende var det slik de møttes. Bryllupet sto den 12. desember 1752 i Stavanger domkirke (Aurenes 1948: 18).

Kapittel 2 - Barndom i Stavanger

Jens Zetlitz ble født i Stavanger mandag 26. januar 1761. Som tidens skikk tilsa, ble han døpt allerede første søndag etter fødselen, den 1. februar (Thomle 1888: 20). Fru Oberstinde Heusner, trolig hustru til en av farens kollegaer, bar ham til dåpen. Faddere var hans vordende svigermor, Fru Prostinne Axilliane Christina Bull (1737-1762)³⁷ på Lye, amtmann og kammerjunker Tillisch, sjøkaptein Frantzen og sognepresten selv, Hans Kamstum³⁸ (Zetlitz 2005: 94). I følge tradisjonen skulle førstefødte sønn oppkalles etter farfare, nesteldste etter morfaren, og senere sønner etter brødre av foreldrene. Som sønn nummer seks i en søskenflokk på syv, fikk han navnet Jens etter farbroren (Dunker 1909: 28). Tre av søsknene rakk han knapt å kjent med. Den eneste søsteren, Christine Aagaard Seehuusen³⁹ Zetlitz (1759-1762), og broren, Hans Zetlitz (1756-1762), døde året etter, bare 2 ½ og 5 ½ år gamle. I 1763 døde nok en bror, Sigismundus Zetlitz jr. (1757-1763) (Kielland 1878: 107, Aurenes 1948: 19). Dødsårsakene er ikke kjent, men i tillegg til dårlige hygieniske forhold, slo epidemiske sykdommer hardt ned på barn og unge (Næss 2007: 29). I 1770 døde 7 av 10 før oppnådd voksen alder⁴⁰. Om den eldste broren, Johan Gabriel Zetlitz (1753-1785⁴¹), oppgir Axel Kielland kun at han døde ung⁴² (Kielland 1878: 107). En nyere kilde hevder imidlertid at han giftet seg med Anna Borresdatter og fikk sønnen Johan Andreas Zetlitz i Bergen (døpt 11.04. 1777 i Domkirkens Sogn)⁴³, men annen etterslekt nevnes ikke. Etter hva vi kjenner til er det bare Jens Zetlitz og brødrene Christian Magnus Zetlitz (døpt 23.11 1754 - 20.10 1825) og Henrich Andreas Magnus Zetlitz (døpt 27.10. 1758 - 26.06. 1821) som førte familienavnet videre etter Sigismundus (Aurenes 1948: 19, Kielland 1878: 107).

Ved 1700-tallets begynnelse var Danmark-Norge preget av uår, krig og epidemier. Bare i København døde en tredjedel av innbyggerne som følge av en byllepest i 1711 (Møller 1982: 105). Ved den nordiske krigens slutt i 1721 bedret situasjonen seg, og tvillingriket gikk inn i en oppgangstid. Folketallet, eksklusiv Slesvig-Holstein, steg raskt fra 1,2 til 1,8 millioner (Gustafsson 1997: 136f). I Stavanger førte det ekspanderende markedet til et økt behov for håndverkere⁴⁴. Nye innbyggerne kom til fra Danmark, Holland, Skottland og Tyskland og fra distriktene rundt byen (Haaland 1999: 11, Maaland 1981: 113, Elgvin 1956: 213). Da Zetlitz vokste opp var Stavanger blitt en mellomstor by med omlag 2300⁴⁵ innbyggere. Hovednæringer var skipsfart, sildefiske og trelast (Lunde 1963: 40).

Bildet viser et utsnitt over Ulrik Frederik Aagaards kart over Stavanger 1726:

- 1) Domkirken
- 2) Kongsgård
- 3) Rådstuen
- 4) Katedralskolen
- 5) Hospitalet
- 6) Torget
- 7) Fattiges kirkegård
- 8) Arnegård
- 9) Valberget
- a) Øvre og nedre gater fra Torget til Skagen
- b) Uhren
- c) Østervåg
- d) Bakken
- e) Holmen
- f) Pottemakerstranden
- g) Torvet Nedre Strandgate
- h) Øvre Strandgatene under Kleven

Øverst til høyre Kongsteinen, nederst i midten Tjæreteinen, øst for Bredevannet minnekorsset ved Steilebakken (Elgvin 1956).

"I enden af en bifjord, der fra den store Stavangerbugt skjærer sig sydøstlig ind mellem klipperne, ligger Stavanger i en halvkreds tæt ved vandet", skriver Zetlitz venn fra studietiden, justisråd Christen Henriksen Pram (1756-1831) (Wyller 2003, nr. 1: 8). I 1805⁴⁶ foretok han en reise gjennom Stavanger amt. "Klipperne hæver sig, uden nogen forstrand eller flade, paa alle sider mere eller mindre steile, og paa eller lige ved denne skråning ligger byen", fortsetter han. "Fjordens avrundede ende er ud i vandet bebygget med skibsbroer og pakhuse. Indenfor ligger en række af vaaningshuse, der danner en krumløbende gade, som ikkun somme steder har huse paa mere end den ene side, fordi fjeldet næsten lodret staar op paa den anden. Byen er hel maadeligen bebygget. Alle dens huse, ene kirken undtagen, er blot af træ, nogle, ja de fleste, nette, men de allerfleste meget smaa. Pladsen tillader det ei heller anderledes", heter det (ibid.) På kartet under ser vi til høyre Kjerringholmen som var et yndet badested for guttene på Holmen. Bispebryggen på Østervåg var trolig Stavangers viktigste mottakssted for ved⁴⁷. Derfra gikk Sølberggaten opp mot Sølberget⁴⁸ og videre oppover mot bispegården⁴⁹ (Bærheim 2008: 26).

Kart over Holmenområdet:

Navnene Solands Brygge, Nordbøallmenningen og trolig også Zetlitz-allmenningen er tilkommet etter Jens Zetlitz' tid. Buktene Søylå i sørvest og Vigå i nordøst oppsto da sundet mellom Kuholmen og fastlandet ble fylt igjen tidlig på 1700-tallet.

"Stavanger med sin kirke (en af de smukkeste i Landet siger man), falder ingensted fuldkommere og bedre i Øiet end her - Bredevandet og paa den ene Side deraf Kongsgaard, en smuk Træbygning, opført for Kongelig Regning paa Fundamenterne af den murede Bygning, der bar Navn af gamle Kongsgaard og fra først af har været den berømte Bisperesidentse, som Peder Clausen nævner i sin Norges Beskrivelse - omkring den er anlagt en Have, som, skjønt den største i disse Egne, dog fortjener mere at nævnes for sin Skjønhed end Størrelse" (Zetlitz 1969: 62). Slik beskriver Zetlitz byen fra utsiktspunktet på Egenæs hvor bildet er malt. I bakgrunnen skimtes det åttekantede Valbergtårnet⁵⁰ på byfjellet. Den gamle Kongeveien ses til høyre. Bildet hang tidligere på Ledaal og er laget av amtmann Scheel ca 1793. I dag tilhører det Stavanger Museum.

Foran i bildet ses Kuhlmen⁵¹ med byens festning, Skansen. Skansen besto av et blokkhus med kanoner og tjente som både utkikkspost og skytterstilling. Her ute hadde også den velstående Gabriel Kirsebom Kielland⁵² et bolighus (Kielland 1897: 18). Til venstre ser vi Pottemakerstranden med Børrevigen. Til høyre ses Skagen og Vågen. Bildet er et fargelagt litografi av George Mounsey Wheatley Atkinson (1806-1884) fra rundt 1840 og tilhører Stavanger museum.

Med oppgangstiden fulgte utviklingen av et profesjonelt og uavhengig handelsborgerskap. Handelshusene Smith, Kielland og Ploug hørte til de mektigste. De bodde nærmest bykjernen i prydelig malte⁵³ trehus med sjøboder foran og terrassehus bak (Dreyer 1909: 35). Fra Skagen 18⁵⁴ drev Ole Smith Ploug (1738-1792) både skipsrederi, skipsbyggeri på eget verft, sildesalting, eksport og import og krambuvirksomhet. Jacob Jansen Kielland (1727-1788)⁵⁵ hadde forretningslokaler og en bolig med 18 værelser i Nedre Strandgate (Lunde 1963: 43). Fra Stavangers største trehus, Torget 2, ledet Michael Leigh Smith (1720-1773), en betydelig forretning med skipsrederi, sagbruk og trelasteksport⁵⁶ (Skadberg 2008: 36, Zetlitz 1969: 72). I 1766 hadde 120 borgere rett til å drive næringsvirksomhet i byen⁵⁷ (Lunde 1963: 59). De langt fleste kjøpmennene var imidlertid høkere⁵⁸ med lave inntekter. Småårsfolk bodde i småhus på ett eller to rom⁵⁹ lenger vekk fra sentrum og i skrentene ned mot områdene Vågen og Skagen⁶⁰ (Haaland 1999: 46). Forholdene for folk flest var svært primitive⁶¹ (Bærheim 2008: 25). Zetlitz gir ingen opplysninger om sitt første barndomshjem, men trolig lå det på Holmen bak byfjellet, Valberget. I perioden 1755-1763 er Sigismundus Zetlitz registrert som eier av en bygning der. Husene hadde ikke nummer eller faste adresser, men ble stedsplassert ut fra bydel og naboer. Lokalhistorikeren Arne Kvitrud har imidlertid beregnet at det dreier seg om eiendom A26-KB1-AK1, det vil si dagens Nedre Holmegate 22⁶². Denne delen av Holmen het Pottemakerstranden. En periode kaltes området Zetlitzallmenningen, men dette navnet skal angivelig stamme fra en senere etterkommer i Zetlitzslekten⁶³. På Pottemakerstranden bodde mest håndverkere og sjøfolk⁶⁴. Her lå Mortebakken hvor mortefiskerne holdt til og Børrevigen⁶⁵ med sine båtstøer. Nærmeste markeds plass var Pottemakerstorget, en bakke opp fra Pottemakerstranden. Populært ble det kalt Timianstorget på grunn av et årlige høstmarked hvor timian ble solgt i store mengder⁶⁶ (Bærheim 2008: 32). Stavangers befolkning brukte krydderet i kjøtt supper, rullepølser og i all røkt og saltet mat⁶⁷. Taktikk og timian ”de er begge brugbare Kryderierer ved Slagtninger”, spøker Zetlitz i *Alkoran* (Zetlitz 1806: 31). På dette torget lå også en dyp brønn, men brønnvann ble stort sett ansett udrikkelig og mest benyttet til rengjøring. Zetlitz var alt fra barnsben av vant til å drikke svakt øl (Møller 1782: 69). Den aller viktigste markeds plassen var Torget ved Vågen, men salg foregikk også direkte fra sjøhus og båter, eller ved at bønder og fiskere gikk rundt til husene og fallbød varer⁶⁸. Om sommeren var det et yrende liv. Fra Vågen reiste hundrevis av småfartøyer med sild til havnebyene i Østersjøområdet og returnerte med korn, lin og hamp⁶⁹. Større skip seilte med trelast til

Holland, Skottland, England og Spania og kom hjem med eksotiske varer som vin, rom og spansk salt (Lunde 163: 70). Filosofen Henrik Steffens, som bodde i Stavanger 1773-1776, gir denne beskrivelsen:

Ligesom man paa Universitæterne hvert Halvaar lurer paa de Studerendes vorende Antal, som i Badene paa Badegjæstene, saaledes lure Indbyggerne af min Fødeby paa Sildestimerne. Staden er hele Sommeren igjennem i et levende Samqvem med Hull; Dampbaade⁷⁰ med Ladninger af friske Lax og Hummer gaee til rige Engeland; Englændere ile hid, for selv at angle en Ret Lax for deres yppige Bord... (Steffens, bd. 1, 1840: 18).

Om vinteren var imidlertid byen temmelig isolert. Post til og fra København ble sendt med rytter over Jæren kun en gang i uken. Det fantes ingen regelmessige båtforbindelser og fra land fremsto byen nesten uinntagelig⁷¹ (Haaland 1999: 11). Stavanger hadde to gamle innfartsveier. Over jærsllettene i sør gikk Kongeveien, men den var uframkommelig med hest og vogn fra Sirevåg seks mil unna. I øst gikk en landevei over Ullandhaug fra Sola og endte ved den ulente Brattegata ned mot Domkirkeplassen. Her lå en kirkegård og sperret for videre ferdsel⁷². På denne tiden blokkerte også Valberget Pottemakerstranden fra bykjernen. Domkirkens klokker Hans Smidt skriver i 1770 at byfjellet ”gjør ligesom en afdeling imellem den østlige og vestlige del”⁷³. Skipstømmermann Knud Holm (f. 1728) sprengte på slutten av 1700-tallet for egen regning en passasje igjennom. Zetlitz nevner hendelsen i ”Eegenæs” og kaller ham en hedersmann (Zetlitz 1969: 71). Byens trebebyggelse representerte en kontinuerlig brannfare. Åpen ild ble benyttet til både oppvarming, matlagning og belysning. I Zetlitz’ barndom utbrøt to voldsomme branner (1766 og 1768). Begge oppsto ute på Stranden⁷⁴ på den andre siden av byen, likevel må de ha vært skremmende for en liten gutt (Lunde 1963: 59). Selv om byens vekterkorps fungerte som brannmenn, var hele samfunnet involvert ved brann. Vekterne satte ellers sitt preg på bybildet ved å patruljerte gatene om kveldene og varsle om vær og vind⁷⁵.

I årene 1756-1763 var Europa rammet av nok en krig⁷⁶. Selv om Danmark-Norge ikke deltok, ble mer enn 15 000 norske soldater utstasjonert som grensevakter (Rian 2007: 289). Fra sør truet tsar Peter 3. (1728-1762)⁷⁷ av Russland med å overta herredømme over Holstein (Zetlitz 2005: 28). Også Sigismundus Zetlitz ble utkalt: ”... han reiste bort i sit Kalds Gierninger medens jeg endnu laa i Vuggen, og han kom aldrig tilbake”, skriver Zetlitz i *Alkoran* (Zetlitz 1806: 36). I *Kolding købstads kirkebok over begravede anno 1762* står det

å lese at Sigimundus Zetlitz døde i en krigsoperasjon i Kolding⁷⁸ den 19. september 1762 på en tilbakemarsj fra Holstein⁷⁹ (Zetlitz 2005: 23). Det må ha vært en fryktelig tid for familien. Nyheten om Sigismundus død fikk Zetlitz' mor rett etter tapet av to barn, ikke lenge etter døde nok et barn. Foreldrene hennes var døde, og Sigimundus Zetlitz etterlot seg ingen formue å snakke om (Zetlitz 1806: 36). Formodentlig fikk moren hjelp av broren, Hendrich Andreas Magnus, som nå var blitt sogneprest på Finnøy (mellom Stavanger og Haugesund) og andre slektninger (Larsen 1972). Av Sigimundus Zetlitz arvet de imidlertid noe som var mer verdt enn penger, påpeker Zetlitz. Faren hadde et utmerket godt rykte, han var en høyt respektert mann uansett stand:

Naar en aldrende Bonde, hørende, hvis Søn jeg var, haandtog mig med mere Troehiertighed, og dette Udtryk: Maa Gud signe jer! Far jers dæ va eine rare Man; eller en cultiveret Mand fra hans Tid, og som havde kiendt ham, ved Lyden af mit Navn studsende behagligen, og hans Hierte ligesom lyste mig i Kuld og Kiøn, for hans Skyld, som hadde avlet mig – og begge Tilfælde var ikke skieldne - saa fik jeg Begreb om en fornuftig Adel-Stolthed... .. og da jeg en Gang sang: Og skal jeg ej blues ved Fædre; Selv deri var Skiebnen mig god; Ei finder i Adelen bedre Og mindre uredelig Blod, saa var det intet Brouterie, men en Sandhed, som jeg kunde belægge, med mange utvetydige Vidnedsbyrd (Zetlitz 1806: 37).

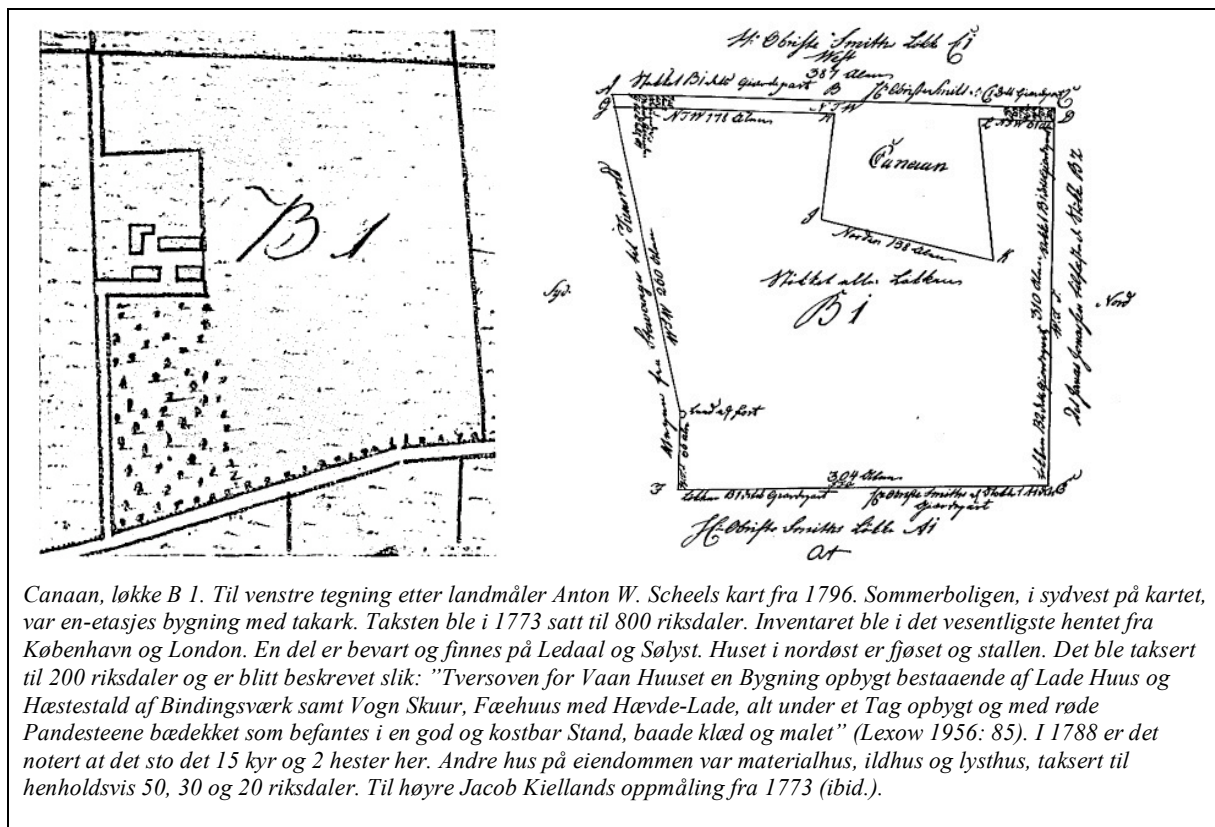
Winsnes (1889-1972) uthever at Jens Zetlitz ”ikke undlot å gjøre sig litt til av” sin adelige ætt (Winsnes 1924: 263). Zetlitz' adelsstolthet handlet imidlertid ikke om penger og makt. Snarere over menneskelige og åndelige egenskaper. Adel er Chimære, den finnes kun i fantasien, skriver han i *Poesier* (Zetlitz 1989:145).

I sin slektsbok oppgir Rolf Zetlitz at Jens Zetlitz' mor flyttet tilbake til Stavanger etter mannens død (Zetlitz 2005: 23). Det er imidlertid intet som tyder på at hun har vært borte fra hjembyen. Barna som døde rett før og etter mannen, er alle gravlagt i Stavanger⁸⁰. I tidsrommet 1764-1766 står ”madam Zetlitz” oppført som skatteyster og huseier for eiendommen på Pottemakerstranden⁸¹. Den 9. desember 1766 giftet hun seg igjen. I *Vikedals Kaldsbok* skriver Zetlitz: ”Faderløs fast i Vuggen fandt jeg i mitt 6 Aar en god Stedfader i Andreas Bosse, Apoteker i Stavanger” (Tellefsen 1939: 2). Andreas Olsen Bosse (Borse) (1732-1776) hadde kommet til Stavanger i 1763 for å kjøpe husapoteket på Uhren⁸². Eierne, apoteker og postmester Caspar Casparsen Kruse (1725-1776), skulle åpne praksis i Arendal (Kielland 1897: 24). Bosse var opprinnelig fra Kristiania, men hadde 14 år gammel flyttet til Bergen for å studere farmasi hos apoteker Johan Henrich Gasser. Deretter gikk han et år i

lære hos Ernst Henrik Huth i Frankfurt, senere 2 ½ år hos Johan Henrik Ferber (1703-1781)⁸³ på *Amiralitetsapoteket Götan Lejon* i Karlskrona. Den 14. juli 1764 tok han avsluttende eksamen hos stadsfysikusen i Bergen og to apotekere⁸⁴. Også Bosse hadde vært gift tidligere. Anna Cold⁸⁵, hans bergenske hustru, hadde nylig dødd i barsel (Zetlitz 2005: 949). Fra et tidligere forhold hadde han en sønn, men gutten døde 9 måneder gammel i 1758⁸⁶. I 1767 er huset på Pottemakerstranden registrert solgt⁸⁷. Jens Zetlitz' nye hjem befant seg imidlertid ikke langt unna. Uhren lå en bakke opp fra Pottemakertorget og grenset til den skrånende Ramslandshagen opp mot Valberget⁸⁸. Kvitrud oppgir at apotekergården var plassert mellom Jørgen Hoff's hus i sør og Ingebret Lorentzen Holchs på den andre siden⁸⁹. Av andre naboer kan nevnes den nye sognepresten, Hans Arentz (1731-1793)⁹⁰, og prostens på Lye, Zetlitz' vordende svigerfar, Jens Jacobsen Bull (1718-1804), som eide et byhus her oppe (Næss 2011: 52). I utkast til branntaksasjonsprotokoll for Stavanger (1765/66) står det å lese at apotekergården besto av en stue, et kammer og apotek, et kjøkken og et ildhus, i annen etasje en sal og et kammer til apotekmaterialer, samt et kammer til svennen (Næss 1971, bd. 4: 415). Ni år gammel hadde Jens Zetlitz' eldste bror, Christian, begynt som Bosses lærling⁹¹. Apotekeryrket var på mange måter beslektet med barte- og feltskjærerens. Apotekeren lagde salver og plaster, tilberedde medikamenter og ga råd for sykdom. I den tilhørende urtehagen dyrket Bosse planter til medisinsk bruk. Medisinplanter kunne han også finne i byens omegn. Her vokste solblomst til sårmedisin, trollhegg til avføringsmiddel og mjølbær til urindrivende. På apotekets lager oppbevartes blodigler til utsuging av "ureint" blod. Kamferdråper og brennevin solgtes som universalmidler⁹². Hos Bosse kunne man også få kjøpt krydder og vin (Møller 1982: 96).

Familien må ha oppholdt seg i Bergen en periode. Sønnen, Sigismund Zetlitz Bosse (1767-1768), er notert født der i 1767. I 1768 er imidlertid er gutten registrert begravet i Stavanger. Samtidig fikk Zetlitz nok en halvbror, Andreas Cold Bosse (1768-1770), men også denne gutten døde etter få år. Barn nummer tre og fire, Ole Andreas Bosse (1769-) og Michael Smith Bosse (1771-1787), var de eneste av Bosses barn som vokste opp. Alt i 1772⁹³ døde Zetlitz' mor. Antagelig i barsel etter å ha født sitt tolvte barn, Sigismund Zetlitz Bosse (1772-1774)⁹⁴. Også han døde kort etter. Vanligvis ble likskue holdt hjemme i stuen. Man tente vokslys, kledde seg i sort og satt tause rundt kisten. Begravelsen måtte finne sted innen åtte dager. Ofte fulgte en blikkplate med en inskripsjon om avdøde på kisten. Alt som sto

måtte være sant (Dunker 1909: 181, 238). Zetlitz skulle i løpet av livet skrive flere slike. ”Glædens munter sanger” er han blitt kalt. I *Alkoran* under kapitteloverskriften ”Døden” lar han sorgen få fritt utløp: ”Domine Mors! hva Ondt har jeg gjort ham, at han skulde gjøre mig al den Fortræd, han har? Husker han, at han gjorde mig faderløs i Vuggen, og moderløs, just da jeg begynte at skjønne den lykke at eie saadan Moder?” (Zetlitz 1806: 9). Zetlitz er ellers ordknapp når det gjelder moren, kanskje fordi det er et sårt punkt, men i samme bok under kapittelet ”Q” nevnes hun igjen: Qvinder lyse og virke i en snevrere Kreds end Mænd, men dog har jeg, ogsaa som min Moders Søn, indhøstet meget Velvillie, skriver han (ibid.: 37).

Canaan, løkke B 1. Til venstre tegning etter landmåler Anton W. Scheels kart fra 1796. Sommerboligen, i sydvest på kartet, var en-etasjes bygning med takark. Taksten ble i 1773 satt til 800 riksdaler. Inventaret ble i det vesentligste hentet fra København og London. En del er bevart og finnes på Ledaal og Sølyst. Huset i nordøst er fjøset og stallen. Det ble taksert til 200 riksdaler og er blitt beskrevet slik: ”Tversoven for Vaan Huuset en Bygning opbygt bestaaende af Lade Huus og Hæstestald af Bindingsværk samt Vogn Skuur, Fæehuus med Hævede-Lade, alt under et Tag opbygt og med røde Pandesteene bædekket som befantes i en god og kostbar Stand, baade klæd og malet” (Lexow 1956: 85). I 1788 er det notert at det sto det 15 kyr og 2 hester her. Andre hus på eiendommen var materialhus, ildhus og lysthus, taksert til henholdsvis 50, 30 og 20 riksdaler. Til høyre Jacob Kiellands oppmåling fra 1773 (ibid.).

”Held Dig, Stavanger! og din skjønne Egn, Hvis ynde var min første Ungdoms Glæde, Bag Fredens, bag Lyksalighedens Hegn Ligg trygt og smilende og Venskabs Sæde” (Zetlitz 1969: 35). Ordene er hentet fra Zetlitz’ ”Egenæs” og gir inntrykk av en lykkelig barndom tross alt. Tiden på Egenæsløkkene har nok mye av æren. Markstrekningen var blitt skjenket byens borgere i 1607 da Kristian 4. (1577-1648) besøkte Stavanger under herredagen⁹⁵. Borgerskapet påpekte at de trengte en ”Exerceer-Plads”⁹⁶, men hovedsaken var nok å få fri

beitemark. I årene fremover ble egnen benyttet til kvegbeite, først uten avgift, deretter mot en liten sum. Imidlertid skar bønder stadig torv og lyng fra tomte og slapp ut kyra sine på beitet. Byfogd Søren Schiøtz (1735-1803)⁹⁷ foreslo derfor i 1771 å utmåle marken i løkker, bortforpakte dem og la inntekten gå til bykassen (Zetlitz 1969: 10). Siden slutten av 1600-tallet var det trend blant overklassen å hengi seg til landlivets sunde livsstil. Rundt om i landet kjøpte borgere opp gårder og landområder (Essen 2009: 30). De bygget sommerboliger, holdt kyr, ryddet ny jord og ble foregangsmenn på landbruksområdet⁹⁸ (Larsen 1972: 61). Fem av byens seks eligerte menn⁹⁹ Jacob Jansen Kielland, Børge Rosenkilde, skipper Henning Smith, Lauritz Smith jr. og Anders Meyer stemte for Schiøtz forslag. Mindretallet, Jørgen Hoff, ville at hele borgerskapet skulle ta del i avgjørelsen (Elgvin 1956: 322). Forslaget ble bifalt av kong Kristian 7. (1749-1808) og litt under halvparten av Egenæs ble festet bort (Zetlitz 1969: 53). Kanskje hadde Hoff ant at kun et fåtall familier ville få glede av tomtene. Eiendommene ble stort sett bortleid til de eligerte selv og deres omgangskrets¹⁰⁰. Andreas Bosse festet to løkker. ”Alt er mig kjær, hver Plet indbyder mig, Men Du, hvor jeg i sorgløs Ungdoms Dage Tit hoppede omkring, da lykkelig som nu og da som nu ukjendt med Klage; Hos dig finder glad min Ungdoms Fjed, Og drømmer op igjen de vaagne Drømme, Som her til vakte Phantasie steg´ ned”, skriver Zetlitz (ibid.: 36). Bosses løkker lå ved Mosevannet og fikk navnet Bosses-Myr¹⁰¹. Her og på flere av de andre eiendommene ble det satt opp fjøs og låver av steinmur: ”og hver Steen dertil, saavel som til Gjerderne opbrudt af Marken¹⁰²”, forteller Zetlitz (ibid.: 58, 61). De tre tilgrensende løkkene ble forpaktet av Gabriel Kirsebom Kielland (1724-1780). Hans hustru Birgitte Nyrop Petersen von Fyren (1737-1799), var datter av Michael Leigh Smiths søster, Christina Sophia Lauritzdatter Smith (1712-1788). ”Faa var´saa ganske – elskelig, Faa Qvinder var´saa ganske Qvinde”;[”] skriver Zetlitz om Birgitte (Hermoder, h. 13, 1799: 70). Fra sitt første ekteskap hadde Kirsebom Kielland datteren, Frøchen Kielland (1754-1815), som Zetlitz’ eldste bror giftet seg med. Kirsebom Kiellands bror, Jacob Jansen Kilelland, var den eneste som hadde lyktes i å kjøpe løkker. Han eide de to nabotomtene på skrå ovenfor Bosse-myr, Ørkenen og Caanan. Jansen Kielland var gift med prestedatteren, Elisabeth Schanche (1733-1784), fra Lye. Av deres fem barn, var det spesielt sønnen, Gabriel Schanche Kielland (1760-1821), som kom til å få betydning i Jens Zetlitz’ liv. Canaan var en av Egenæs flotteste eiendommer, ikke minst var den spennende fordi det fantes gravhauger der. Det ble gjort oldtidsfunn av både en begravelsesurne med beinrester

og et sverd, forteller Zetlitz¹⁰³ (Zetlitz 1969: 11, 14, 60, Lexow 1956: 83). Jacob Kielland hadde oppført en tømret sommerbolig og anlagt en stor barokkhage på tomta. For å få det riktige Europeiske preget var hagen tegnet etter plan av den tyskfødte gartneren, Christian Gotthelf Kalbus¹⁰⁴ (Elgvin 1956: 347, Lexow 1956: 87). Hjemført fra Amsterdam hadde Kielland brakt med seg kastanjer og lindetrær, men grunnet klimaet ble de snart byttet ut med frukttrær. I strekning med Canaan lå ”det stenige Arabien” og ”det lykkelige Arabien”. Disse løkkene tilhørte Michael Leigh Smith. Zetlitz skriver at han fra ”sin Barndom gjemmer et elskværdigt Begreb” om Smith (Zetlitz 1969: 72). Av omgangskretsen ble imidlertid Smith kalt ”Oberst”. Trolig på grunn av en barsk fremtoning (Kielland 1897: 62). Michael Leigh Smith hadde tre barn. De var noen år eldre enn Zetlitz, men kom alle til å spille roller senere.

Du Lade! gaa til Myren eller gaa
Til Egenæs, Arbejdsomhed at lære,
Se undrende, hvad Lyst og Flid formaa,
Opmuntrede af Haab om Gavn og Ære.
Alt Blomsterfuld den anden Sommer er,
Den anden Høst alt tung af rige Gaver;
Den tredje Vinter varme Huse ser,
Did Koen glad fra visne Marker travet (Zetlitz 1969).

På Egenæs lærte Zetlitz å arbeide med jorden, nøysomhet, måtehold og flid. Hans karakteristikk av løkkeeierne vitner om gode forbilder. Om mønsterskriver¹⁰⁵ og havnefogd Frederik Rosenkilde (1732-1802) heter det for eksempel: Han ”bevarer en Høiagtelse, der ikke lidet forøger derved, at han med smaae Indkomster har levet anstændigt, givet 4 Børn en god Opdragelse, udstaaet trende Ildsvaader og havt mange andre Fortrædeligheder; og alt dette uden at enten at synke i Gjeld eller blive vranten¹⁰⁶” (Zetlitz 1969: 69). Rosenkilde mistet blant annet et hus taksert til 700 riksdaler i brannen i 1768 (Elgvin 1956: 318). Rosenbergløkken¹⁰⁷ var kun et skråberg som endte ned i sjøen, men Rosenkilde hadde fått den til å blomstre ”og saaledes oppdyrket, at den holder ham skadeløs paa de anvendte Omkostninger”, forteller Zetlitz (Zetlitz 1969: 69). Konen, Mette Winther (1730-1813), beskrives som en fornuftig husholderske og ”selv i sin høie Alder saare underholdende Hustrue” (ibid.). Om Rosenkildes bror, kjøpmann Børge Rosenkilde (1734 -1820)¹⁰⁸, sier han: ”- Denne kyndige Patriot taler gjerne, og altid med Deeltagelse, og Jordbrugets Gavnildhed, og de rette Kneb dermed – thi har ikke ogsaa denne Videnskab

Hemmeligheder” (ibid.: 61). Også skomaker Jonas Jonassen blir nevnt. Han hedres for at han ”uden Tilsidesættelse af sit Haandværk, har selv tilligemed sine Børn opdyrket, og bruger med Forddel” marken. Den barnløse bakeren, Peder Lind, ”en Mand af ulastelige Sæder”, fremheves for å ha overlatt våningshuset til en barnefamilie, og latt dem få dyrke løkkene som ”Lodbruger”¹⁰⁹, mens småhandler Andreas Meier¹¹⁰ berømmes for å ha gjort sin jordløse klippegrunn dyrkbar (ibid.: 67). Meiers tomt hadde Egenæs beste utsikt. Blant annet kunne man se over til gårdsbruket Canniche¹¹¹ ved Kongsgård. Her bodde residerende kapellan i Domkirken gjennom 42 år, Børge Pedersen (Petersen) von Fyren (1745-1814), konen, Anne Christine Kamstrup (1754-1814), og deres 12 barn¹¹² (Larsen 1972: 68). Huset og hageanlegget vokser med familien, spøker Zetlitz. Petersen utvidet eiendommen ved å fylle ut deler av Bredevannet, noe som blant annet av *Stavanger Amt Landhusholdningsselskap* ble sett på som prisverdig¹¹³ (Zetlitz 1969: 63, 66, Larsen 1972: 61). Løkken lengst fra byen var overdratt til byens nattmann som holdt til ute i Sandviken. Nattmannen pliktet blant annet å holde arresten ren, tømme latrinene, fjerne døde dyr og selvmordere, samt hjelpe bøddelen. Av den grunn ble han ansett som uren og æreløs. Han fikk heller ikke fastlønn og levde vesentlig av tiggning (Elgvin 1956: 337). Da stillingen ble stående ubesatt på 1780-tallet, ble tomten liggende brakk over lang tid. Det ”fristede ikke de Formuende og Almestanden, naar var han ophøiet over barnagtige Fordomme til at fortsætte et Arbeide, en Natmand havde begynt: eller philosophisk nok, for ikke å fæles der, hvor nys havde staaet en af Retfærdighedens barbariske Trophær: Et Hoved paa Stage?”, ironiserer Zetlitz (Zetlitz 1969: 70).

I 1736 ble det innført tvungen konfirmasjon Danmark-Norge. Ordningen gjaldt både gutter og jenter. Som følge av dette ble det innført skoleplikt i 1739 for barn fra sju års alder og fram til komfirmasjon. Bakgrunnen var at pietistkongen Kristian 6. (1699-1746) opplevde allmuen som så ynkelig uvitende at den “hverken i det Aandelige eller Legemlige veed rettelig at søge og befordre eget Beste” (Fra den første skoleloven, Baune 2007: 25). Kongen ville at barn skulle kunne lese i bibelen selv og i det minste ha lært seg den lille katekismen med forklaring. I Stavanger resulterte ordningen i at byens katedralskole ble overført til Kristiansand, mens en ny skole etter kongens modell flyttet inn i lokalene. Undervisningsfagene var dansk, regning, skriving og kristendom, de sentrale verdiene fromhet, gudsfrykt, lydighet og flid. Rent praktisk ble det til at skolen, som andre byskoler

rundt om i landet, fungerte som fattigskole. Den ble forbeholdt ”saavel de fattige pigebørn som drengbørn i Stavanger kjøbstad og i Vor Frue sogn, og af saadanne skulde han til enhver tid ha i det mindste et tal af 30 personer¹¹⁴” (Skadberg 2007: 25).

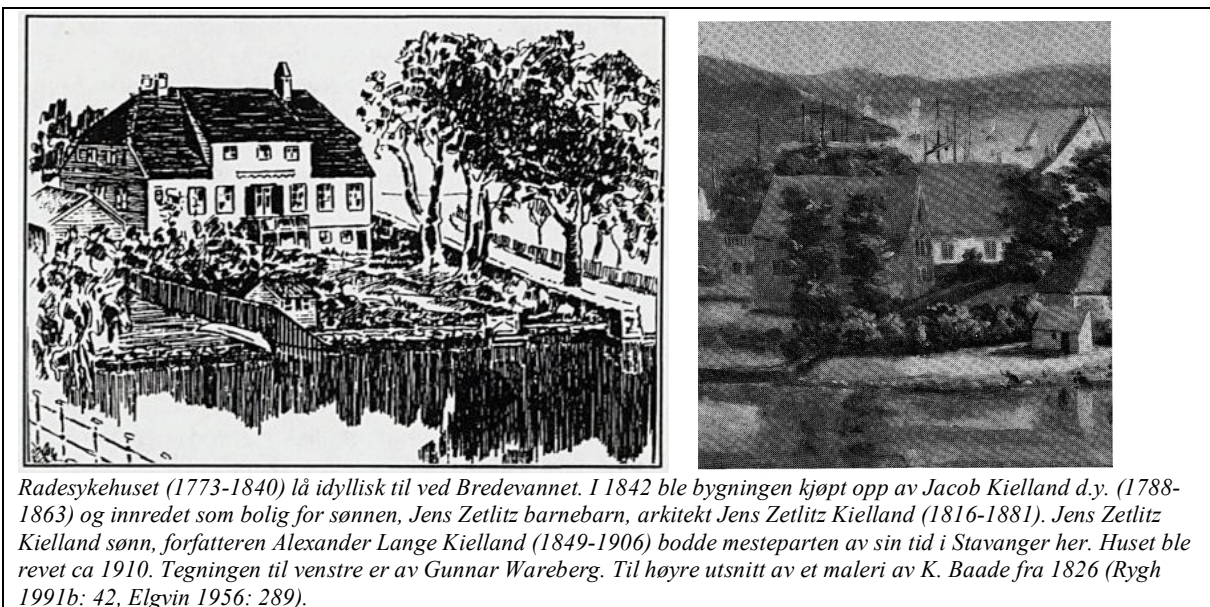

Radering av Carl Hummel (1821-1907) før den gamle skolebygningen av stein, midt i bildet, ble revet i 1839. Skolen ble bygget på 1200-tallet og lå øst for Domkirken i skråningen mellom koret og Skolebekken, som i dag ligger i rør. Hagen fungerte som skolegård. Domkirken i bakgrunnen er fra begynnelsen av 1100-tallet. Den er bygget i romersk/gotisk stil og viet St. Svithun. Huset under oppføring til venstre er tilkommet etter Zetlitz tid. Det er Ladegaardsveien 20 hvor Sigbjørn Obsfelder (1866-1900) ble født 21. november 1866. Faren hans drev bakeri herfra til 1884 (Skadberg 2007). Bildet tilhører Stavanger museum.

I Zetlitz' barndom bodde omlag 300 barn i skolepliktig alder i Stavanger. Skolen kunne ikke ta i mot alle. Flesteparten fikk minimal, eller ingen skolegang. Velstående familier fortsatte som tidligere å engasjere egne huslærere, eller sørget for annen privat undervisning. I *Vikedals Kaldsbog* skriver Zetlitz at stefaren, til tross for familiens trange kår, "...føyede min Lyst til at studere, som man kalder det og sørgede for at jeg nød privat Undervisning i det latinske sprogs Elementer indtil 1775..." (Tellefsen 1939: 3)¹¹⁵. Privat undervisning forgikk gjerne ved at barna fikk lekser om morgenen, med påfølgende overhøring og gjennomgang om ettermiddagen¹¹⁶. Skolebygningen ble for borgerskapets barn kun brukt til konfirmasjonsopplæring. Fattigskolen holdt til i første etasje, andre etasje var avsatt for "barn af stadens mestformuende folk" til lesing av kristendomskunnskap som en forberedelse til konfirmasjonen (Skadberg 2007: 25)¹¹⁷. Undervisningen i begge etasjene ble foretatt av den samme skoleholderen som også fungerte som rektor¹¹⁸ (ibid.).

I Stavangers midte dominerte den praktfulle domkirken. Det var herfra Zetlitz fikk sine første møter med religion og ”de skønne Videnskaber”. Kirken var rikt utsmykket, blant annet av Michael Leigh Smiths farfar, den anerkjente treskjæreren, Anders Lauritzen Smith (ca 1620-ca 1694)¹¹⁹. Høytidelige seremonier, alvorlige prekener, sang og musikk ga sterke inntrykk. Alt fra barokken hadde stadsmusikanter, kantorer og latinskoler plikt til å holde kirkekonsserter (Grinde 1975: 56). I Stavanger er det registrert stadsmusikanter med kongelig konfirmasjon fra rundt 1750¹²⁰. Organist i Zetlitz’ tidlige barndom var Christian Charitius¹²¹, mens skoleholderen var kordegn og ledet korsangen i kirken¹²² (Thomle 1888:13, Skadberg 2007: 25). Julaftens høydepunkt var når korguttene gikk med stjerne fra hus til hus og sang salmer. Kan hende var Zetlitz en av dem. Stjernen var en lykt på en stang med klebede bibelske bilder inni. Som belønningen fikk guttene en skilling, litt julemat eller et nytt lys (Henriksen 1908: 136). I denne tiden hadde pietismen fått innpass fra prekestolen. Zetlitz’ fadder, sogneprest Kamstum, var tilhenger av brødremenigheten hernhuttene¹²³ som krevde en streng, simpel levemåte og forbød dans og kortspill. Da Kamstum døde i 1765 overtok den mer jordnære Hans Arentz (1731-1793), men pietismen hadde slått rot i byen. I 1766 skal daværende kapellan Conrad Frederik Ruhmor (1704-1767) flere ganger ha uttalt: ”Gud hjelpe og fri meg for denne by, hvor pieteister og hyklere regjerer og hvor hver kjerring kan preke” (Larsen 1972: 65). En ny åndsretning var imidlertid i anmarsj. Rasjonalismen krevde at troen skulle baseres på fornuften. Dermed ble kirketukten betydelig lempet og alle apostel- og martyrdagene avskaffet etter ny helligdagsordning av 26. oktober 1770. Arentz var ikke tilhenger av den nye læren, men som flere andre av tidens prester interesserte han seg for jordbruk og topografi. I 1779 utga han en *Beskrivelse over Stavanger Amt i Norge* (ibid.). Med fornuftstroen fikk også verdslig musikk større betydning. Rundt om i landet opprettet borgerskapet musikkselskaper med egne orkestre som holdt både offentlige og halvoffentlige konserter (Grinde 1975: 56f). Klubb- og teatervirksomhet vokste frem. I *Stavanger Klubselskab* kunne velbeslåtte borgere hvile seg i ”dannet omgangstone etter dagens forretninger” og ”dyrke glæden og hyggen”. Tidspunktet for klubbens opprinnelse er omstridt, men i *En Stavangersk Cicerone* skriver Lous at: ”Stavangers Klubselskab (den gamle Klub) boede fra først af omkring 1770 hos Madam Dokkedal (i gamle Middelthons nuværende Hus) næved Feldthusalmenningen ...¹²⁴” (Lous 1968: 43). Fra Torget 2 ledet Michael Leigh Smith byens første dramatiske selskap¹²⁵ (Skadberg 2008: 36). Blant allmuen var gateviser populært. Visene solgtes for en skilling og

kunne synges på en kjent melodi, ofte fra teater og varieté. De handlet om alt fra kjærlighet og utroskap til aktuelle nyheter. Stavnem forteller at det hendte gjøglere, akrobater og lirekassmenn med marjonetter, dansende damer og apekatter fant veien til byen. Da fulgtes de av en stor tilskuerskare (Stavnem 1906: 110). Trolig brakte de skillingsviser med seg.

Jens Zetlitz' nest eldste bror, Henrich Andreas, viste tidlig interesse for medisin og kirurgi. 15 år gammel meldte han seg som volontør¹²⁶ til det nyopprettede radesykehuset¹²⁷. Stavanger fikk hospital alt i 1272¹²⁸, men på 1700-tallet meldte behovet seg for et nytt sykehus. Bakgrunnen var en nifs, syflisliggende sykdom kalt radesyke¹²⁹. Angivelig kom den med en dansk Ost-Indiafarer som hadde ankret opp i nærheten av Stavanger i 1709. Mannskapet hadde søkt ”conversation med det norske quindekjønn der i Havnen og omgrensede gaarde” (Næss 2006: 26ff). Sykdommen spredte seg raskt fra stift til stift og utgjorde en nasjonal fare. I 1773 befalte kongen at ”der i Stavanger skal anlegges et Sygehus, hvorudi 25 a 30 av dem som med Radesygen ere besmittede, skal indlegges¹³⁰” (ibid.: 24). Henrich Steffens forteller i sine erindringer at faren, kirurg Hinrich Steffens (1744-1798), kom til Stavanger i 1773 for å opprette et hospital og observere ”en medicinsk mærkverdig Sygdom blandt de norske Kystbeboere, der ligner Udslæt...” (Steffens 1840, bd 1: 14). Det var ham Henrich Andreas Zetlitz kom i lære under, samt assistenten hans, Johannes Tycksen, og medisiner og kirurg Heinrich Deegen (-1792) (Zetlitz 2005: 60)¹³¹. Hinrich Steffens var opprinnelig regimentfeltkjærer (Steffens 1840, bd 1: 14). Det er ikke utenkelig at han kjente til Zetlitz' far.

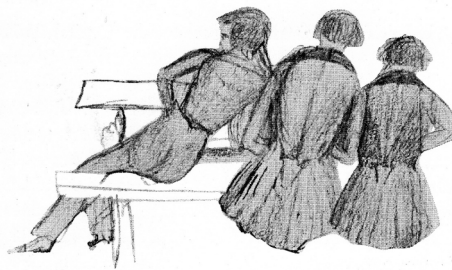
Bergen ca 1840. Bilde: Kulturminneåret 2009.

Kapittel 3 - Katedralskoleliv i Bergen

Da Jens Zetlitz var 14 år flyttet han til Bergen for å begynne på katedralskolen. Trolig hadde han alt som barn et ønske om å prest. Et av skolens opptakskrav var forkunnskaper i latin, og utdanningen var først og fremst en forberedelse til prestegjerning og videre studier i teologi ved universitetet (Steen 1953). Bergen var i denne tiden Norges største by med 14 000 innbyggere (Rian 2007: 290). Den hadde monopol på handel med Nord-Norge, noe som la grunnlag for en betydelig sjøfart og industriell og håndverksmessig virksomhet. Denne basisvirksomheten førte igjen til avledede tjenesteytende næringer som la grunnlaget for den store befolkningmengden. Byen var preget av handel og blant det oppadstormende borgerskapet førtes et livlig selskapsliv med store ete- og drikkegilder, sang og musikk (J.W. Boktrykkeri 1945: 78). Bergen manglet imidlertid et åndssenter. Det fantes hverken museum for kunst og kultur, eller noe offentlig bibliotek. Flere privatpersoner eide dog større boksamlinger, og i mange borgelige hjem fantes gjenstander av høy kunstnerisk kvalitet (Steen 1969: 200). Lærestaltene hadde dessuten et godt rykte. Noen av *Bergen Katedralskoles* elever hadde utmerket seg, for eksempel dikterne Ludvig Holberg (1684-1754) og Peder Dass (ca1646-1707) (Winsnes 1919: 62).

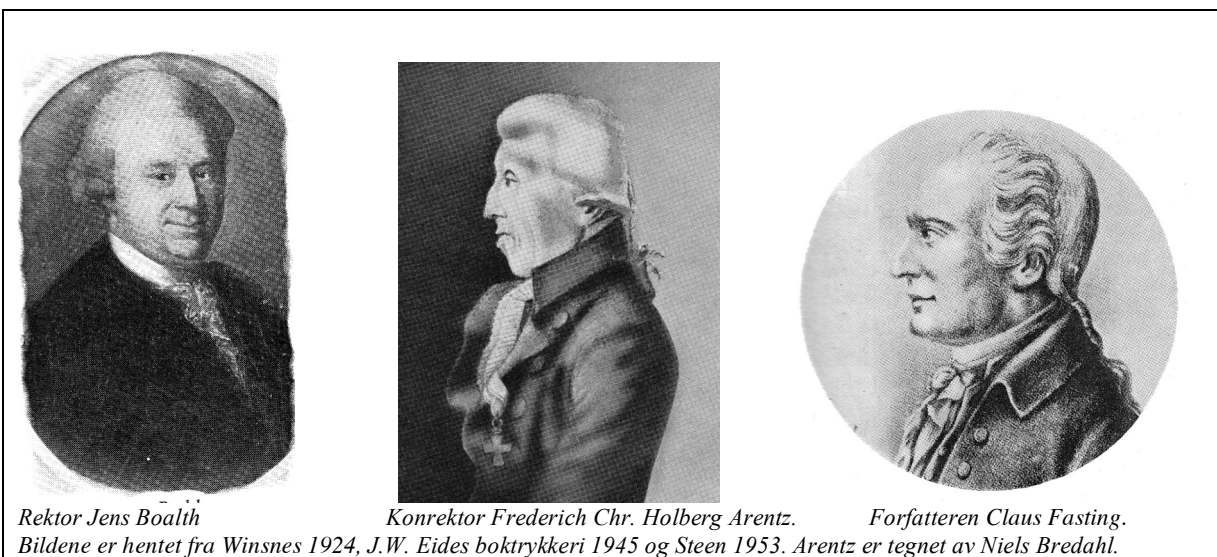
Skolekameratene Hans Jakob Grøgaard og Nils Hertzberg.
Bilder: Wikipedia.

Katedralskoleelever fra begynnelsen av 1800-tallet.
Fra permen til en gammel Livius (Steen 1953).

Den 3. november 1775 ble Jens Zetlitz innrullert i 3. klasse. Sammen med ham begynte Christian Valeur, sønn av postmesteren på Voss, og brødrene Jens og Peder Boalth, sønner av skolens rektor, Jens Boalth (1725-1780). To yngre sønner av Boalth, Christian og Bendix, begynte samtidig i 2. klasse, mens Christian Valeurs eldre bror, Johannes, ble plassert i 4.¹³² På skolen møtte Zetlitz også Nils Hertzberg (1759-1841) fra Finnås og Hans Jakob Grøgaard (1764-1836), begge senere folkeoppdragere og vidgjetne sogneprester i henholdsvis Kinsarvik og Nykirken i Bergen¹³³. Grøgaard var sønn av Johannes Grøgaard (død 1800), klokker og lærer ved skolen. Den som fikk mest betydning for Zetlitz var språkinteresserte Carl Frederik Dichmann (1763-1806)¹³⁴, sønnen til nylig avdøde Rudolph Dichmann (1706-1773), bedemannen i Nykirken. Som Zetlitz ble Dichmann medlem av *Norske Selskab*, senere ble han professor i "Filosofien og de skjønne Videnskaber" (Winsnes 1924: 437f)¹³⁵. Skolens rektor var en av byens kulturpersonligheter¹³⁶. Boalth var opplysningsorientert, svært kunnskapsrik og ble nærmest oppfattet som et språkgeni: "Jeg har hørt ham tale latin, græsk, tysk, fransk, engelsk og italiensk. I det sidste aar av sit liv studerede han det russiske", skriver Grøgaard (Steen 1953: 58). Han forteller videre at Jens Boalths fremtoning "fra parykken til skoene" gjorde et sterkt inntrykk på elevene: "Mens vi var i de nedre klasser, frygtede vi ham som en bussemand; naar vi kom i den øverste, blev frygten forvandlet til dyb ærbødighed, forenet med kjærlighed ..." (ibid.). Boalth grunnla skolens bibliotek og arbeidet for naturfagenes plass i skolen. Han ville dessuten spre opplysning og dannelselse i alle samfunnslag. Om Boalth skriver Zetlitz: "En Mand som elskede Videnskaber, den gode Smag og Gavnlighed, og hvis Støv Digteren ærer" (Zetlitz 1969: 74). Boalth var gift med Kristiane Valentinsen (1739-1785), datter av den rikeste

kjøpmannen i Stavanger i sin tid, Peder Valentinsen (1692-1761)¹³⁷. Under et besøk hos svigermoren, Anne Vilhelmine Valentinsen, besøkte Boalth Egenæs: ”Her Gratiens og Musers Boalth gikk (Den Kunsterfarens Bifald skaffer Hæder). Og mættede sit kyndigskjønne Blikk” skriver Zetlitz (Zetlitz 1969: 44f). Boalth var god venn av dikteren Christian Braunmann Tullin (1728-1765) og interesserte seg for både dikting, nyere utenlandsk litteratur og musikk. I 1765 opprettet han stiftelsen *Harmonien, et musikalsk Selskab*¹³⁸, som holdt ukentlige konserter for spesielt innbudne. Ti år senere startet han *Det Nyttige Selskab*¹³⁹ sammen med venn og tidligere elev, forfatteren Claus Fasting (1746-1791) (Steen 1969: 201). Som konrektor på skolen hadde han Ludvig Holbergs grandnevø, Frederich Christian Holberg Arentz (1739–1825), en av de betydeligste pedagogene og skolelederne i Norge fra 1700-tallet. Arentz hadde studert både teologi, filosofi, matematikk

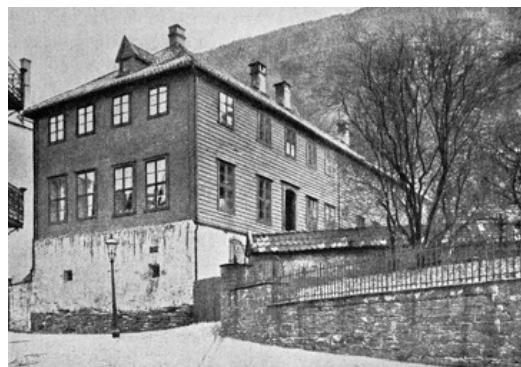

og fysikk og var en høyt respektert vitenskapsmann. Av elevene ble han svært avholdt og de behandlet ham med den største hengivenhet og respekt. En tidligere elev har uttalt at Arentz hadde en fremragende evne til å gjøre stoffet klart og anskuelig. Selv “umatematiske individer” fikk han til å forstå matematikk. Han snakket ypperlig latin og flere av hans artianere talte like god latin som kandidater til embetseksamen (Steen 1953: 66). Læreren Claus Lydersen Fasting (1743-), forfatterens fetter, var ikke like populær. Claus Fasting brukte ofte tilnavnet Fredriksen for ikke å bli forvekslet med ham. Fasting ble regnet som byoriginal og gikk under navnet "Sjogle-Fasting". Det fortelles at han sjelden oppnådde respekt hos elevene, noe som trolig skyldtes at han var plaget av krampetrekninger i ansiktet. Rykningene gjorde at han blunket med øynene og ofte gikk med utstrakt tunge og

slikket seg om munnen¹⁴⁰. Av andre lærere kan nevnes Henrik Bryssel Middelthon (1741-1787) som ved siden lærergjeringen drev med litterær virksomhet. I 1772-73 utga han et lokalt månedskrift hvor innholdet for det meste var laget av ham selv. Han fikk også utgitt et sørgespill på vers i tre akter (Steen 1953: 61).

Grunnlaget for den gamle latinskolen var å formidle kulturarven fra Hellas og Roma (ibid.: 16). På pensumlisten sto verk av Terents, Ovid, Juvenal, Virgil, Horats, Cæsar, Curtius og Cicero. Opplæring i gudsfrykt var et hovedmål. Luthers katekismus ble terpet og store deler av det nye testamentet og Davids salmer lest og fortolket. Ellers ble religionsundervisningen ivaretatt ved daglige kirkeganger, andakter, bønn og salmesang. Skolefag for øvrig var latin, gresk, hebraisk, astronomi, historie og geografi. Etter forordningen av 1775 fikk dessuten morsmålsundervisning en større plass. Skolen hadde fem klassetrinn. Plasseringen baserte seg på elevenes kunnskaper og var uavhengig av alder. Elevene gikk normalt to år i hver av de laveste klassene og tre år i den øverste. Undervisningen foregikk i et stort felles klasserom med en lærer, eller ”hører”, for hvert trinn, bortsett fra mesterlectien, elevene i femte klasse, som fikk undervisning av Boalth i et eget klasserom. Reglementet krevde at elevene møtte i rett tid, renvasket og ærbart kledd, elevene i øverste klasse i sort. Pugging, pryl, daglige prøver og oppmuntring til ”forfremmelse” ved flid, en del av pedagogikken (Steen 1953: 43ff). Nyere forskning viser at også plansjer ble brukt i undervisningen¹⁴¹. Et viktig kriterium for å få en plass ved skolen var at man kunne synge. I tillegg til den daglige korsangen i kirken og pliktsang ved gudstjenestene, begynte og sluttet hver undervisningsøkt med bønn og sang. En kantor fungerte som sanglærer og dirigent. Skolen skaffet seg også til dels høye ekstrainntekter ved at elevene sang til begravelser og bryllup. På grunn av Boaths store musikkinteresse fikk han dessuten guttene til å underholde byens folk med sang og musikk både utendørs og i Domkirken (Steen 1953: 43ff). Kanskje var det i denne forbindelse Zetlitz ble kjent med forfatteren Fasting (1746-1791). Claus Fasting var en ypperlig pianist og en viktig støttespiller for Boalth i *Harmonien*. Trolig også ved elevfremføringene. I årene 1778-1781 utga han opplysningstidsskriftet *Provinzialblat*, et moderne tidsskrift som representerte noe helt nytt i Bergen. Høyst sannsynlig ble tidsskriftet flittig lest av katedralskoleelevene. Det inneholdt resymeer og utdrag fra nye bøker, oversettelser fra fransk, tysk, engelsk og latin, selvskrevede dikt, lærde betenkninger og moralske essay¹⁴². Winsnes skriver at Fastings journalistikk ”får bærekraft av en ikke

ubetydelig sproglig evne”, men norvagismer som hos Nordahl Brun, Thomas Stockfleth og Zetlitz er bevisste uttrykk for å berike skriftspråket, skyldes hos Fasting kun uaktsomhet, mener han (Winsnes 1924: 157). Tellefsen påpeker, imidlertid uten å utdype nærmere, at det er lett å påvise at Zetlitz poesi og prosa er påvirket av Fasting (Tellefsen 1939: 3).

Til venstre ses den gamle latinskolen i Lille Øvregaten 38, rett nord for Domkirken. I dag huser den Bergen Skolemuseum. Til høyre ser vi Seminarium Fredericianum, Asylplass 2. P.t. benyttes huset til barnehage. Bilder: Steen 1953.

Hvor Jens Zetlitz bodde under Bergensoppholdet er usikkert¹⁴³, men dersom opplysningene om at hans eldste bror, Johan Gabriel Zetlitz, bosatte seg i Bergen er riktige, kan han ha bodd hos ham. Stefaren hadde dessuten oppholdt seg flere år i Bergen og hadde forbindelser der. Han døde imidlertid alt i 1776, kort etter at Zetlitz hadde begynt på skolen¹⁴⁴. Fordi katedralskoleordningen ikke krevde skolepenger, kunne Zetlitz fortsette utdanningen. Mest sannsynlig bodde han på *Seminarium Fredericianum*, en slags høyere realskole for katedralskolens elever¹⁴⁵. Tolv av elevene ved seminaret fikk fri bolig, lys og varme og kunne dessuten søke om ytterligere tilskudd fra skolen (Steen 1953: 61). I *Bergens Kathedralskoles* papirer går det frem at Zetlitz har mottatt både ”Kost- og Klædepenge” under sin studietid, samt reisestipend i avgangsåret¹⁴⁶. For Zetlitz søsken innebar Bosses dødsfall større omveltninger. Christian Zetlitz ble utpekt til å overta apoteket og dro til København for å ta eksamen i farmasi der, samtidig hospiterte han på et apotek i byen¹⁴⁷. Henrich Andreas sluttet ved radesykehuset og overtok plassen som lærling ved apoteket på Uhren. Halvbrødrene, Ole Andreas og Michael, var bare 7 og 4 år gamle¹⁴⁸. Trolig ble de tatt hånd om av slektninger. Også morens bror var gått bort, men hans hustru, Johanne Margrethe Petersen von Fyren Magnus (1735-1792), levde fremdeles og hadde giftet seg med byfogd Schiøtz på Arnegård¹⁴⁹. Rolf Zetlitz skriver at Ole Andreas Bosse i 1785 er registrert hos Schiøtz (Zetlitz 2005: 94). Johanne Margrethe var for øvrig niese av Michael Leigh Smith og søster til kapellan Børge Petersen og Birgitte Nyrop Petersen von Fyren¹⁵⁰.

Kapittel 4 - Møte med Johan Nordahl Brun

Fra Bergenske Parnas; da mod mig smiled'
Min Hædersdag; thi Han, som tidlig slog Apollos Citar skjønt til Einars Minde,
Med Fader-Huld den unge Bard modtog,
Og Musers Yndest lærte han at vinde
(Egenæs, Zetlitz 1969: 26).

Under sine buskede Øyenbryn havde han et gjennemborende Blikk, hans Næse var krum og skarpt formet, hans Mund fast sammensluttet, hans Hage fremtrædende og stor. Denne mægtige Skikkelse bar en Paryk, der stod steil op fra Panden og omgav Nakken med en tredobbelt Rad af pudrende Krøller. Trods al hans Venlighed kunde jeg dog ey ganske overvinde min Frygt (J.W. Eides Boktrykkeri 1945: 22). Johan Sebastian Welhaven (1807-1873) om Johan N. Brun fra hans eldre dager. Bildet er hentet fra Winsnes.

På 1700-tallet var det tradisjon at ubemidlede studenter kunne innta måltider hos embetsmenn og andre velstående borgere. En del av ansvaret for katedralskolen lå under Domkirken, Nykirken og Korskirken, og prestene her tok trolig spesielt hånd om disse elevene. ”Brun var een blandt flere av mine Velgjørere der, jeg havde hos ham ugentlig en Kostdag”, skriver Zetlitz (Zetlitz 1805: 4). Johan Nordahl Brun (1745-1816) var sogneprest i Korskirken og en nær venn av Zetlitz lærer Arentz¹⁵¹ (Steen 1953: 67). Han kjente også Claus Fasting. De hadde møtt hverandre i København i begynnelsen av 1770-årene hvor begge var med ved etableringen av litteraturklubben *Norske Selskab*¹⁵². Antagelig var en av de andre velgjørerne Bergensbiskopen, Eiler Eilersen Hagerup (1718-1789). Hagerup hadde vært gift med Zetlitz’ slektning på morssiden, Johanne Margrethe Smith (1730–1773) fra Stavanger¹⁵³. I 1774 hadde han overtatt bispestillingen etter Frederich Arentz’ far¹⁵⁴. Frederich Arentz var dessuten bror til sognepresten i Stavanger, Hans Arentz, og hadde trolig instruksjoner om å ta godt vare på sognebarnet¹⁵⁵. Andre mulige velgjørere er kapellan til Korskirken, den asketiske Johan Sebastian Cammermeyer (1730-1819)¹⁵⁶, sognepresten i Nykirken, den fremstående predikanten Christian Frederik Hagerup (1731-1797)¹⁵⁷ og klokkeren hans, Peter Andreas Heibergs onkel, den høyt aktede Joachim Heiberg¹⁵⁸ (Heiberg 1829: 5, 1). Det var imidlertid Brun som kom til å få størst betydning: ”Jeg var snart saa lykkelig, at han lagde Mærke til det Anlæg til Digtekunst som man tilstaaer mig, og nu

antog han mig med Fader-Omhue. Jeg blev som et Lem af hans Familie”, forteller Zetlitz (Zetlitz 1805: 4). Også Bruns hustru, Ingeborg Lind (1746–1827), hadde stor innvirkning: ”- Jeg lærte mig at uddanne det Ideal af Qvindelighed, som jeg i min første ungdom samlede de store Træk til af en vis Præstinde, som blev Moder for otte Børn¹⁵⁹... ..Jeg vilde gjerne støbe hele Kiønnet i dette Ideals Form, skriver han (Zetlitz 1806: 35). At også Zetlitz var av betydning for Johan Brun er tydelig. Hvor Brun kom til fremhevet han Zetlitz som både taler og dikter (Lindbæk 1913: 61). Ved minnetalen i anledning Fastings død i 1791 skriver han: ”Til min elskelige Zetlitz. Jeg tilegner Dem denne Tale, og gjør det ikke omsonst. De bliver vist, om De ikke er det allerede, een af vore allerbedste Talere i den geistlige Orden” (ibid.: 62). I gravsangen til sin mor, Mette Catharina Nordahl (1721–1790), ”Tanker ved en Moders Død”, heter det:

Min Sang har Vidner nok, men Vidner uden Sang. Hvi var du ikke nu, min Zetlitz, her tilstæde, Som kunde see hvor skjønt oprømte Hierter græde, og tage Harpen frem, paa hvilken Floret¹⁶⁰ hang, og stemme Strængeleeg til Sorg høytidelig See dette, min Zetlitz, var en værdig Sang for dig (ibid.).

Til venstre: Korskirkeallmenningen i Bergen. Prospekt av J.F.L. Dreier fra 1820-årene. Til høyre: Ingeborg Lind Brun. Bildene er hentet fra J.W. Eides Boktrykkeri.

Selv om Brun var nøysom, var han et livlig selskapsmenneske. Det var tradisjon i Bergen at kvinnene kun sto for bevertningen, men Brun sørget for at også de fikk ta del i selskapslivet¹⁶¹ (J.W. Eides Boktrykkeri 1945: 80). Brun holdt stadig aftensmåltider for venner. Sjeldent sluttet de uten at det ble sunget en ny vise, enten diktet av ham selv eller en

av gjestene¹⁶² (Heiberg 1829: 15). Dette må ha vært inspirerende for unge Zetlitz. Til større begivenheter lagde Brun resitativer i poetisk prosa med salmevers som kor. På stiftelsesdagen til *Det nyttige Selskap* den 11. oktober 1775 (arveprins Frederiks (1753-1805) fødselsdag), oppførte han en kantate med vekselssang (J.W. Eides Boktrykkeri 1945: 82). Innenfor naturdiktningen hadde han bemerket seg med diktet "Naturens Navnedag", en hyllest til biskop og naturforsker Johan Ernst Gunnerus (1718-1773)¹⁶³. Det store forbildet var britiske James Thomsons (1700-1748) *The Seasons* fra 1730¹⁶⁴. Fra Norge ble Tullin og to av *Norske Selskabs* diktere, Andreas Bull (1746-1796)¹⁶⁵ og Edvard Røring Colbjørnsen (1751-1792), ansett som de fremste (Winsnes 1924: 269). Brun oppfordret nå Zetlitz til å forsøke seg (Zetlitz 1969: 8). Zetlitz' første naturdikt "Stavanger og omkringliggende Egn", er ikke bevart, men han nevner det både i "Grevskapet Karenlyst" og i "Eegenæs": "Det er saa hva det er, at synge Stæder, Og selv jeg har, Gud bedre! engang lagt Den Daarlighed til flere Daarligheder" og "Da sang jeg alt Stavangers unge Held, Den takkelige, pene Bondepige – Mit Egenæs – men rask til Lethes Væld Min første Sang jeg maatte see nedstige. Og maaske traadte hun Veien til For en yngre Søster", skriver han (Zetlitz 1789: 58, Zetlitz 1969: 26). Som taler og retoriker var det mye å lære av Brun. Brun forberedte prekenene sine i detalj og pugget dem utenat. Han ga dem en klar tankeføring, gjorde dem kortere enn det som var vanlig og fremførte dem med malmfull røst. Det guddommelige budskapet skulle bæres frem så edelt og forseggjort som mulig, mente han: "Guds Ord er Guldæblet, men vort gjennemtænkte og udarbejdede Foredrag bør være Sølvkaalen, hvori det frembæres", man skal ikke komme med snakk, men tale, het det (J.W. Eides Boktrykkeri 1945: 23). Med sin folkelige tilnærming fikk Brun en enorm påvirkningskraft over Bergens innbyggere. Da byen ble rammet av en kopperepedemi holdt han en forsvartale for vaksinerings på Korskirken skole, Christi Krybbe¹⁶⁶. Biskop Hagerup frarådet vaksinerings¹⁶⁷, men Brun la i argumentasjonen vekt på at han selv hadde vaksinert sine barn uten å vite utfallet. "Jeg er ikke kommen, for at overtale, hver vælge nu for Sine" sa han. Dermed fikk han med seg alle tilhørerne (Zetlitz 1805: 32f). Som prest var Brun både autoritær og konservativ, men likevel positiv og livsbekreftende (J.W. Eides Boktrykkeri 1945: 45). Han mente for eksempel at lidenskapen hørte med til menneskets fullkommenhet. Elskoven var "den meest belønnede af al Kierlighed" (ibid.: 36). For Brun var trosbekjennelsen selve svaret på kristendommen, han raste mot rasjonalistene som malte "Christus med Vandfarger" (Breen 1973: 26, Rian 2007: 291). "Læremåden selv har sine

Vendinger, og man søger vel stundom i selve Gudslæren at vinde Interesse ved at yttre nye Meninger”, skriver Zetlitz (Zetlitz 1805: 47). Men Brun greide på beundringsverdig vis å gi sin urokkelig ortodoksi en nyhetsynde, forteller han. Kirken var alltid smekkkfull når han prekte¹⁶⁸ (ibid.).

På begynnelsen av 1800-tallet ble Zetlitz bedt om å skrive Bruns biografi: ” af hvem skulde jeg heller udbede mig det, end af min Zetlitz? Jeg har længe havt den Lykke, at være venskabelig bemærket af Dem. Fra første Tid De kunde, giv De Agt paa alt mig vedkommende”, skriver Brun (Zetlitz 1805: 3). Brun hadde kun en reservasjon: ”... De elsker mig, det veed jeg. Kun lad ikke Deres Hjerte løbe af med Deres Forstand, bliv min Histories skribent, ikke min Panegyrist”¹⁶⁹ (ibid.: 4). Zetlitz innledende forord sier mye om det gode forholdet:

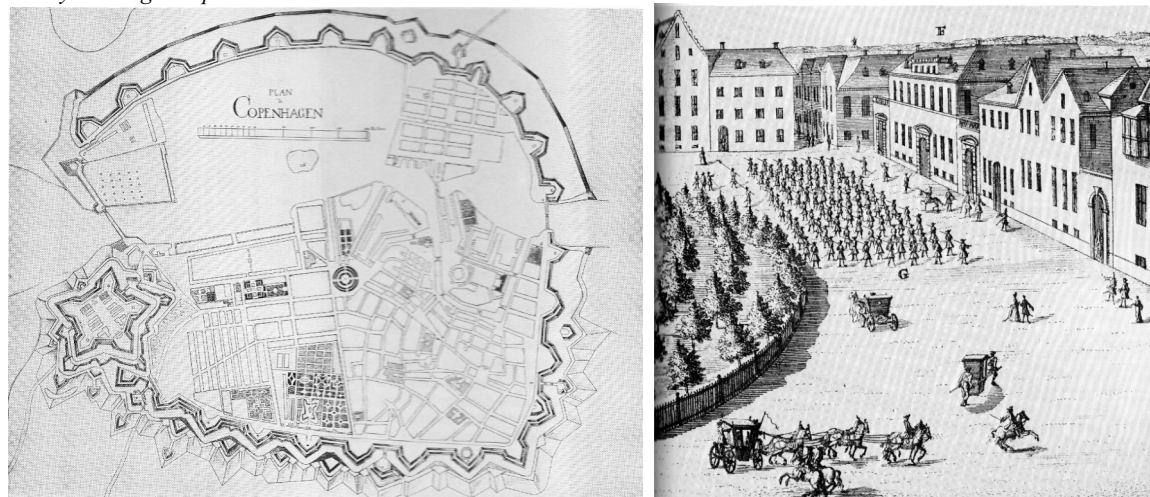
De ere utallige, og mig evig uforglemmelige de Prøver han gav mig paa Goddædighed, Yndest og – det som især maatte smigre den af hans Talenter saa berusede Yngling – Fortroelighed. Naturligviis blev altsaa Alt det, som vedkom denne sieldne Mand, mig saare vigtigt ... Jeg gjemmer alle hans Breve, de ville for enhver anden være en interessant Læsning, de have for mig den allehøieste Interesse. Jeg var formedelst dem stedse ligesom omkring ham. Han betroede mig alt, hvad der mødte ham, og hans Bemærkninger derover; derved blev jeg i Stand til at bemærke ham, følge ham Skridt for Skridt, aldrig tabe ham af Syne, og stedse see ham fra den rette Synspunct (ibid.: 4f).

Brun var opprinnelig fra Trøndelag. Han hadde vært hjembygdas flinkeste skiløper og alt som 12-åring innskrevet som underoffiser i det *Nordenfieldske Skiløberkorps* (Zetlitz 1805: 11). Før han kom til Bergen hadde han vært kapellan på Byneset i Trondheim. Trondheim var på denne tiden Norges ledende kulturhovedstad. Ved siden av biskop Gunnerus var rektor og historiker Gerhard Schøning (1722-1780), den danske historikeren og litteraten Peter Fredrik Suhm (1728-1798) og borgermester og forfatter Niels Krog Bredal (1732-1776) markante skikkelser¹⁷⁰. I 1760 stiftet de et vitenskapselskap, det senere *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab*, til fremme for forskning i nyttige fag for Norge, blant annet norsk historie¹⁷¹ (Rian 2007: 286). En av selskapets hovedsaker var å arbeide for et norsk universitet¹⁷² (Collett 1999: 14). Brun ble medlem og sekretær i 1769 (Rian 2007: 286, 290). Han ovetok jobben etter Bredal som flyttet til København for å bli teaterdirektør ved *Det Kongelige Theater* (J.W. Eides Boktrykkeri 1945: 53). På grunn av kong Kristian 7.s¹⁷³ stadig forverrede sinnssykdom, hadde Danmark-Norge utviklet seg til et byråkratisk enevelde

(Gustafsson 1997: 150). I 1770-1772 satt den tyskfødte Johann Friedrich Struensee (1731-1772)¹⁷⁴ ved makten. Struensee var tilhenger av opplysningsfilosofiens antiaristokratiske idealer, og sørget i sin korte regjeringstid for å gjennomføre i en rekke reformer¹⁷⁵. En av de mest oppsiktsvekkende var en uinnskrenket trykkefrihet¹⁷⁶ (Rian 2003: 82). Han ønsket også å reformere Københavns universitet, som ble ansett som svært gammeldags og pietistisk, og tilkalte Johan Gunnerus som ekspertise. Gunnerus hadde tidligere jobbet som professor i teologi i hovedstaden. Brun ble med som amanuensis (sekretær) (Rian 2007: 286).

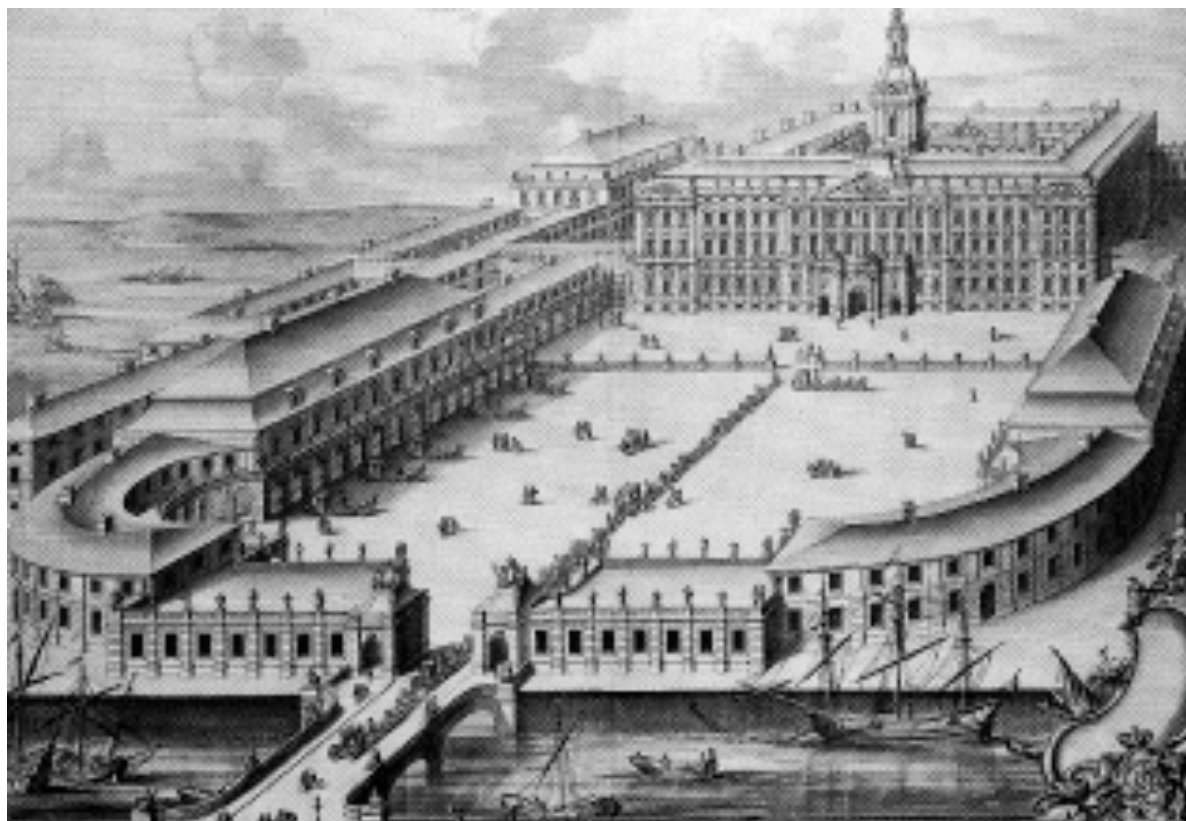
Peter Frederik Suhm, Gerhard Schøningh, Johan Ernst Gunnerus og Johann Friedrich Struensee. Bilder: J.W.Eides Boktrykkere og Wikipedia.

Kart over Københavns festningsverk (ca. 1720). Eksersis på Kongens Nytorv (stikk av Marselis). Bildene er hentet fra Møller og tilhører Københavns statsarkiv og Kongelige bibliotek.

Reformsbetenkningen var ferdig i midten av desember 1771. Inn i planene hadde Gunnerus lagt inn forslag om opprettelse av et norsk universitet (ibid.: 287). Ideen vakte begeistring hos nordmennene. Trykkefriheten hadde ført til en mengde klageskrift over mangelen på et norsk universitet (Collett 1999: 15). Selvstendighetstrangen kom imidlertid overraskende på

Struensee og forslaget ble lagt til side (Winsnes 1924: 14). Tidligere samme høst hadde Gerhard Schøning utgitt første bind av *Norges Riiges Historie*¹⁷⁷. Schøning var påvirket av Jean-Jacques Rousseaus (1712-1778) tanker om menneskets nære tilknytning til naturen og var i tillegg inspirert av gøtismen¹⁷⁸, myten om Sveriges opprinnelse. Nordens eldste befolkning var ikke gotere, men jotere, hevdet Schøning. De hadde samme opphav, men var senere blitt til to atskilte folkeslag. Goterne ble et dominerende folk, mens joterne foretrakk Jotunheimen og andre avsideliggende fjellstrøk (Eriksen 2007: 39). Herfra stammet nordmennene ”Af Natur og Vanedannede eller hærdede til vor Norden, til dens Klipper, til dens Kulde” (Larsen 2002). Dristighet, stridbarhet, nøysomhet, mot og fedrelandskjærighet var dyder som kjennetegnet det norske folk, het det (Eriksen 2007: 39).

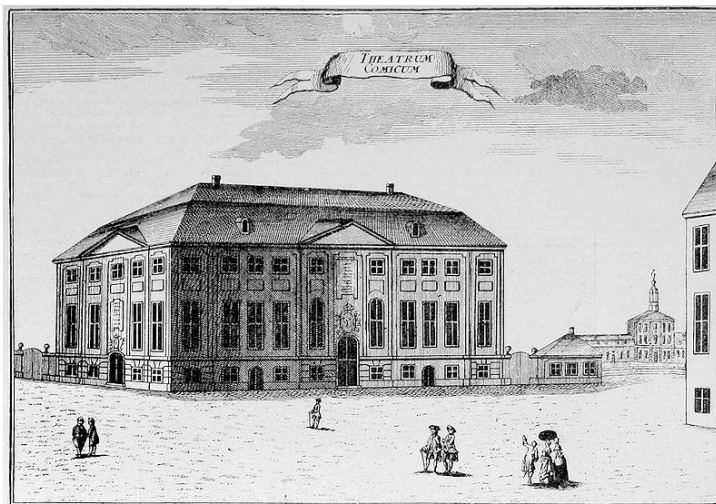
Christiansborg slott, Københavns Versailles, oppført 1732-45, lå der Folketinget ligger i dag, Bilde: Nordens historia.

København var en garnisonsby innesluttet av voller og graver, og det ble holdt streng kontroll med hvem som passerte gjennom festningens fire bevoktede porter (Møller 1982: 127). Det oppholdt seg mange tusen militære i København¹⁷⁹. Svenskekongen, Gustav 3.

(1746-1792), hadde aktuelle planer om å innvadere Danmark-Norge, så krigsberedskapen var betydelig¹⁸⁰ (Rian 1997: 57). Struensee hadde gjort seg upopulær hos enkedronning Juliana Marie (1729–1796) og fryktet statskupp¹⁸¹. Han var redd for at kongens garde ville støtte enkedronningen og utstedte derfor ordre om at livgarden skulle oppløses. Garden, som for det meste besto av storvokste norske bondegutter, skulle fordeles på de danske regimentene i hovedstadsområdet. Julaften 1771 gjorde gardistene mytteri. Støttet av de norske matrosene strømmet de til slottsplassen ved Christiansborg slott og protesterte høylydt. Dersom ikke garden skulle bestå forlangte de å få dra hjem til Norge. Struensee holdt fast ved bestemmelsen om oppløsning, men turte ikke annet enn å gå med på at de norske soldatene skulle få reise. Dette vakte stor jubel i det norske miljøet i hovedstaden. Oppildnet av opprøret og rasende over vrangviljen mot universitetsplanene, skrev den da 26 år gamle Brun skålsangen ”For Norge, Kjempers Fødeland¹⁸²”. Andre vers sikter direkte til gardistenes opprør: ”Den vrede livvaks våpenbrak, forklarer trolig nordmanns sag”, og inneholdt ellers fraser som ”Dog våkne vi vel opp engang og bryte lenker, bånd og tvang”, ”hver ærlig norsk, som lenker brøt, skal evig elsket være!, Uttrykk som: ”..skål for Norges fjell, for klipper, sne og bakker! Hør Dovres ekko roper hell!” viser tydelig at han var inspirert av Schøning (Rian 2007: 287). Sangen vakte stor popularitet blant nordmennene og solgtes som skillingsvise sammen med fire andre ”meget smukke nye arier” (Lindbæk 1913: 2). Rett etter ble Struensee fengslet og henrettet. I konspirasjon med konservative embetsmenn og kongebarnas lærer, historikeren og teologen Ove Høegh-Guldberg (1731-1808)¹⁸³, overtok enkedronningen makten. Ikke lenge etter var Høegh-Guldberg så godt som enerådende statssjef¹⁸⁴.

Da universitetsdelegasjonen kom til København hadde Johan Brun mistet sekretærjobben. Han mestret ikke tysk, språket Struensee benyttet, og brukte i stedet tiden til å søke om prestekall i Trøndelag (Rian 2007: 287). I begynnelsen av 1772 utlyste *Selskabet til de skønne og nyttige Videnskabers Forfremmelse*¹⁸⁵ en skrivekonkurranse om den første “Original-Tragoedie” på dansk¹⁸⁶. Brun bestemte seg for å forsøke. Han sendte inn sørgespillet *Zarine* og vant¹⁸⁷. Skuespillet ble en stor publikumssuksess: ”Der spilledes fire Gange i en Uge og endnu tre Gange samme Vinter, altid med fuldt Huus, og med fuldt Bifald”, skriver Zetlitz (Zetlitz 1805: 21). Foruten inntekter fra en av forestillingene, innbrakte *Zarine* Brun 100 riksdaler fra kongen og 30 av arveprinsen (ibid.). Grunnrisset til

dramaet hadde han funnet i Høegh-Guldbergs nyskrevne verdenshistorie (1768-1772). Idéen var hentet fra Medias historie, i oldtiden et kultursentrum utsatt for mange hærføreres angrep¹⁸⁸. I forordet skrev Brun at han ønsket han snart kunne "besynge Nordens egne Helte". Høegh-Guldberg oppfordret ham derfor til å skrive en ny tragedie. Han lot ham forstå at han ikke ville få et prestekall før et drama fra fedrelandets historie lå på bordet (Hansen 1902: 435)¹⁸⁹. Alt i juni hadde Brun klar *Einar Tambeskielver* ”til Brug for den kongl. danske Skueplads” (Hansen 1902: 435). Temaet var hentet fra Snorre, fra en æra da nordmenn og dansker var fiender. Dette falt ikke Høegh-Guldberg i smak, spesielt ikke i en tid da svenskene truet med krig. Stykket fremhevet dessuten Norge som et frihetshjem og nordmennene som et folk av kjempeart¹⁹⁰. Flere skribenter kritiserte stykket som danskfiendtlig, og det ble nektet oppført på teateret¹⁹¹. Av frykt for ikke å få et kall så Brun seg nødt til å skrive et forsvarsskrift for å neddempe fedrelandskjærligheten¹⁹² (Rian 2007: 288f).”...hvad enten de, som opfordrede ham, havde med Færeland formeget meent Dannemark; eller han, som skrev, formeget Norge, lader jeg staae derhen ...”, skriver Zetlitz (Zetlitz 1805: 21).

Teaterdirektør og medlem av Norske Selskab, Niels Krog Bredal (Trondheim byarkiv). Det Kongelige Theater, eller Komediehuset, på Kongens Nytorv etter tegninger av hoffbyggmester Nicolai Eigtved fra 1748 (Wikipedia).

Med det nye regimet ble flesteparten av Struensee reformer trukket tilbake. Sensuren ble gjeninnført og Bruns skålsang forbudt (Rian 2007: 287). De endrede politiske forholdene satte en definitiv stopper for alle tanker om et eget norsk universitet. Den norske

delegasjonen reiste nedbrutt tilbake til Norge¹⁹³. Trykte eksemplarer av "For Norge, Kjempers Fødeland" fortsatte imidlertid å sirkulere illegalt¹⁹⁴.

I stedet for et prestekall i Trøndelag, ble Brun nå ordinert til sogneprest i Korskirken i Bergen. Forsvarskriftet hadde fungert mot sin hensikt. Han fremsto som en talsmann for nordmennene¹⁹⁵, noe som uroet Guldberegimet. En ledende norsk skikkelse i Trondheim utgjorde en risiko dersom Gustav 3. gjorde alvor av planene om å erobre Norge. Ved å fjerne Brun fra Trøndelag var han avskrevet fra å opptre som en høvding blant sine egne. Korskirken var dessuten et godt kall, dermed kunne han ikke hevde å ha blitt dårlig behandlet. Brun ble forferdet og trakk seg fra den nasjonalpolitiske debatten (Rian 2007: 290ff).

Zetlitz' biografi gir en grundig redegjørelse over Bruns bakgrunn og hendelsene i København. Likeledes trekkes Bruns arbeid for de fattiges kår¹⁹⁶ og kampen for Christi Krybbe og Korskirkens selvstendighet frem. Bruns salmediktning og ortodoksi er ikke vektlagt. Derimot har Zetlitz festet seg ved Bruns bondebakgrunn og patriotiske innsats. Blant annet siterer han en lovtale Brun holdt om sin oppdragelse: "Ære for Bondestanden blev mig tidligen indprentet... Jeg saa i mine Foreldres Huus disse skjønne Mirakler, hvorledes en Mand, uden Embede og Velstand, kunde blive elsket og æret, hvorledes man uden Formue kunde være god, og hvor lidet der behøves til at gjøre den Nøjsomme glad..."¹⁹⁷ (Zetlitz 1805: 11, Breen 1973: 26).

Regensen ved Rundetårn. Bilde: Reginianersamfundet.

Kapittel 5 - Ung student i København – Norske Selskab og selskapsbrødrene

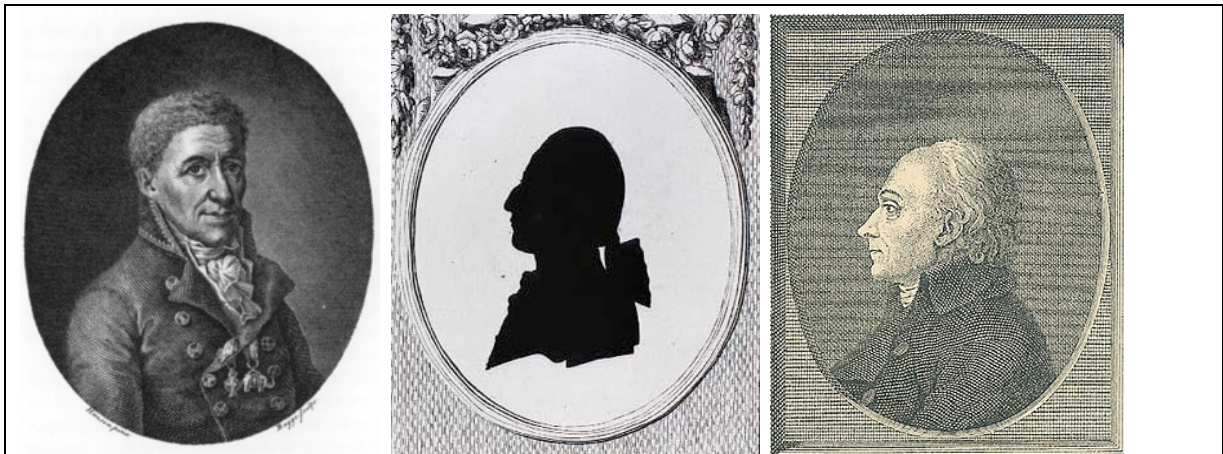
I 1780 var København en storby med henimot 80 000 innbyggere. Størstedelen av befolkningen var alminnelige borgere som håndverkere, kjøpmenn, kontorassistenter og tjenestefolk, men også her fantes en liten overklasse. Det var vellykkede handelsmenn og håndverkmestere, høyere offiserer og embetsmenn ved hoffet og statsadministrasjonen. De sosiale forskjellene var store og merkbare overalt i samfunnet (Møller 1982: 46). Norske elever måtte denne tiden dra til Københavns universitet for å ta eksamen artium (Halvorsen 1908: 711). Som regel var det 4-6 elever i året som ble dimmitert¹⁹⁸ fra katedralskolen i Bergen. I 1780 var Zetlitz den eneste og som den siste av Boalths elever (Erichsen 1906: 147). Hvordan han kom seg til hovedstaden vet vi ikke. Han kan ha kjørt med postvogn via Sverige, eller kommet med et handelsskip¹⁹⁹. Det var forholdsvis lett å få plass på et fartøy som skulle til København (Rian 2007: 237). *Statsarkivet i København* har ingen opplysninger om hvor Zetlitz bodde²⁰⁰. Kan hende har han leid en hybel i en privat bolig, eller blitt innkvartert hos bekjente²⁰¹. Den eldste broren hadde nylig avsluttet studiene og

hadde forbindelser i hovedstaden. Var Zetlitz heldig, bodde han på *Regensen*, universitetets studentbolig²⁰². Her fikk omlag 100 ubemidlede, utvalgte studenter bo gratis (Aschehoug 1978-1981, bd. 9: 699). De holdt til i *Lille Regens* i Lille Kannikestræde, samt i et hus på hjørnet av tidligere Peder Madsens Gang og Grønnegade (Lindbæk 1913: 3). Av de omlag 200 nye studentene som ble innskrevet hvert år, var ca 40 norske. Jevnt over studerte 60 nordmenn i København (Støylen 1955: 46). For å skape enhet og samhold ble *Det norske kollegium* opprettet i 1615 (Frøen 1962: 33). Danske studenter ble ansett som rivaler, og det kunne oppstå voldsomme opptøyer dem i mellom (Winsnes 1924: 4). En av dem nordmennene irriterte seg over var Knud Lyne Rahbek (1760-1830). I sine erindringer forteller Rahbek om da han som russens formann i 1775 skulle holde takketalen: ”Saa uforvarende jeg iøvrigt var kommet til denne Ære, forargede det dog de norske Russer, der var Karle, som havde Skiæg paa Hagen, og lod dem rage tre Gange om Ugen, at en saadan liden Pebling skulde være ordfører; og havde de et ondt Øie til mig siden” (ibid.: 323). Et av russens ritualer var å beleire universitetstrappen. Det ble alltid slåsskamp om herredømmet, da taperne måtte ta hatten av for seierherrene²⁰³.

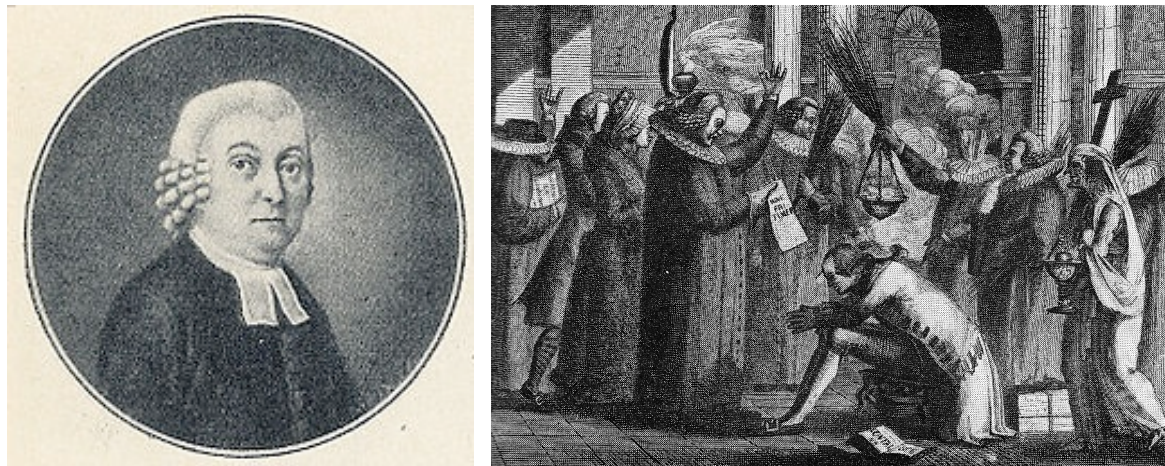
På denne tiden måtte elevene selv melde seg til eksamen artium (førsteeksamen). Det gjorde de ved å avlevere skolevitnemål, stilbøker og fortegnelser over språkkunnskaper til dekanus. Eksamen besto av skriftlige og muntlige prøver i nesten alle fag (Stubhaug 2002: 72). Zetlitz avla eksamen med *Haud illaudabilis* den 10. mars 1781²⁰⁴. Deretter begynte han å lese til eksamen filosofikum (anneneksamen) og teologi²⁰⁵ (Slottved 1978: 50f). I den nevnte universitetsbetenkningen fra 1771 hadde Gunnerus klaget over at studentene til filosofikum ikke fikk tid til annet en pugg og utenatlesning. Prøvene besto av fag som latin, gresk, hebraisk, logikk, fysikk, metafysikk, etikk og geografi, geometri, aritmetikk og astronomi. Hver prøve krevde gjennomgåelse av et fast antall kurstimer, mens minimalt med tid var satt av selvstudium. Studentene gikk opp til eksamen etter åtte måneder uten å ha lært noe grundig i noen vitenskap, mente han. Det var imidlertid vanlig at ubemidlede la opp et mindre pensum for en tilsvarende dårligere karakter, noe Zetlitz trolig gjorde (Støylen 1955: 46). En av Gunnerus støttespillere var universitetets tidligere rektor, Jacob Baden (1735-1804)²⁰⁶, som nå ivaretok professoratet i veltalenhet (Birket-Smith 1912: 154). Zetlitz kjente til Baden alt fra latinskolen. Han hadde oversatt både Xenofon, Tacitus og Qvintilian til skolebruk. Dette året forleste han over Horats dikterkunst, Zetlitz’ yndlingsdikter. En av Badens hovedinteresser

var språkrensing, og han påvirket nok også Zetlitz i den retning. Baden nøt også stor innflytelse som litteraturkritiker²⁰⁷. Han var sekretær for *Selskabet til de skønne og nyttige Videnskabers Forfremmelse* som hadde premiert *Zarine* og var tidligere redaktør av *Ny kritisk Journal* (1767-1779), et bilag til Danmarks første annonseavis, *Kjøbenhavns Adressecomptoirs Efterretninger* (1759-1909)²⁰⁸ (Bricka, bd. 1. 1887-1905: 401ff). Claus Fasting hadde vært hans medutgiver i 1773²⁰⁹. At Zetlitz satte stor pris på professoren kommer frem i en artikkel fra 1797 hvor han skriver at han elsker og høyakter ham²¹⁰ (Hermoder nr 9, 1797: 51). Professor Abraham Kall (1743-1821) var Zetlitz' hører til artium og underviste ham i gresk, geografi og historie. Kall var dessuten opphavsmannen til *Den almindelige Verdenshistorie til Skolernes Brug* (1776) som Zetlitz kjente til fra latinskolen²¹¹ (Birket-Smith 1912: 381, Bricka 1887-1905, bd. 9: 84ff). Broren hans, Nicolai Christoffer Kall (1749-1823) underviste Zetlitz i hebraisk. I matematikk og naturhistorie foreleste de anerkjente professorene Thomas Bugge (1740-1815)²¹² og Morten Thrane Brünnich (1737-1827)²¹³. Børge Riisbrigh (1731-1809) hadde ansvaret for logikk og metafysikk (Birket-Smith 1912: 154). Riisbrigh hadde skrevet studentboka *Prænotiones philosophicæ* (1775) og var selv elev av Gunnerus. Han var sterkt påvirket av Gunnerus teologisyn og de tyske forbildene, Christian Wolff (1679-1754) og Alexander Gottlieb Baumgarten (1714-1762). Zetlitz fikk nå innsyn i Wolffs storslåtte rasjonalistisk system om Gud og Baumgartens kunnskapslære om estetikk og logikk²¹⁴ (Bricka 1887-1905, bd. 14.: 107f).

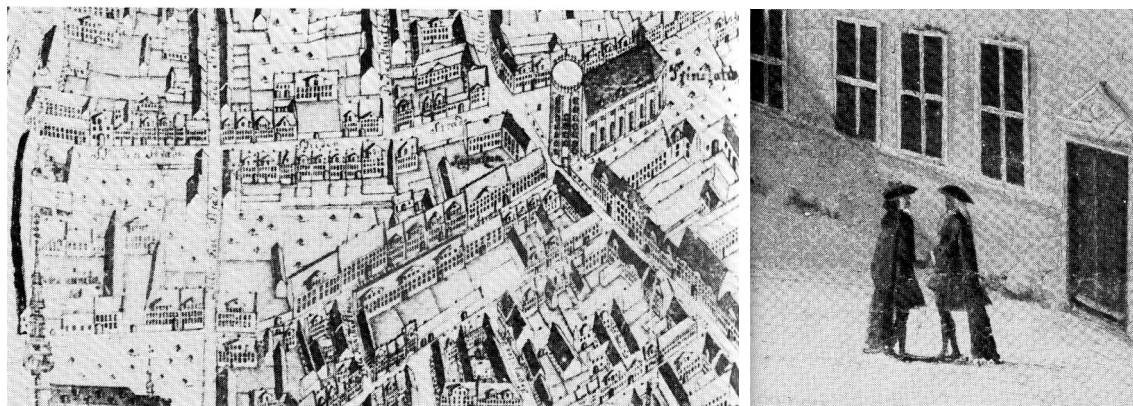
Blant medstudentene var det Jonas Rein (1760-1821) Zetlitz kom til å ha mest kontakt med. Rein var imidlertid nesten ferdig teolog og sjelden å se på forelesningene (Nygaard 1947: 16f). Under Guldbergregimet var teologiundervisningen svært konservativ. Statssjefen var imot rasjonalistene og krevde at universitetet rettet seg etter den institusjonelle kirkens lære. Han fikk støtte av universitetets nye rektor, teologiprofessor Nicolai Edinger Balle (1744-1816)²¹⁵. Balle var kjent som en dyktig skribent og foreleser, men ville som Brun "med al Kraft modsætte sig den Vantro og Irreligiøsitet, som truede med at trænge ind i Folket" (Bricka 1887-1905, bd. 1: 455f). I et brev til Zetlitz i forbindelse med biografiskrivningen, skriver Brun: "... at komme i en Samling, hvor vor Biskob Balle staar, maatte jeg altid ansee for en Hæder, saa meget mere, som jeg ønsker og haaber at samles med ham her, hvor vi efter fælles Grundsætninger vente en Udødelighed, som ikke Verden kan give os" (Zetlitz 1805: 3).

Til venstre og midten: Brødrene Abraham og Nicolai Kall. Til høyre: Jacob Baden i et kobberstikk av Gerhard Ludvig Lahde (1765-1833). Bildene er hentet fra Wikipedia.

Professor Nicolai Edinger Balle, Frederiksborgmuséet. Bildet til høyre heter "Vebesserung der Sitten" og er en satirisk fremstilling av Balle og Norske Selskabs medlem, den danske forfatteren Thomas Christopher Bruun. Bruun ble i 1785 dømt av Guldberg "som et ondt, fordærvet og foragteligt Menneske" til å la seg undervise i kristendom av biskopen for sine vovede gjenfortellinger av Boccaccios og Lafontaines historie (Winsnes 1924:171, 173).

Universitetskvarteret. Utsnitt fra Geddes eleverede kort over København 1761, Københavns statsarkiv. Til høyre, studenter iført sort kjole og kappe i universitetets gård. Utsnitt av et maleri av Rach og Eegeberg tilhørende Nationalmuseet (Møller 1982).

Heller ikke i auditoriene var det fred mellom de danske og de norske studentene. Det var en stadig kamp om de beste plassene. Rahbek forteller han ble slengt av gårde da han en gang var blitt sittende midt mellom noen nordmenn (Winsnes 1924: 323). Zetlitz var imidlertid mer opptatt av forholdet til tyskerne. En av Høegh-Guldberg strategier var å knytte til seg personer, oftes tyskere, ved å dele ut titler, ordener og pengebeløp²¹⁶. Samtidig lot han være å premiere norske vitenskapsmenn som Schøning og Gunnerius (Breen 1973: 113). Ytterst få nordmenn var knyttet til hoffet²¹⁷, og selv om enkelte hadde arbeid i statsadministrasjonen, foregikk all utenriksadministrasjon på tysk. I september, kanskje med Jacob Badens, eller Claus Fastings anbefaling, fikk Zetlitz inn diktet "Til Dumhed" i *Kjøbenhavns Adressecomptoirs Efterretninger*:

... Dyd og Forstienste saa jeg nedtræden.
Visdom gaae gusten og pjaltet omkring,
Tossen med Purpur og Stierner beklædes,
Laster forsvarer som lovlige Ting ... (Tellefsen 1939: 5).

Dette dulgte angrepet mot tyskeriet vakte stor begeistring hos den danske befolkningen²¹⁸. Ytterligere fire dikt ble publisert i månedstidskriftet *Det almindelige Danske Bibliotek*. Diktet "Til D..."²¹⁹ handlet om noe helt annet, om dydighet:

Byg ei din Lykke paa et yndig Aasyn
Søg ei din Lykke i Vellystens Enge,
Grund i din Glæde paa opdyrge Skatte
Grund den paa Dyden.

Skjønheden falmer som den visnede Lilie
Vellysten føder Helved hos sin Dyrker,
Guld er et Intet, uderkastet Skiebnen
Dyden er evig.

Tryg stander Klippen, naar Orcaner bruse
Alper av Hav indveltes med dens Sider
Graadig de komme, men paa klippen brude
Flye de tilbake.

Rolig er Dyden, mellom modgange Bølger
og tilber man den skal man faa gledet, evige gleder.

Og for å kunne være dydig er det vel det gjelder
Om at flye Elskov som han råder D... til at gjøre:

"Væn Dine Øine til at see en Skjønhed
urørt – thi ofte hvisler mellom Roser
Dræbende slange" (Tellefsen 1939: 4).

Møtet med hovedstaden må ha vært opprørende for Zetlitz. Livet i København fortonet seg som alt annet enn dydig. Utroskap og prostitusjon var utbredt, giftemål ble av mange sett på som pro forma (Lindbæk 1913: 178). Kaptein Augustinus Meldahl (1713-1782) har gitt byen følgende karakteristik: ” dette farlige og forføreriske Sted, hvor saa mange unge Nordmænds Uskyldighed, Helbred og Liv er blevet ofret Venus og Baccus med flere hedenske Guddomme!” (Støylen 1955: 50). Schwach forteller i sine erindringer om nokså spesielle opplevelser på et av byens bordeller. Kvinnene sto på hendene, mens kjødet ble brukt som lysestake (Stubhaug 2002: 88).

En sentral medarbeider i *Det almindelige Danske Bibliohtek* var nettopp Knud Rahbek²²⁰. Bladet ble kalt *Blå Bog* og var organ for *Det danske Litteraturselskab* (Tellefsen 1939: 3). Litteraturklubben var blitt stiftet noen år tidligere av Jens Wadum (1751-1801). Byens møtesteder var de mange vinkjellere, te- og kaffehus som gjorde sitt inntog på 1700-tallet (Winsnes 1924: 39). Her kunne man diskutere, høre på musikk og spille sjakk²²¹. *Det danske Litteraturselskab* holdt til i madam Neergaards kaffehus i Badstræde²²² (Hansen 1902: 427). *Norske Selskab*²²³ hadde et tilsvarende møtelokale hos madam Anna Catharine Juel (1738-1809) i Regnegade²²⁴. Det lå et par kvartaler unna, rett ved universitetet. Kan hende var det Rein som tok med seg Zetlitz hit første gang. Rein var interessert i språk og litteratur og hadde en av klubbens forgrunnskikkelser, Københavns mest berømte dikter, Johan Herman Wessel (1742-1785), som mentor. Wessel kunne både fransk, engelsk, italiensk og spansk og hadde fast engasjement som oversetter av franske syngespill ved *Det Kongelige Theater*²²⁵. I kaffehusets 2. etasje hadde klubben fått leid et eget rom hvor møtene kunne holdes uforstyrret (Winsnes 1924: 39). Ikke hvem som helst fikk bli medlem, et medlemskap kostet 4 riksdaler, samt en bokgave til selskapets bibliotek. Viktigere var at man måtte foreslås av en selskapsbror og voteringen være enstemming (ibid.:172). Også litterært lå nordmennene og danskene i strid. *Det danske Litteraturselskab* var venner og beundrere av den danske dikteren Johannes Ewald (1743-1781) hvis forbilde var den tyske romantikeren Friedrich Gottlieb Klopstock (1724-1803)²²⁶. *Norske Selskab* foretrakk eldre fransk litteratur og kultur²²⁷. Selv om Johan Bruns *Zarine* hadde vært en publikumsuskuess, ble stykket slaktet av danske kritikere (Zetlitz 1805: 21). Kanskje fordi det hadde vunnet

over Ewalds prosatragedie, *Rolf Krage* (J.W. Eides Boktrykkeri 1945: 55). At Zetlitz hadde skrevet i den *Blå Bog* ble oppfattet som en dødssynd. Kan hende hadde han til og med vært innom klubben. Zetlitz hadde imidlertid et sjarmerende vesen og lett for å få venner. Elskelighet er betegnelsen som flittigst er brukt i karakteristikk om ham, skriver Breen (Breen 1973: 42). Dessuten var han forfatteren av ”For Norge Kiempers Fødelands” yngling. Zetlitz hadde ”den samme, mandige, selvfølende patriotisme, som Brun vedkjendte sig, saavidt det lot sig forene med hans konservatisme – den samme uforfalskede norskhed er gaat over paa Zetlitz”, hevder Lindbæk (Lindbæk 1913: 19). Zetlitz fikk innpass, men måtte høytidelig forsake ”den Blå Bog, den Gierninger og alt dens Vesen” ved innvielsen (Tellefsen 1939: 3).

En aften i Norske Selskab 1780, malt av Eilif Pedersen 1892. Søren Monrad (Latiner) (1744-1798) leser høyt Johan Wessels ”gravskrift” over Ove Gierløv Meyer (1742-1790), selskapets formann og stifter. Wessel skåler med Meyer, Knud Rahbek leier seg mellom Wessel og Monrad. Bak ham baron Wedel-Jarlsberg. Foran døren i profil, Johan Nordahl Brun. I forgrunnen med punsjøsen, Claus Fasting, foran med stolen, Johan Vibe. Bak Wessel, madame Juel. I forgrunnen til venstre, servitrisen Karen Bach. (Bugge 1972). Flere av skikkelsene, for eksempel Rahbek, var ikke i selskapet 1780. Brun og Fasting befant seg i Bergen, Monrad i Kristiansand.

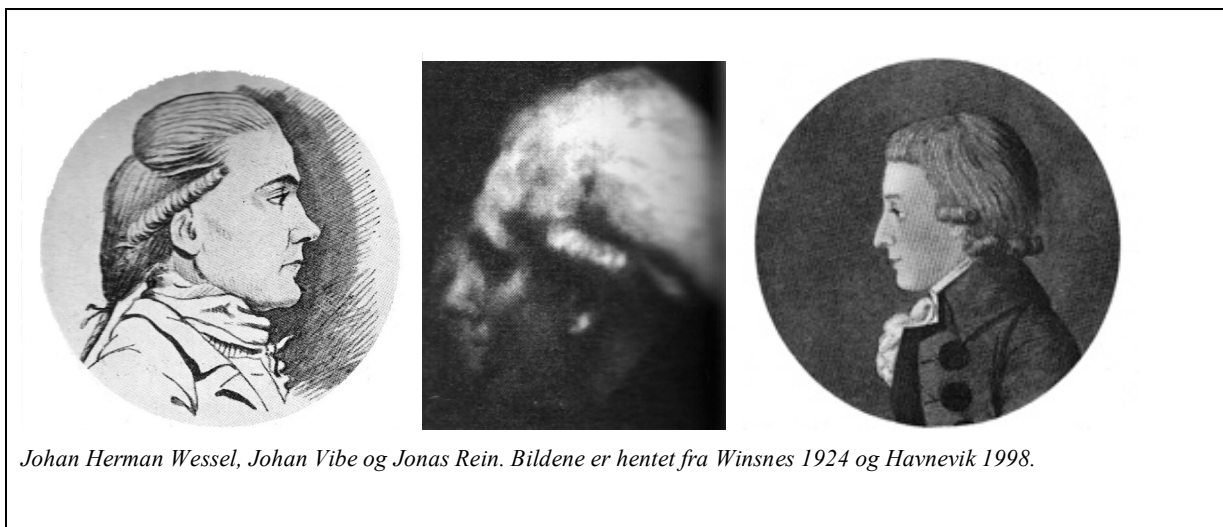
Forbildene til *Norske Selskab* var *Det franske Akademi*²²⁸ og dets forløper, *La Pléiade*²²⁹. *La Pléiade* ble grunnlagt omlag 1550 av syv diktere. Dikteren var ”guddommelig”, mente de, en sannsiger og folkeoppdrager. Målsetningen var å få dikterkunsten ut til folket. Derfor måtte litteraturen være på morsmålet, rensset og disiplinert etter mønster fra antikken (Bliksrud 1999: 29). Som Zetlitz var *Norske Selskabs* medlemmer språkkyndige unge menn fra bedre familier. I tillegg til de gamle klassikerne hadde de studert franske forfattere som Voltaire (1694-1778) og Molière (1622-1673). Nå ville de etablere en egen

morsmåslitteratur som fanget alle sjangre (Bliksrud 1999: 23). Da selskapet første utgivelse, *Poetiske Samlinger*, kom ut i 1775, påpekte Claus Fasting at de ennå manglet norske fabler, kantater, poetiske fortellinger og idyller (ibid.: 31). Dikterkunst så de på som et håndverk. Så fremt klassisismens strengt oppsatte restriksjoner ble fulgt, kunne alle lære seg å dikte (Breen 1973: 20). En måte å lokke frem litterær kreativitet på, var å utlyse prisoppgaver og belønninger slik som *Det franske Akademi* gjorde (Bliksrud 1999: 29). Hvert nyttår utstedte derfor *Norske Selskab* tre større premier på 40 riksdaler for ”Arbeider i Poesi og Veltalenhed”. Vinnerne fikk også en flat gullring til en verdi av 10 riksdaler. Ringen hadde en inskripsjon med Horats (-65-8) ord ”vos exemplaria græca”, følg grekernes forbilder. En av grekerne Horats siktet til var dikteren Anakron som levde omkring år 570 før Kristus. Anakron skrev glade, grasiøse sanger om elskov og vin. Det tilbakevendende grunnmotivet var: tiden iler, hold fast i øyeblikket og nyt livet. Gi det fylde og skjønnhet. Bruk ungdomstiden før sykdom og alderdom forbitrer tilværelsen og døden inntreffer (Winsnes 1924: 117). Skjønnhet og fullkommenhet kunne imidlertid bare oppfylles når sjelen tok seg en flukt fra hverdagen. Improvisasjonsdiktning var derfor av høyeste verdi. I *Norske Selskab* tok den til hver torsdag klokken 1700. Da samlet selskapet seg rundt en punsjebolle kalt *Tolvskillingsbollen*. Medlemmene fikk oppgitt et rimpar eller et emne²³⁰ de skulle dikte over. Den som unnlot å skrive, eller skrev dårligst, måtte bøte med noen skilling til drikkelaget. Ferdige dikt ble ført inn i en verseprotokoll²³¹. Diktene skulle synges, skriver Breen, derfor gjaldt det å finne et brukbart versemål til en kjent melodi, eller enda bedre, til flere kjente melodier (Breen 1973: 121). Zetlitz mest kjente sang, ”Mine længsler”, er for eksempel opprinnelig skrevet til Bruns ”For Norge Kiempers Fødeland”²³², mens drikkevisen ”Evan”, i likhet med mange gateviser, kun oppgis å ha tradisjonell melodi²³³. Forsker og musiker Karl Clausen (1904-1972) kaller nettopp klubbvisene ”datidens folkesang i borgerlige kredse”²³⁴. På *Det Kongelige Theater* gjorde syngespill og opera stor suksess. Selskapsbrødrene var ivrige teatergjengere, så trolig fant de også melodier til klubbvisene herfra²³⁵ (Lindbæk 1913: 16). Enda viktigere enn melodien var diktets form. Det versemålet som ble mest benyttet var epigrammet²³⁶. Som regel består det av en kuplett (to verslinjer) og en kvartett (fire verslinjer) (Austad 1962: 36). Et vers fra ”Evan” kan brukes som illustrasjon:

Naar Geisten slumrer, tag frem dit Glas! Skjænk i!
Naar Verden ikke er dig tilpas, skjænk i!

Din Geist skal vaagne, din Sjel skal stige,
du dig med Verden skal let forlige,
drik ud! skjænk atter!
Tøm Glasset! skjænk atter! Drik ud! (Zetlitz 1789: 239).

Zetlitz hadde hatt en god læremester i Brun og var alt en dreven epigramkunstner. I viseevne kom han opp mot Brun, bemerker Lindbæk (Lindbæk 1913: 19). Kretsen jublet og hyllet ham som sitt nye dikterhåp (Røinås 1955: 76). I følge Christensen var det nettopp ”Evan” som gjorde utslaget (Christiansen 2001: 15). Evanfiguren er for øvrig en gjenganger i både Zetlitz’ og omgangskretsens drikkeviser. Navnet er en, mulig etruskisk, benevnning for vinguden Baccus/Dionysos²³⁷.

Johan Herman Wessel, Johan Vibe og Jonas Rein. Bildene er hentet fra Winsnes 1924 og Havnevik 1998.

Zetlitz gjorde entre i slutfasen av det som er kalt *Norske Selskabs* gullalder. Wessel levde i et miserabelt ekteskap og var på dette tidspunkt alkoholisert²³⁸ (Hansen 1902: 432). Den andre ledende skikkelsen, Johan Vibe (1748-1782)²³⁹, led av kjærlighetsorg. Han var nylig blitt vraket av *Det Kongelige Theaters* diva, den norskættede sangerinnen Caroline Walter (1756-1826)²⁴⁰ (Lindbæk 1913: 16). Vibe hadde vært selskapets første sekretær og var madam Juels yndling (Breen 1973: 30). Hos selskapsbrøderene gikk han under navnet ”Anakreon med Ponsebollen”. I sine viser priste han den frie kjærligheten og spøkte med ekteskapet. Den store lidenskapen var farlig og brakte kun forstyrrelser og smerte. Caroline Walter var gjenstand for forgudelse av både Ewaldistene og *Norske Selskab* (Winsnes 1924: 107, 118). Zetlitz’ satiriske dikt om tilbedelse, ”Til Lina”, er nok om henne²⁴¹. I det klassiske livssynet var intellektet den menneskelige fellesnevneren man henvendte seg til.

Diktningen tilstrebet derfor en streng objektivitet og hadde en argumentativ tone (Austad 1962: 36). Ewaldistene syntes dette var svært gammelmodig og gjorde flere ganger offentlig narr av både Holberg og medlemmene av *Norske Selskab*. Selv skrev de rimfritt og ut fra et personlig synspunkt, fylt av weltschmerz og uoppfyllelige lengsler (Lindbæk 1913: 5, 13). For disse preromantikerne var mennesket irrasjonelt, moral kjedelig og lykksalighet hinsides alle forhåpninger om virkelighetsgjørelse (Austad 1962: 42). I ”Til Lina” setter Zetlitz weltschmerz inn i et klassisk mønster og gjør narr tilbake:

... O Lina! naar du gjør en Gang
Det store Valg, o maatte Verden Viise
Misundelig paa den, hvis svage Sang
Fordristet sig, din Skjønhed at anprise! ... (Zetlitz 1789:134)

Ewaldistenes nøkkelord var ”Ha!”, et fortreffelig skrik når hele ens demoniske livsholdning skal konsentreres i et eneste utbrudd, skriver Austad. Det er lett å se det latterlige i en liten dikterspirevipp som stamper med foten og fnyser ut sitt lille kvekk av et ha!, fortsetter han (Austad 1962: 44). Zetlitz benyttet flere anledninger til å parodierte. Da den *Blå Bog* trykket et dikt hvor hver strofe endte på o!, og senere et som endte på hø, hø, hø skrev han satiren ”Brev fra Nille Waaldemar til Peder Paars²⁴²” (Lindbæk 1913: 13): ”... Det var det – Ha – Barbar! Det er det første Ha Min Kiempesmerte ud fra knuste Hierte støder – Der var det – siig – og snart – hvor faar jeg Streger fra som skildre al den Qual – hvoraf mit Hierte bløder?” (Zetlitz 1789: 173f). I en fotnote legger han til:

Vi kan umuelig lade denne Leilighed gaae forbi, til at sige, hvor høiigen vi forundre os over den Decadence, som det synes Ordet ha paa nogen Tid er kommet i; - thi Sproget har intet Ord, der overgaaer det, hverken i Korthed eller Energie, hverken i Velklang eller Brugbarhed – Streger, hvis uendelige Nytt i den høiere Poesi ikke kan omtvivles, sees ogsaa at gaae af Moden, tilligemed den skønne Dunkelhed, som allene karakteriserer den sieldne Digter (ibid.).

Ewaldistene truet selskapets essensielle verdier. Man føler alvor i Zetlitz’ parodi, han påkaller også i tittelen Holberg, påpeker Austad (Austad 1962: 39).

Selskapsbrødrene benyttet enhver anledningen til å skrive leilighetsdikt. En yndet og viktig festdag var Kong Kristian 7.s fødselsdag den 29. januar (Lindbæk 1913: 4f, Winsnes 1924: 172f). Det er sagt om Zetlitz at han var blottet for ærgjerrighet på egne vegne, men svært ærgjerrig når det gjaldt fødelandets ved og vel, skriver Breen (Breen 1990: 7). I

verseprotokollen finnes to kongedikt fra Zetlitz (Norske Selskab 1935: 174f, 188f). Begge oppfordrer til fortsatt fred og fordeling av godene i Danmark-Norge: ”Fryd, værdig de Lyksaligheder, Som Landets Fader ømt udbreder For sine Børn for Vid og Dyd” heter det blant annet (På Kongens Fødselsdag (udatert), Norske Selskab 1935: 174). Og ”trygge Folk og Stat og Land, Saa skal i Krønikerne skrives Med gyldne Ciffre: Landet trives Og grønnes under *Christian*” (Den 29de januar 1781, Norske Selskab 1935: 191). Lindbæk påpeker at selskapet utrolig lett forente norskhet med de lojaleste følelser overfor den danske kongehuset: ”Kongetroskapen satt dem slik i blodet, at det ingenlunde anfegtet deres vers”, hevder hun (Lindbæk 1913: 21). I *Alkoran* gir Zetlitz en forklaring. Jeg er med liv og sjel en rojalist, skriver han: ”En Arvekonge har mange flere Aarsager til at skaane og elske Folket, end Magthaveren i en Republikk. – En født Kronarving opdrages til Regjeringens Sysler. – Republicanisme nærer naturligen hos Privatmanden baade Have- og Herske-Sygen” (Zetlitz 1806: 16f). Kanskje hadde han statssjef Høegh-Guldberg i tankene. Under Guldbergregimet fikk heller ikke klubbvirksomhet holde på ukontrollert. Høegh-Guldberg forlangte at politimesteren hadde oversikt og førte tilsyn med alle klubbene i København. I 1780 utsendte han en kabinetsordre hvor det lød at han intet hadde imot ”de såkaldte Clubs, som ere blevne indførte her i Staden”, men påpekte farene forbundet med klubblivet, så som bortkastet tid og penger på drikk og spill (Winsnes 1924: 168). Han forlangte at klubbenes formenn skulle være godt voksne og helst embedsmenn. Sammenkomstene måtte slutte senest klokken 2300, hasardspill forbyes. Forordning krevde også at enhver klubb hadde et reglement. I utgangspunktet var *Norske Selskab* bare for nordmenn, men underhånden lot statssjefen meddele at han ønsket dansker tatt opp i kretsen²⁴³. Trolig forsøkte han å motvirke norsk-seperatistiske tendenser. Winsnes påpeker at det lå en fare i arten begavelse *Norske Selskab* representerte. Hos madam Juel ble ikke bare litteratur, men også dagens nasjonale og politiske spørsmål drøftet. Stedet ga grobunn for intelligent vidd og hadde ord på seg for å være samlingspunkt for de ypperste ”genier”, skriver han, og hevder at negativ kritikk av samfunnsforholdene og harselerende satire sto høyere i kurs enn positiv begeistring over det norske (Winsnes 1924: 40, 105). ”Spillet politik ingen rolle for selskapet?” spør Lindbæk (Lindbæk 1913: 16). ”Saalænge Gulbergs styre ruget over landet var der ingen som brøt sin hjerne dermed Alt offentlig liv laa nede - det eneste sted man kunde ”tænke, tale frit” var på scenen”, konkluderer hun (ibid.). Kritiske røster ble effektivt stoppet av sensuren. At selskapet i 1783 velger å tilegne Høegh-Guldberg annet bind av sine

Poetiske Samlinger er trolig et tegn på at de forsøkte å holde seg inne med statssjefen.

TIL

HANS EXCELLENCE

H E R R

OVE HØEGH GULDBERG,

RIDDER, GEHEIMERAAD, STATS- OG
GEHEIME-CABINETS-SECRETAIR &c. &c.

Ove Høegh-Guldberg. Bilde: Wikipedia.

“DERES EXCELLENCE har tilladt Selskabet at tilegne DEM nærværende Stykke af dets Samlinger. Selskabet benytter sig med saa megen des større Fyldestgiørelse af denne Tilladelse, som det er overbeviist om, at DERES EXCELLENCE ynder og beskytter alle gode og nyttige Foretagender. Er Selskabet saa heldigt ved dette Stykke at vedligeholde de gode Tanker, det tør haabe DERES EXCELLENCE har havt for dets Bestræbelser, naaer det den Lykke, det ønsker; thi da er det vis paa, at samme ikke er Kienderens Bifald uværdigt.

Kiøbenhavn den 15 julii 1783

Underdanigen

af

det norske litteraire Selskab” (Norske Selskab 1922).

Blant de første danske medlemmene i *Norske Selskab* finner vi juridisk kandidat Thomas Eichel Bartholin (Berthelsen) (1755-1829). Zetlitz hilste ham velkommen med følgende dikt:

Kast dig udi vore utsrakte Arme,
Ven, som ble valgt til at deele vor Lyst!
Lad den oplivende Drue dig varme!
Venskab med Vinen faa Kraft i dit Bryst
Tag da dit Glas, skienk Viinen deri,
Drikk og bliv trofast i Venskab som vi! (Norske Selskab 1935: 141).

Da Bartholin litt senere skulle gifte seg²⁴⁴ hyllet Wessel ham med et ertende dikt i ”Ha-stil”. ”Man spøger nu med de Personer, Som synge i *hastemte Toner...*”, het det (Tellefsen 1939: 5). Zetlitz svarte raskt med motdiktet ”Til Forfatteren af Ringe, men velmeent Ønske til Herr *Bartholin* og Jomfru *Helt*”. Her tar Zetlitz Ewald i forsvar. Ewald hadde dødd bare en måned tidligere. Disse to diktene er med på å danne avslutningen av Ewaldstriden (ibid.).

... Siig er det sang – naar Jordens svage Slægter
Hver Tone fatte kan – forstaar den let –
Og bør jeg - - ha – jeg Smagens Vægter –
Og Cimbrens Sanger – bør jeg taale det –
- Nei - see, din Sang er som den svages Toner
Og du tør haane - - Muse, stryk min Haand
- Og du tør haane – dem – som andre Zoner
- Begeistrer – med sin stolte Digter-Aand ...
(Norske Selskab 1935: 169f).

Johannes Ewald. Bilde: Winsnes 1924.

Også kvinner hadde adgang i *Norske Selskab*, de var imidlertid ikke mange. Magdalena Castberg (1758-1825) var den som fikk mest betydning for Zetlitz. Alt fra barnsben av ville hun skrive, men ble hindret av moren. I dag regnes hun som Norges eneste kvinnelige dikter fra denne tiden²⁴⁵. ”...hun er et overmaade interessant Fruentimmer, der vistnok ei sætter sit Lys under en Skjæppe, men dog ei heller viser det frem i Tide og i Utide, for at lade Folk see, hvor klart det brænder”, skriver Pavels om henne (Pavels 1866: 221). Grunnen til hovedstadsoppholdet var ektemannen, skipsprest Peter Leganger Castbergs (1752-1784)²⁴⁶, søken etter embete. Zetlitz og fru Castberg utviklet et nært vennskap og inngikk en avtale. Den av dem som døde sist skulle skrive minnedikt over den andre. Våren 1781 ble Peter Castberg utnevnt til sogneprest i Flekkefjord (Tellefsen 1939: 6). Med på reisen til Norge fikk fru Castberg flere hyllestere til fødselsdagen den 15. mars. Selvsagt også en fra Zetlitz. Hyllesten viser til diktet ”En norsk vinter” som Zetlitz hadde innlevert til selskapets nyttårskonkurranse samme år. De to første linjene er de samme. ”En norsk vinter” ble ikke premiert: ”Selskabet kunde ikke tilkiende mit Digt noget Sted blandt sine Skrifter, men dets

Dom derover var ikke afskrækkende, tvertimod det opmuntrede mig til at rette, og det gav mig Anvisninger, som jeg i denne Omarbeidning har søgt at nytte”, skriver Zetlitz i *Poesier* (Zetlitz 1789: 2). Austad hevder at begge diktene viser at Zetlitz var påvirket av preromantikken. De refererer til norske helter, norsk natur og Snorre. Lykkeidealet finnes hos den norske bonden, påpeker han. Et trekk ved preromantisk diktning er nettopp at dikteren priser sin egen særpregede litteratur og historie, påpeker han (Austad 1962: 7f):

... Mens skikne Møer, og raske Drenge trede
En Halling-Dands²⁴⁷ til strøgne Strængers-Klang;
Alt blander sig i sand uskyldig Leeg,
Mens Pigen med sin Elsker sig bortsniger;
”Tak, Ole, at du dig fra Lavet sneeg,”
Og skytted ei de andre muntre Piger ... (En norsk vinter, Zetlitz 1789: 15).

På Madame Castbergs Fødselsdag

Held dig, mit elskte Land! og din høie Fielde
Indhegner frie Børn og dem tilaande Lyst,
Lyst til at stige høyt, til Ære og til Vælde,
Og viise Verden, hva der boer i Nordmands Bryst!
Held dine Dovres Ryg! Held dine dybe Dale!
Og Held hver evig Gran paa Klippens høye Tind!
Held mig, at jeg blev fød i dine skønne Dale!
Og Held hver Norges Søn, som haver samme Sind!
Hvo føddes i dit Skiød, og var ej stolt deraf,
Naar Fader viiste Søn og Broder Broder viiste:
See hist St. Olufs Høy, see Tameskielvers Grav,
Hvis Drifter Snorro saa's af gamle Runer vriste.
Da var det Lyst at see, at føle og fornemme
Mod gløde i min Kind og stige i min Barm
”O! Norske Sangere! ophæver mandig Stemme
”Og syng’ om Norges Held og Norske Helters Arm!”
Saa var mit Ønske tit i første Ungdoms Dage,
Og, naar jeg siden saae i Bruuns den høye Sang
Stolt Tameskielver staae og Harald foredrage
Sit Lands, sit Folkets Ret og sine Brødres Trang,
Og tale mandig stolt – som frie og Norske tale
Og selv paa Gravens bred at sørge for sit Land,
Jeg tænkte: han skee Tak, som Einar vilde male,
Og ham skee dobbelt Tak, han baade vil og kan.
Og naar jeg Walborgs Graad i Frimans Toner kiente
Og hørte Axels Suk – jeg følte mig med Fryd
Som Frimans Landsmand – Og høyt mit Hierte brændte
Af Lyst til saadan Sang og slige Toners Lyd –
Ja Held mit elskte Land! det avler Kampens Sønner,
Det avler Skialdre, som i stolt og evig Qvad
Opphøye deres Roes og deres Mod belønner;

Ja! Norges Døttre har, som syngte deres Daad –
Ømt skal Heltinnes Sorg og Elskerindens Smerte
Ved Castberg lyde frem i kielent Heltebrev;
Ovid sang egen Sorg af fulde Qval. som hun sin egen skrev;
Hun er vort Selskabs Lem, hun var vort Selskabs Glæde;
Bortreven fra vort Bryst, hun er os evig kiær;
Nok Grund for mig i Dag mit Norges Vel at qvæde;
Thi er det ikke Held, at hun dets Dotter er.
Vær, Castberg! Norges Roes, som du er vores Ære!
Bliv elsket, kient, berømt, som du fortienet det!
Tit see du denne Dag, tit den en Festes være!
Og tit en Grund til Sang, meer flydende og net!
J...s Z.....z. (Norske Selskab 1935: 171ff)

Norske Selskabs hederspris for "Arbeider i Poesi og Veltalenhed" var ringen med den grønne sten (de første årene uten sten). 1783 gikk prisen til Magdalena Castberg med heroiden "Adeluds til Torkild Trondesen". Diktet er å finne i selskapets Poetiske Samlinger fra samme år. Zetlitz ble aldri eier av ringen (Lindbæk 1913: 4). Bildet er hentet fra Winsnes 1924.

Hos Zetlitz våknet nok en drøm om å bli dikter. Det ser ut som han forsøkte å slå seg opp med sin penn, skriver Winsnes. Signaturene Zetlitz og Z.....z var populære hos leserkretsen

(Winsnes: 1924: 266). På mange måter representerte han folkets røst. I en tid da moralister skrev om kaffens uheldige innflytelse, diktet Zetlitz til kaffens pris. Utdraget fra oden nedenunder beskriver en nedbrutt Apollo med ustemt citar og vissen krans som ved tilbud av ekte mokka kaffe blomstrer opp:

...hans Øie lued
Falmende Løv fikk Kræfter om han Isse,
Citaren lød og høie hymner rulled
Negeren til Ære (Tellefsen 1939: 5).

Rein ble ferdig teolog alt i april 1780, men var blitt værende i København i påvente av en embetsstilling. Både Rein og Zetlitz betraktet Wessel som den nye Holberg og var mye sammen med ham. Det fortelles at de to utgjorde Wessels faste selskap på Hemmers vinstue om formiddagen. Kveldene tilbrakte de hos madame Juel (Winsnes 1924: 76, 91, 390). Mellom Zetlitz og Rein utviklet det seg et diktersamarbeid, de hadde et slags vennskapelig konkurranseforhold, skriver Knut Nygaard. Diktene fra 80-årene har meget felles, dels skrev de om samme emner, påpeker han (Nygaard 1947: 17). Like gjerne kan improvisasjonsdiktingen over oppgitte temaer være grunnen. Zetlitz Københavneropphold gikk mot en ende. Selv om Brun ofte sendte brev med pengegaver, var det ikke nok til at han kunne fortsette studiene (Winsnes 1924: 266, Tellefsen 1939: 7). Zetlitz og Rein fikk ordnet hver sin huslærerpost og reiste tilbake til Norge.

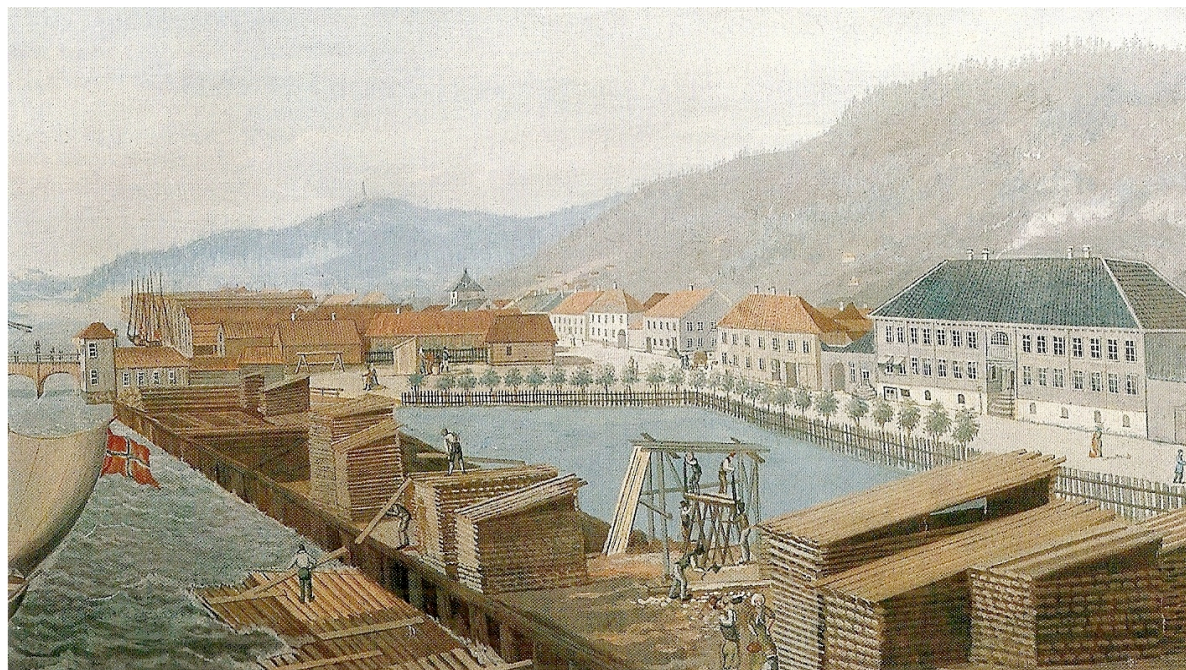
Med Zetlitz fikk *Norske Selskab* tilført noen nye trekk, hevder litteraturviter Ivar Havnevik. Zetlitz ”maktet å skape dikt med språklig spennvidde samtidig med formidlingen av et rasjonelt budskap i et harmonisk temperament. Det blir fort noe platt over vers om lykke og glede, men ikke hos ham. En genuin entusiasme finner ord”, skriver han (Havnevik 2000:149).

Utsnitt av prospekt signert Salisbury 1791 over Strømsø. Tømmerkirken Hellige Kors fra 1667 ses til høyre i bildet. Byens fornemste bodde så nær kirken som mulig, i Storgaten opp mot Kirkeplassen. Byens stolthet, reperbanen²⁴⁸, er den lange, smale brakken med rødt teglsteinstak som ses midt i bildet, omkranset av boder, hammagasin og verkemesterhus. Bildet tilhører Drammens museum.

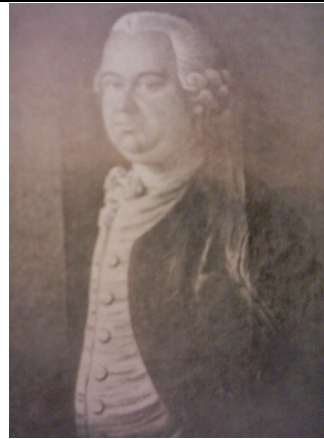
Kap 6 - Tilbake til Norge – huslærer hos Stockfleths på Strømsø

Jens Zetlitz hadde fått stilling som huslærer hos justisråd Thomas de Rosing Stockfleth (1742-1808) og hans danske kone Johanne Marie Arbien (1744-1804) på Strømsø (Winsnes 1924: 214). Kanskje var ikke valget tilfeldig. Strømsø var farens fødested og onkelen, Gabriel Johansen Zetlitz, arbeidet for kjøpmennene Niels Otto Omsted (1745-1789) og Gabriel Omsted (1740-1786) i Bragernes. Strømsø og Bragernes lå på hver sin side av Drammenselva og utgjorde til sammen Norges femte største by med 5 412 innbyggere. 1700-tallet var Drammenbyenes storhetstid. Den engelske vitenskapsmannen Edward Daniel Clarke (1769–1822), som foretok en reise i Norge i 1799, bemerket at befolkningen her syntes mer velstående enn i Kristiania. Flere familier eide lystgårder. Viktige næringsveier var sagbruk, trelast, sjøfart og utenrikshandel, alt kontrollert av områdets mektigste familier inngiftet med hverandre²⁴⁹. Omstedbrødrene tilhørte Bragernes absolutte

Bakenforliggende skogsomåder og Drammenelvas utløp i seilbar fjord la forholdene til rette for en inntektsbringende industri med skogsdrift, tømmerfløting og sagbruk. Her ser vi tømmerfløting på Bragenessiden. Det norske flagget på båten til venstre vitner om at bildet er malt etter Zetlitz' tid. Bildet er hentet fra Kulturminneløypa.

overklasse sammen med slektene Cappelen, Hofgaard og Smith²⁵⁰ (Thorson 1962: 670). Moren, Bodil Marie von Cappelen Omsted (1717-1775), var søster til godseier Jørgen von Cappelen (1715-1785) på herregården Fosseholm. På Strømsø siden dominerte familien Arbo med Johannes Arbo (1729-1799) i spissen²⁵¹. Jonas Rein var huslærer ikke langt unna. Han hadde fått post hos Magdalena Castbergs kusine, Henrika Ancher og hennes mann, godseier Peter Collett (1740–1786) på Buskerud gård i Modum. Clarke påpeker at menneskene synes å være mer tilbaketrukket og førte en mer privat form for livsførsel i Strømsø og omegn enn andre steder²⁵². Kanskje fordi mange på Bragernessiden var tilhengere av hernhuttbevegelsen²⁵³ (Dunker 1909: 88). Nygaard forteller imidlertid at hos Collettene førtes et meget selskabelig liv (Nygaard 1947: 20). De var omgangsvener av Stochfleth²⁵⁴, så vi kan anta at både Zetlitz og Rein deltok aktivt i selskabeligheten. At Zetlitz pleiet omgang med Arbo-familien er ganske sikkert. I en dansk avis fra 1788 oppgis at A. Meyer²⁵⁵, hadde fått en avskrift av Zetlitz' sang "Kommer kiere Venner, lad os nyde" (Skaalerne) i et fransk brev fra herr Arbo²⁵⁶ (Morgen-Post 26. desember 1788).

Tre av Bragenes og Strømsøs mektigste menn, kjøpmennene Niels Otto Omsted, Gabriel Omsted og Johannes Arbo. Bildene er hentet fra Norsk Folkemuseums portrettsamling og Thorson 1962.

Thomas Rosing de Stockfleth, Stockfleths eldste datter, Fredrikke Louise og Peter Collett jr. Fredrikke Louise giftet seg i 1805 med en annen privatlærer, Casper Gad, i København. Bilde av henne er malt av Christian August Lorentzen 1792 og tilhører Oslo museum. Bildene av Stockfleth og Collett er hentet fra Winsnes 1924 og Wikipedia.

Utsikt mot Bragenes og Strømsø fra Paradisbakkene på Kongeveien. "Her møder Øiet er særdeles indtageligt Syn, der seer her i et Øiekast Vande med hosliggende Byer og Skibe, udflydende Elve, Sletter prydede med mukke Agre og Enge, grønne Lunder, dyrkede og beboede Bakker, ophøiede Fielde bedækkede med grønne Sove, og overalt tæt paa hinanden smukt bebyggede Gaarder", skriver Essendrop. Sitat og bilder er hentet fra nettsidene til Lier Bygdetun og Kulturminneløypa.

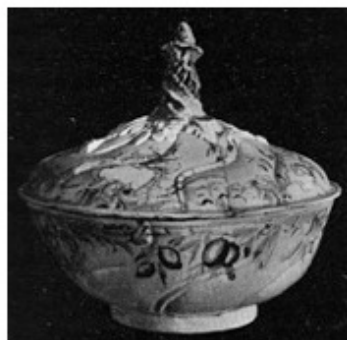
Thomas Stochfleth var ”Converserende Medlem” av *Norske Selskab* og hadde nok fått Zetlitz anbefalt av noen i selskapet. Da Stochfleth oppholdt seg i København i 1776 hadde han skrevet flere dikt i verseprotokollen²⁵⁷ (Winsnes 1924: 214). Av utdannelse var han jurist, i mange år fungerte han som byfut, auksjonsdirektør og postmester i Fredrikshald (Halden). Det var da han ble utnevnt som sorenskriver i Eiker, Modum og Sigdal i 1781 at han flyttet til Strømsø²⁵⁸. I 1777 hadde han vunnet en pris med diktet ”Forsøg om Sarpen”²⁵⁹. Sarpsfossen representerte her det farlige i naturen, mens mennesket med sin viten kunne temme den, drive sagbruk og skape velstand. Diktet fikk en strålende anmeldelse i Jacob Badens *Nye Kritisk Journal*: ”hvor poetisk er den hele Forestilling! hvor malende Udtrykket! hvor norsk”, het det (Winsnes 1924: 215). Et par år senere skrev han ”Heydes Hytte”²⁶⁰, et dikt som appellerte til jorddyrking, potetavl og tjærebrenning. Mens Zetlitz var huslærer vant han en av *Norske Selskabs* premier med heroiden²⁶¹ ”Philippa til Eric”, et dikt som tar opp likestillingsproblematikken mellom Danmark og Norge (Winsnes 1924: 216f). Stockfleth var opprinnelig fra Fåberg og snakket gudbrandsdalsdialekt. Folkemålet var rent og utjevnet kløften mellom embetsmann og bonde, mente han²⁶². Han var den første som bevisst fornorsket det danske skriftspråket, hevder Winsnes²⁶³ (Winsnes 1924: 218). Et annet selskapsmedlem, Edvard Storm (1749-1794), skrev i begynnelsen av 1770-årene ferdig *Dølaviser* basert på en dialektordsamling fra Vågå²⁶⁴. Breen påpeker at gjennombruddet for den språklige patroismen kom med Struensees maktovertakelse. Tendenser til bevisst bruk av særnorske ord og uttrykk i diktningen finnes både hos Johan Brun og Claus Friman (1746-1829), mener hun (Breen 1973: 60). Trolig benyttet Zetlitz tiden hos Stockfleths til å studere hans dikting (Tellefsen 1939: 7). Winsnes påpeker at Stockfleths deskriptive naturpoesistil fortsetter med Zetlitz, Rein og Schmidt og Faye²⁶⁵. ”Eegenæs” er en tydelig etterligning av ”Heydes Hytte”, mener han (Winsnes 1924: 222, 270). Den omkringende naturen må ha vært inspirerende for en naturdikter. Clarke fant utsikten mot Strømsø og Bragernes fra Paradisbakkene i Lier blant de vakreste i Norge²⁶⁶. Også embetsmannen Jens Essendrop (1723-1801), som i 1761 gjorde en topografisk reise omegnen, var henrykt over synsinntrykket herfra²⁶⁷.

Etter bruddet med Caroline Walter hadde Johan Vibe syknet hen. I februar 1782 mottok Zetlitz meldingen om vennen var gått bort (Winsnes 1924: 113,123, 266). ”At Skiebnen yndet’ mig, at

jeg blev værd at være Hans – Wibes ædle Slægt uskyld den stolte Pen, Som skildrer her sin Roes, sin Evighed – hans Ven...”, skriver han i ”Elegie over Johan Wibe”, det ene av de to minneversene han diktet til vennen (Norske Selskab 1935: 181). Også Rein, Treschow og Rahbek skrev minnedikt over Vibe.

Tanker over Johan Wibes Død.

Den som af Naturens Hænder
Fik et ømt og ædelt Hjerte,
Som ved ynde Thejers Streng
Høyt sig over Mængden hæver,
Han skal hænges, mens han lever
Og hans Rygte blomstre længe.
Naar han dør, skal Venner græde,
Landsmænd om hans Urne klage
Til hans Roes skal Muser qvæde
Om hans alt for kolde Dage
Skal den elskte Muse synge,
Hun skal Wibes Værd afmale,
Kransen om hans Urne slynge.
Norske Skialdre, op at qvæd,
Sætter den i Rygtets Tempel;
Thi hans muntre Sang om Glæde
Bar Naturens sieldne Stempel
Unge kiælne norske Piger,
Planter om hans Grav Cypresser,
Og med ømme Taarer siger:
Blomstre, som hans Navn, Cypresser.
– Zetlitz (Norske Selskab 1935: 179f).

*Norske Selskabs punsjebolle.
Bildet er hentet fra Winsnes 1924.*

Av Stockfleths barn underviste Zetlitz trolig kun de eldste. De het Fredrikke Louise (1769-1809)²⁶⁸, Niels Henrik (1771-1807) og Magnus Gustav (1774-1801). I tillegg hadde paret døtrene Elizabet Antoinette (1777-1857), Margrethe Sophie (1779-1855) og Isabella Christine Rosing (1780-1861). Ytterligere et barn ble født i Zetlitz tid, Thomasine Christiane Birgithe (1782-1829). Guttene gjorde en tid karriere innen militære. Senere ble Niels Henrik tollkasserer i Kolding, mens Magnus Gustav²⁶⁹ ble dimmitert i 1801 på grunn av svakelighet²⁷⁰ (Eyben 1929: 23f). Sistnevnte var medlem av *Norske Selskab*²⁷¹. Da Reins elev, Peter Collett jr. (1766 - 1836)²⁷² begynte på katedralskolen i Kristiania i 1783, fikk Rein huslærerpost i Strømsø. Samtidig sluttet Zetlitz hos Stockfleths (Winsnes 1924: 390). Nygaard mener Rein fikk tjeneste hos familien Arbo, da Rein forlovet seg og senere ble gift med med Anna Cathrine Arbo (1756-1794) (Nygaard 1947: 21, Winsnes 1924: 32)²⁷³. En annen mulighet er at Rein overtok Zetlitz stilling.

Kapittel 7 – Huslærer og selskapsløve i Arendal

Grunnen til at Jens Zetlitz sluttet hos Stockfleths var nok at han hadde fått tilbud om en huslærerstilling nærmere hjembyen, hos familien Dedekam i Arendal²⁷⁴ (Røinås 1955: 76). Arendal og Kristiansand var da som nå de største byene langs Sørlandskysten, etter folketellingen i 1801 hadde Arendal 1 699 innbyggere, Kristiansand, 4 816. Arendal hadde gode havneforhold og var Norges nest viktigste sjøfartsby. Nidelvas fossefall la grunnlag for sagbruk, tømmerfløting og eksport av trelast. Gruvedrift og jernverk var andre gode inntektskilder²⁷⁵. Forfatteren Conrad Nicolai Schwach (1793-1860), som var sakfører i byen i 1821-1830, forteller at den betydelige handelsvirksomheten førte til en uopphørlig vrimmel av mennesker på bryggene og i havnen. Som i Stavanger og Strømsø hadde Arendal utviklet en sterk pengeadel²⁷⁶. Zetlitz' vertsfamilie representerte en av de mektigste. Søren Andersen Dedekam (1745-1789)²⁷⁷ var både kjøpmann, trelasthandler²⁷⁸ og reder og tilhørte en velstående reder- og handelsslekt fra Agder-området. Hustruen, Margrethe Ellefsen (1740-1826), var datter av jernverkseier og kjøpmann, Hans Ellefsen (Flood: 1949: 36). Paret bodde på Langbryggen i en herskapelege treetasjes bygning vendt ut mot Tollbodholmen (Foss 1998: 397). Første og annen etasje innholdt 15 innredede rom, samt forskjellige ”Appartments”. Antagelig var en av dem Zetlitz' bolig (Foss 1998: 233). Barna han underviste var de tre sønnene, Anders (1771-1843), Hans (1772-1848) og Peder (1774-1818)²⁷⁹, på henholdsvis 13, 12 og 10 år, samt døtrene, 7 år gamle Cathrine Elisabeth (1777-1824)²⁸⁰ og den vakre Dorothea (1769–1796) på 15 (Scheel 1948: 148). I tillegg hadde Dedekams datteren Helen Marie (1781-1858)²⁸¹ på 3 år (Flood: 1949: 36). Det er godt mulig ansettelsen gikk gjennom Zetlitz' onkel, Gabriel Johansen Zetlitz. Otto Nielsen Omsted, var gift med Elen Dedekam (1750-1816)²⁸², Søren Dedekams søster²⁸³, mens Gabriel Omsted var gift med tremenningen, Ambrosia Dedekam (1748-1834)²⁸⁴ (Foss 1998: 62, Flood: 1949: 35).

Arendals sosietet kunne by på et livlig kulturliv med muntre selskaper, god mat, musikk og sang²⁸⁵ (Stubhaug 2002). I denne forsamlingen fikk Zetlitz riktig utfoldt seg som selskapsløve og leilighetspoet (Røinås 1955: 76). Arendølen Peder Thomas Falenkam (1751-1797) fikk nå en dikterkonkurrent. Falenkam tilhørte en slekt kordegner som i tre generasjoner hadde forsynt byen med så godt som alle dikt til livets høytider (Foss 1998:

106). Blant diktene Zetlitz skrev er ”Til den aerostotiske Maskine”, om verdens første luftballongferd. Den oppsiktsvekkende hendelsen fant sted i Paris den 21. november 1783²⁸⁶ og skapte ballongfeber i Europa, ikke minst blant *Norske Selskabs* medlemmer (Johansen udatert: 2). Syv dikt, blant annet et fra Wessel, innkom verseprotokollen (Tellefsen 1939: 8).

Den aerostotiske Maskine.
1783

Snik Snak — drik og holdt sin Mund,
Og lad fare det Væv om den franske Maskine —
Han fortæller den er rund,
Nu hvad da — har den hentet os Vine?
Har den, ifra Maanens Land,
Ifra Jupiter eller Saturnus nedhentet

Piger, som man elske kan,
Og det ikke til Nyeaar blir prentet?
Jeg begriber ei,
At den nye Vei
Fra Paris til Peking blev
Ei af vindige Lydste først søgt.

Nu blev Mester Herman vred,
Tog af sexskillings Brillen og greb efter Kruset -
Hører med Ærbødighed!
Hermans Næse er størst her i Huset!
„Jypling — saa faldt Hermans Ord —
(Skieldord sømmer Homers og Vinkieldernes Helte)

Freden siuttet jeg i Fior,
Skjønt de Handlende larmed og skieldte;
Men Maskinen, som
I Avisen kom,
Spaær meer ondt end Pest og Krig.
Gid jeg aldrig Opfyldelsen see."

Riktig Mester — han og jeg
Kommer nok overens om Maskinen, som flyver;
Chinafarten gaer sin Vei,
Eller ogsaa Aviserne lyver;
Frankerig taer Maanen ind,
Og derefter al Verden til Skat de beskrive

At betale Maaneskin
Saa Opfindelsens Følger vil blive.
Men jeg svarer saa:
Franske gjerne maae
Slukke Verdens Lygte ud,
Jeg og Evan vil finde nok hjem (Poesier 1789: 217).

COLLECTION FFG. PREMIER VOYAGE AU RIEN EXECUTE DANS UNE MONTGOLFIERE PAR PILAIRE DE ROZIER ET D'ARLANDES. LE 21 NOV. 1783. ROMANETROUJON EDIT. PARIS

Bilde: Wikipedia.

Et annet Zetlitzdikt fra denne perioden fikk så store konsekvenser for ham at det uten tvil var avgjørende for hans geistlige karriere, hevder Olaf Røinås (Røinås 1974: 77). Den svenske poeten Carl Michael Bellman (1740-1795) var nylig blitt kjent i København og oversatt til dansk av Peter Andreas Heiberg (1758-1841) og den unge dikteren Jens Immanuel Baggesen (1764-1826) (Winsnes 1924: 117). Zetlitz dikt var skrevet til en venns bryllup²⁸⁷ og hentydet på Bellmanvis til brudenattens ekskapader. Tellefsen påpeker at Zetlitz må ha lest Bellman, Røinås kaller versene en dårlig, flåsete etterligning av Bellmans poetiske stil (Tellefsen 1939: 9, Røinås 1955: 77). Sammenligner man brudeversene med Bellmans ”Fredmans epistel nr. 9”, er det tydelig at visene er bygd opp etter samme mal og

kan synges på samme melodi²⁸⁸. Fredmans epistler kom først ut 1790, men Bellman forsøkte alt i begynnelsen av 1770-årene å få dem utgitt i bokform. I mellomtiden ble visene solgt som skillingstrykk og flittig avskrevet i visebøker²⁸⁹.

Selskapsloven Jens Zetlitz. Tegningen er hentet fra Roinås 1955.

Brude=Sang

Til en Vens Bryllup

Kom! Fader, Evan! hjelp mig at male
Phoebus kan Pokker ei faae i Tale,
Muserne har sviret
og dandset den hele Nat -
Pegasus, Stakkel! han har brudt Be'ne.
Helicons Kilde, og Hypocrene
Ere til Bunden frøsne,
og jeg i Barocco sat;
Ha! Ha! Ha! Væk med Parnasset!
Tra! la! la! Rækker mig Glasset!
Tra la la la la la!
Evan er Phoebus god nok for mig.
Slette Poeter, som drikke Vand
Slipper jer' Phoebus! Evan, min Mand
 Han gir rene Toner,
 Han med Ranker kroner
 Han gir Viin, når hiin gir Vand

Hymnen jeg synger og Bruden glæder
Nu Bruden frem til Brudgommen træder,
Tys! nu begynder Præsten:
"Høistærede Brudepar!
"Standen er Guds, Arbeider, og sveder,
Elsker! Formerer Verden og Eder!"
Ved Morthen den beste Tale
en Præstemand holdet har.
Hurara! Leve de Præster!
Tra! la! la! som deres Næster!
Tra la la la la la!
De som ei straffe med deres Bog!
De, der evangelisk tilpas,
Med Sancte Peder vil tømme sit Glas!
 Fælde milde Domme
 Ved sin Næstes Lomme
 Næsevis, ei holden Bog!

Fredmans Epistel no 9

Til Gumman på Thermopolium Boreale och hånnes Jungfrur.

Käraste Bröder, Systrar och Vänner,
si, Fader Berg, han skrufvar och spänner
Strängarna på Fiolen,
Och stråken han tar i hand.
Ögat är borta, Näsan är klufven;
Si hur han står och spottar på skruven;
Ölkannan står på stolen;
Nu knäpper han lite grand,
V:cello --- Grinar mot solen,
V:cello --- Pinar Fiolen,
V:cello -----
Han sig förvillar, drillar ibland.
Käraste bröder, dansa på tå,
Handskar i hand och hattarna på!
 Si på Jungfru Lona,
 Röda band i Skona,
 Nya strumpor, himmelsblå.

Si, Jergen Puckel fläktar med hatten,
Pipan i mun, och bränvin som vatten
Dricker han och gör fukter
Med hufvud och hand och fot.
Gullguler rock med styfva Ducriner;
Tätt uti nacken hårpiskan hänger;
Ryggen i hundra bugter
Och kindbenen stå som klot;
V:cllo --- Gapar på noten,
V:cllo --- Skrapar med foten.
V:cllo -----
Pipan han stoppar, hoppar emot.
Käraste Systrar, alltid honnett:
Bröderna dansa jämt Menuett,
 Hela natten fulla.
 Rak i lifvet, Ulla,
 Ge nu hand, håll takten rätt!

Nei! See paa Mauritz, hvor han parrerer!
Medens ham Giæsterne gratulerer,
Og Broder Sivert raaber:
”Kom hid med en hvid Monfræ’r.
Skjøn, som Cythere, Gudernes Glæde,
Naar hun paa Nymphers blomstrende Bredde
Dandser, blandt sine Nymphes,
saa yndig og Bruden er;
Ha! Ha! Ha! Kierligheds Guden
Tra! la! la! svæver om Bruden,
Tra la la la la la!
Smider Pile af hendes Smiill
Skiebne! en Parenthese til dig,
Dersom du har en Kone til mig,
Lad det bliv’ en Pige,
Som er Brudens Lige,
Dette gjør mig lykkelig!

Evan, min Fader, seer jeg at springe
Munter om Bordet, Glasserne klinge,
Nu tar han frem Pocalen, nu drikke vi Parrets Skaal.
Ønske Dem glade Dage og Nætter.
Kors! Hvor er Chens og Rebaks Clarinetter!
Burde ei Byen vide, at dette er Parrets Skaal?
Tys! Tys! Tys! Hør hvad de siger:
Tra! la! la! Drænge og Piger,
Tra la la la la la!
Som træde i smukke Fædres Sted.
Døttre der skjøn, som Moderen, er,
Sønner, som Viin og Piger har kiær,
Blive deres Glæde!
De paa Gravens Bredde
Endu signe Kierlighed.

Tusmørk er død, og Dagen begravet,
Natten er kommet frem ud af havet,
Alting er tyst i Byen, men alting er muntert her,
Mauritz ved Bordet sidder og blinker,
Bruden opmærksom er, naar det klinker,
Hører, om ikke Skaalen en god rolig Nat nu er;
Ha! Ha! Ha! Rækker mig Glasset!
Tra! la! la! Væk med Parnasset!
Tra la la la la la!
Ønsker dem nu saa rolig en Nat!
Kom lad os slutte dette Callas!
Dagen var brav, men Natten er bas,
Den bør offret være
Parrer og gjør flere
Som kan vente saadan Nat.
Z.....

(Morgen-Post no 49 og 50 anden Aargang.
Den 21de December 1787: 395ff).

Si, hvem är det i Natträck, så nätter,
Med gula böxor, hvita stöfletter,
Som dansar där med Lotta,
Den där, som har röd Peruk?
Ta mej sju tusen! se två i flocken,
Sydda Manschetter, snören på råcken.
Drick, Fader Berg, och spotta;
Tvi Svagdricka gör mig sjuk.
V:cello --- Kruket ska rinna,
V:cello --- Huset ska brinna:
V:cello -----
Ingen ska klämta. Flämta min buk.
Käraste Systrar tagen i ring,
Dansa och fläkta, tumla och spring;
Var nu blind och döfver;
Spelman ger nu öfver,
Raglar med Fiolen kring.

Hej! mina Flickor lyfta på kjolen,
Dansa och skratta, hör Basfiolen;
Ge Fader Berg Confonjum
Och Hoglands med gröna blan,
Hör, Fader Berg, säg du, hvad hon heter,
Hon där vid skänken vindögd och fet?
Gumman på Thermopoljum,
Hon är det, ja ta mig Fan.
V:cello --- Trumpen och blinder,
V:cello --- Gumpen är trinder,
V:cello -----
Hals-fräs min gumma; brumma Dulcjan!
Käraste Bröder här är behag,
Här är Musik och Flickor hvar dag,
Här är Bacchus buden,
Här är Kärleks Guden,
Här är all ting, här är jag (Bellman,Wikipedia).

Carl Michael Bellman, portrettert av Per Krafft
1779, Wikipedia.

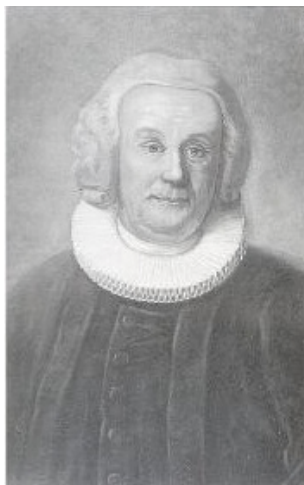
Dedekams blå palé omkring 1770. I Arendal Byes Historie står det å lese at mellom og bak hovedhusets værelser løp svalganger, blant husets trapper fantes en "Schwingeltrappe". Storstuen hadde grønnmalt panel og en kakkelovnen som veide omlag 220 kilo. Også flere andre rom var utstyrt med kakkelovener. I første etasje fantes blant annet krambod og spiskammers, et blåmalt barnerom og et dagligrom med trapp ned til kjelleren. Andre etasje hadde en storsal med tre tilstøtende rom med malt tapet, et kjøkken med skorsten, tallerkenrekke og benker, et forråds-kammer, en melbod og en rullebod. Øverste etasje ble benyttet som kornlager. På gårds-plassen lå en vedbod og et høsehus omkranset av et plankegjerd. Fjøs og stall, samt et bryggerhus med skorstein og bryggergryte og en liten urtehage var plassert på husets østre side. Eiendommen ble senere Schnurbusch hotell. Bildet er et utsnitt fra Falenkams uferdige byprospekt og hentet fra Foss 1998.

Brødrene Anders Sørensen Dedekam og Hans Ellefsen Dedekam. Bildene er hentet fra Foss 1998 og Norsk Folkemuseums portrettsamling. Det fortelles at da Søren Dedekam døde i 1789 var forretningene i stor uorden. Ved "Driftighet, Paapasselighet og en overordentlig Lykke i alle Foretagener" greide imidlertid brødrene, ikke bare å få brakt Handelshuset Dedekam i orden, men også skaffe til veie en stor formue, skriver Schwach (Stubhaug 2002: 188). Brødrene skal ha hatt et usedvanlig kjærlig forhold og var som ett i forretninger, heter det. De var bevisst sin stilling i samfunnet og kjente alle i byen. I Arendal Byes Historie fortelles at "Naar de i sine blaa Slægkapper dagligt spadserede paa Fiskebryggen eller udenfor Contoret til Hans Dedekam paa Langbryggen, og ærbødigt hilsende af alle Forbigaaende, havde de et artig og venlig Ord til Alle, og de gjengjælde gjerne Hilsenerne med et "God Dag Mon frère eller ma soeur!" (Foss 1998: 130f)²⁹⁰. Kanskje var det Zetlitz gode innflytelse som gjorde seg gjeldende?

Arendal omkring 1760. Kopi etter Jean Neuwerths prospekt av Olan Anton Aalholm (landskap og bygninger) og Jens Thomas Thommesen (fartøyer) 1929. Bybebyggelse fordelte seg på fastlandet, på de større øyene Tyholmen, Friholmen og Tollbodholmen og på fire mindre øyer. Snever plass og skrånende beliggenhet førte til at enkelte tomter ble sprengt ut og husene bygget høyere enn ellers i Norge, enkelte på peler i vannet. Brolagte gater fantes ikke, men bryggene fungerte som kanaler som forbandt fastlandet med øyer og skjær (Stubhaug 2002: 183). Bildet er hentet fra Foss 1998.

Biskop Eiler Eilersen Hagerup og den gamle barokkirken i Arendal fra 1669, revet 1832. Kirkeakvarellen er malt av Kaja Thorne etter en original av islendingen Finnur Magnuson 1801. Begge bildene er hentet fra Foss 1998.

Etter datidens skikk kunne teologistudenter øve seg i å tale på prekestolen. Da Zetlitz søkte om dette, fikk han imidlertid til sin overraskelse bestemt avslag av sognepresten, Hans Christian Thestrup (1732-1812) (Røinås 1955: 76). Thestrup var opprinnelig fra Danmark og hadde virket som prest der før han fikk embete i Arendal i 1782. Han var opptatt av menighetens både åndlige og sosiale anliggene og ble ellers ansett som en godlynt mann (Foss 1998: 206). Men Zetlitz levde et uverdigg liv og forspilte sin rett, mente han. I sær brudeversene fant han uanstendige. Dessuten oppfattet han diktet som en personlig fornærmelse, da de antydte hans sans for matrielle goder²⁹¹ (Røinås 1955: 76). Zetlitz sendte inn en klage på avgjørelsen til Eiler Eilersen Hagerup som nå var blitt biskop i Kristiansand (Tellefsen 1939: 9). Hagerup var kjent som en dyktig visitator som gjorde atskillig for å oppmuntre dyktige prester. Samtidig grep han konsekvent inn overfor geistlige som opptrådte klanderverdig i sine stillinger²⁹². Da han fikk Thestrups forklaring, ga han imidlertid sognepresten medhold. I et personlig brev til Zetlitz skrev han: ”De vilde og usømmelige såkalte Brudevers hvoraf jeg ganske vel ser hvem Zetlitz endnu er og beklager at et saa godt og brugbart geni ikke er mere rensset for en kiendelig Melange af stridige Ting ...” (Røinås 1955: 77). Etter dette sendte Zetlitz Thestrup et unnskyldende brev og lovt å kaste sangen (ibid.).

Guldbergregimet forsøkte i det lengste å holde kronprins Frederik borte fra tronen. Kuppet ble gjennomført 14. april 1784 da kronprinsen som 16-åring skulle tre inn i statsråd. Han kom vel forberedt, og leste opp en resolusjon som opphevet kabinettstyret og fikk farens underskrift. Heretter måtte fremtidige kongelige befalinger ha kronprinsens medsignatur for å være gyldige. Halvonkelen, arveprins Frederik, protesterte høyløyd og de to begynte å slåss. Bildet er et utsnitt av en gravering tilhørende Nationalmuseet i København og beskriver Bernsdorff og kronprinsen i forbindelse med opphøret av livegenskapen i Danmark. Bilde: Wikipedia.

I 1784 ble det igjen gjennomført et statskupp. Høegh-Guldberg og hele regjeringen ble avsatt og erstattet med Kristian 7. sønn, kronprins Frederik (1768-1839), og hans støttespillere. Den mest innflytelsesrike i det nye regimet var utenriksminister Andreas Peter Bernstorff (1735-1797). Bernstorff, som tidligere hadde jobbet i statsadministrasjonen, var opplysningsvennlig og åpen for nye ideer²⁹³. Selv om mange av Guldbergregimets regler fortsatt gjaldt, ble trykkesensuren sjelden håndhevet, noe som førte til utgivelse av en mengde nye kritiske skrifter²⁹⁴. Et av dem var månedstidsskriftet *Minerva*²⁹⁵. I tillegg til

skjønnlitteratur omfattet bladet religiøse bevegelser, økonomiske utvikling, undervisning og politikk. Utgivere var Knud Lyne Rahbek og norskfødte Christen Henriksen Pram (1756-1821). Pram hadde en fast historisk spalte hvor han løpende kommenterte politiske begivenheter. Han markerte seg som bondevennlig og liberal, en holdningen som trolig var representativ for nordmennene i København, mener Rian²⁹⁶ (Rian 2007: 238). I Arendal derimot hersket et gammelt motsetningsforhold mellom bønder og borgere. Bøndene hadde lang tradisjon for å drive handel med Jylland. De dro med trelast og returnerte med korn. Borgerne ville ha handelsmonopol og hevdet bøndene handlet i strid med byprivilegiene²⁹⁷. Hver gang myndighetene ga borgerne medhold, protesterte bøndene høylydt enten ved hjelp av klageskriv og sendebud til København, eller ved oppløp i byen. Bøndene var misfornøyde med de høye avgiftene på innføringen av kornet. Mye av avkastningen gikk direkte til kjøpmennene i Sørlandsbyene, mens bøndene ble påført store gjeldsbyrder²⁹⁸ (Rian 2007: 236). I *Arendal Byes Historie* står det å lese at Søren Dedekam var despotisk og kranglete når det gjaldt forretninger, i sær i forbindelse med trelasthandel med bøndene. Han skal ha vært både hovmodig og brutal og blitt anmeldt flere ganger, blant annet for å ha slått en bonde til blods da denne krevde betaling²⁹⁹ (Foss 1998: 237). Tilstandene må ha opprørt den bondevennlige Zetlitz.

Vibes død hadde satt et punktum for *Norske Selskabs* glansperiode. Wessel fikk tyfus og døde tre år etter (29. desember 1785). Pram forteller at de som var sammen med ham de siste dagene aldri hadde sett ham så munter og glad. Han ble gravlagt på Trinitatis kirkegård rett ovenfor *Regensen*, like ved Ewald. Kisten ble fulgt av *Norske Selskab* og en rekke fremragende danske menn (Hansen 1902: 434). Zetlitz bidro med et minneverv i *Minerva*. Diktet var dedikert Baggesen, som ikke bare oversatte Bellman, men også skrev egne dikt i Wessels stil. Verset gir et innblikk i Wessels personlighet og tilværelse og tar opp vanskelighetene med å leve av poesien. Kan hende tenkte Zetlitz på seg selv.

I 1786 fikk Zetlitz et huslæreroppdrag i Stavanger og forlot Arendal. Dorothea Dedekam flyttet med ham, nygift med den langt eldre kammerjunkeren, Frederich Otto Scheel (1748-1803), Stavangers nye amtmann. Zetlitz og Dorothea fortsatte å være omgangsvenner. Zetlitz beskriver henne som en svært avholdt og elskelig, men ulykkelig kvinne (Ved Frue

Kammerjunkerinde Dorothea Scheels Grav, tilegnet Captain Wilhelm Scheel, Minerva
1997)³⁰⁰.

Til Baggesen. I Anledning af Wessels Død.

Hvor Søvnens store Sanger sover
Den lange Søvn, min Skialdemøe
En Sang om Gravens Fortrin vover,
Og at misunde dem som døde.

Velsignet Wessels Støv maa hvile,
Og Ondskap tie ved hans Grav,
Han tvang den Usle selv at smile,
Og Vanhelds Søn han Glæde gav.

Når Wessel stemte sine Streng,
Gav Pindus Giendyd af der' Klang;
Og Muse-Choret ønsket længe
At undervise af hans Sang.

Men tunge Kaar og mørke Dage,
Bagatelsen forgyvted' Braad,
De lærte Glædens Skiald at klage,
Og druknede hans Smil i Graad

Taus Dalen var: thi Wessels Streng
Klang ikke meer i Dalens Skjød.
Forladte Phoebus saa dem hænge,
Og Baggesen dem tage bød.

Han stemte dem, og muntre Toner,
Som næsten Wessels Toner, klang,
Og Musen friske Vedbend - Kroner
Om skialdens unge Tinding hang.

Forbauset Wessel Sangen hører,
Og see sin Luth i fremmed Haand,
Og Fryd hans ædle Hjerte rører,
Glad kiender han igien sin Aand.

Syng - saa til Baggesen han taler -
"Bliv meer end Wessel lykkelig!
"Du siger nu, men see jeg daler,
"Og Gravens Roe indbyder mig."

O ja - i dens Cypresse Lunde
Den savner dig venskabelig,
Mit Venskab er for sand, at kunde
Til Jorden mere ønske sig.

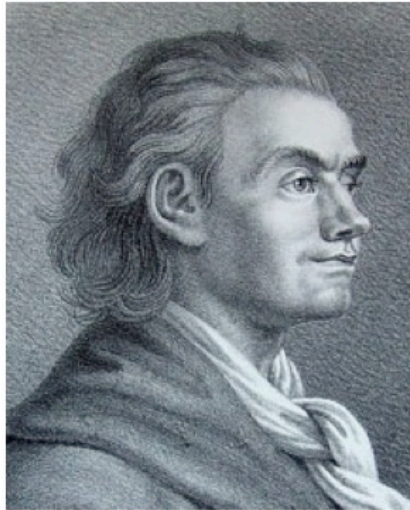
Did kommer ingen Sorg og Møie;
Bagatelsen forstummer der;
Du kun bedømmes af den Høie,
Som grandt din hele Vandel seer.

Og du, som Wessels Fordspor træder,
Som han tre Rigers Yndling er,
Det blev hans Lod at give Glæder,
Og at modtge Lidelser.

Vor Vei - thi ogsaa jeg paakalder
Apollos Gunst - er trang og svær,
Den giennem hvasse Torne falder
Og Armod vor Ledsager er.

Men Baggesen! dig intet skrækker!
Ei Armod, ei Uskiønsomhed,
Apollo dig en Krands skal række
Saa skøn som Wessels Evighed!

Jens Zetlitz (Minerva vol 4, 1786: 672f).

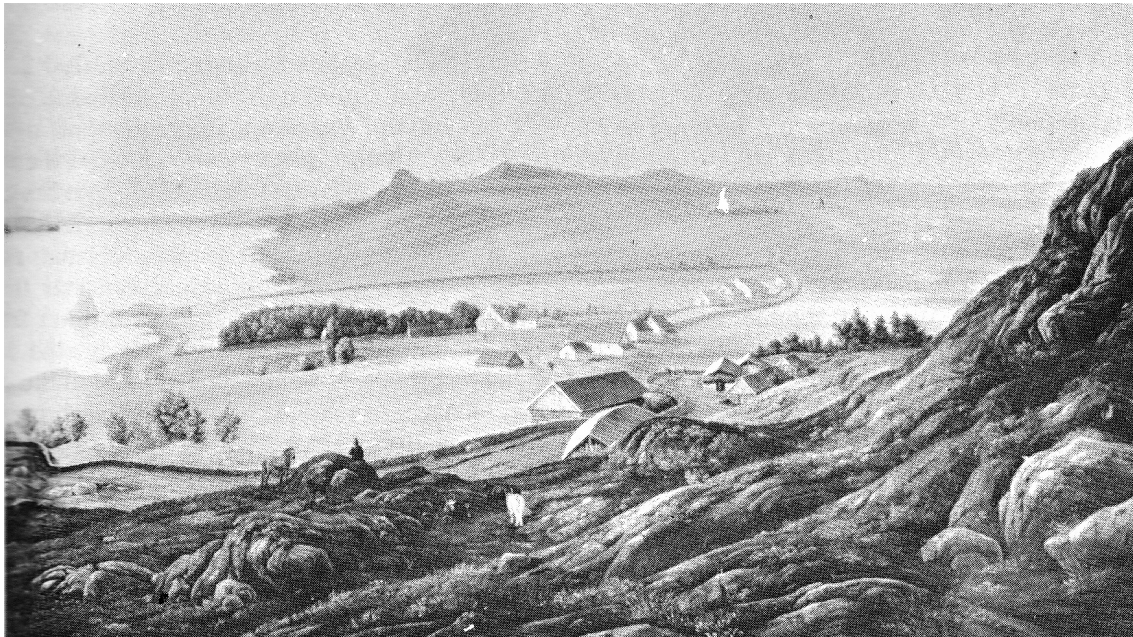
Dikteren Johan Herman Wessel.

Arvtakeren Jens Immanuel Baggesen.
Bilder: Wikipedia.

Kapittel 8 – Familiene Smith, Kielland, Arentz og Bull – Stavangerske Klubselskab

Jens Zetlitz begynte nå som huslærer hos kjøpmann Lorentz Anckermann Smith (1752-1800) og Margaretha Kielland Smith³⁰¹ (1755-1826). Lorentz var sønn av Karen Lorentzdatter Anckermann (1727-1755) og Michael Leigh Smith. Ved farens død overtok han ikke bare forretningene, men også hovedrepresentantskapet for byens fornemste patrisierslekt. Lorentz var utdannet jurist ved Leydens universitet, men hadde hverken forståelse eller interesse for forretningsdrift, noe som snart førte til økonomisk ruin³⁰². En større del av eiendommene og skipspartene ble overdratt til Margarethas far, Jacob Jansen Kielland, og i 1785 måtte paret flytte fra huset sitt på Torget³⁰³ og ut til Lorentz to søstre på Malde gård³⁰⁴. Gården hadde vært Michael Leigh Smiths lyststed og lå ute ved Hafrsfjord rett bortenfor Egenæs. Den var den mest betydningsfulle eiendommen i området med “6 Løb, 10 Brug og 79 Beboere”, et par kverner og en liten høgendes kirke³⁰⁵ (Lous 1968: 12, Lexow 1969: 18, Stavanger Aftenbad 1981: 32). Barna Zetlitz skulle undervise var Michael Smith (1775-1849) og Jacob Kielland Smith (1778-1790), henholdsvis 11 og 8 år gamle. Jacob døde få år senere, men Zetlitz nevner Michael i “Eegenæs”. Han beskrives som et ungt menneske av naturgaver (Zetlitz 1969: 73). Da “Eegenæs” ble skrevet i 1793 gikk Michael på *Den kongelige Militære Mathematiske Skole* i Kristiania og var i fenrik ved *Vesterlenske infanteriregiment*. Senere tilleggsutdannet han seg som landmåler³⁰⁶. Zetlitz var svært begeistret for Lorentz to søstre, Johanne Margarethe (1753-1820) og Karen Ancherman Smith (1755-1807). Damene var et meget godt parti, og i følge dagens eier, Arne Jørpeland, ønsket Zetlitz giftemål med en av dem³⁰⁷. Trolig helst den yngste, Karen, som Zetlitz beskriver som en av Norges mest kunnskaprike og vittigste dame³⁰⁸ (Zetlitz 1825: 79). Ved gårdens hovedhus var det anlagt en vakker park, beplantet alá Baroniet Rosendal, med hele fire vannliljedammer³⁰⁹. Til parken hørte hagen Grevskapet Karenlyst³¹⁰. Den lå ute på en øy og var omlag 50 skritt i lengden og 15 skritt i bredden. Øya var opprinnelig en odde, men fra Stokkevannet rant Maldeelva gjennom tomta og ut i fjorden. Ved å grave en kanal fra utløpet på den ene siden av odden, hadde Karen omformet den til en øy (Zetlitz 1825: 79). På 1700-tallet skulle hager og parker ligne naturen mest mulig og samtidig, som så mye annet, være både til hygge og nytte. Perspektiver, siktlinjer, bladfarger, lys og skygge ble brukt som virkemidler for å skape estetiske og emosjonelle opplevelser³¹¹ (Essen 2009: 10). Zetlitz forteller at hagen fortryllet ham. Den blomstrende

"Maldegaard" malt av Hans Reusch (1800-1854) i 1832. Hovedbygningen og den tilhørende parken er synlig ca midt i bildet. Den gamle Madlakirken (revet 1865) skimtes i bakgrunnen til høyre. Bildet er hentet fra Refheim 1981).

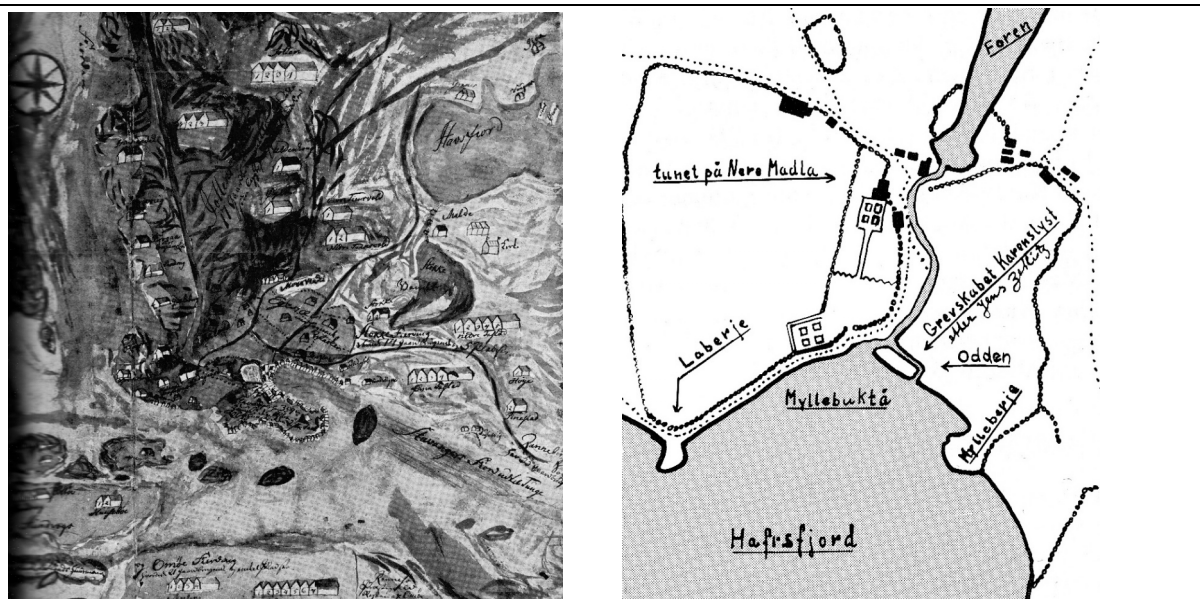

Major Michael Smith

Og Du som fik din Farfa'rs Navn i Arv,
Maa en bekjendt og maaske elsket Stemme
Sit Raad tilbyde dig – Til Brødres Tarv
Du fik det bløde Hjerte, stærke Nemme
Og ærefulde Navn: bliv Alle troe,
Spred Hæder om din Farfa'rs skjønnne Minde,
Lær for at gavne, lad Miskundhed boe
Evindeligg hos dig; så Held Du finde!
(Egenæs, Zetlitz 1969: 42).

Kjøpmann Michael Leigh Smith, Karen Ancherman Smith og Johanne Margarethe Smith. I og med at det er flere i Smith-familien som heter Karen Ancherman Smith og Johanne Margarethe Smith er det usikkert om dette er bilde av de to søstrene eller noen av deres forgjengere. Bildene tilhører Norsk Folkemuseums portrettsamling og er ikke tidfestet.

Til venstre: utsnitt av kart over Stavanger med omegn 1791. Malde gård ses øverst til høyre. Til høyre: kart over Maldeområdet. 80 år etter at "Grevskapet Karenlyst" ble utgitt, nevnes hagen av Lous i En Stavangersk Cicerone: "Thi Du vil vistnok ikke undlate paa en Excursion til Hafursfjord at besøge den venlige Malde Gaard, hvoraf en lille Plet i sin Tid blev besungen af Digteren Zetlitz i "Grevskabet Karenlyst". Den maa Du opsøge og udhvile Dig der i Græsset" (Lous 1968: 12). I dag finnes ikke øya mer, kanalen er tettet igjen. Utfyllinger er gjort også i sjøen ved siden av. Fra Grevskapet står kun tre beskårede svarto (plantet ca 1800) igjen. Denne delen av gamle Malde gård tilhører p.t. Stavanger kommune (samtale med Arne Jørpeland 27.01.2011). Kartene er hentet fra Elgvin 1956 og Refheim 1981.

Det håndskrevne originalmanuset til "Grevskapet Karenlyst" befinner seg i Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling. Manuset er så vakkert skrevet at det ser ut som det er trykt. Dette var noe Zetlitz var opptatt av, Rahbek nevner at Zetlitz syntes synd på trykkere som skulle tyde Rahbeks kråketær (Rahbek 1825, del 3: 47). Men "er der sund Sieleføde i en Bog, kierer jeg mig saare lidet om dens typografi" påpeker han i Alkoran (Zetlitz 1806: 31). På 1700-tallet var det vanlig å dekorere bøker og tidsskrifter med border og små tegninger. Manuset er pent dekorert av Zetlitz selv. Vedlagt manuset ligger også en liten akvarell han har malt av hagen i fugleperspektiv.

enga, den gule åkeren, den løvfulle skogen, den speilklare parken er som et Arkadien³¹² i miniatyr, skriver han i diktet ”Grevskapet Karenlyst” tilegnet Karen (Zetlitz 1825: 79). ”Grevskapet Karenlyst” ble Zetlitz’ første selvstendige utgivelse, trykket i København 1788. Året etter ble det utgitt igjen som en del av samlingen *Poesier*. At vennskapet med Karen betydde mye er tydelig. Zetlitz skriver blant annet: ”Velbaarne Frøken! De ville tillade, at jeg anden Gang tilegnet Dem dette digt; det er mig det kjæreste blandt mine Arbeider, fordi det har havt den Lykke at behage Dem, og det vil gjøre mig vigtig for Deres Venner, fordi det helliget Dem” (Zetlitz 1825: 77). Diktet avrundes med en hyllest:

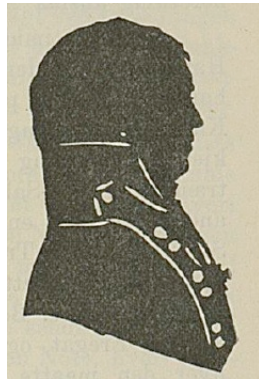
Og De! En Prydelse for Deres ædle Kiøn,
Og i min Sang, som i den Kred, De pryder,
Chariten³¹³! und min Sang; den Digterløn
Er større, end hver Krands, Apollo byder (ibid.: 94).

”Grevskapet Karenlyst” er ikke satt under noen spesiell kategori i *Poesier*, men Schwach har plassert det under beskrivende dikt i sin samling. Breen kaller imidlertid diktet en parodi på den beskrivende diktingen (Breen 1973: 15). Det er holdt i en munter tone og inneholder både bannord og et agg til tyskerne. Fra en biografisk synsvinkel er kanskje det mest interessante at Zetlitz påpeker at han har lagt fra seg alle tanker om å bli dikter, i alle fall en av betydelse: ”Jeg skal intet sige om den blandede Tone i mit Digt, uden dette”, skriver han i forordet: ”Jeg troer, at naar man har slaaet al Tanke om Digter:Udødelighed af Hovedet, saa kan man trygt vove saa meget” (Zetlitz 1825: 80). Det hele underbygges ved at han har valgt seg den lille hagen. Jeg synger ikke om store steder som Kongens by, Dovre eller Sarpefossen, poengterer han (ibid.: 81).

Om Karens svigerinne, Margaretha Kielland Smith, vites ikke mye. På sine eldre dager er hun beskrevet som en intelligent, sterkt religiøs kvinne preget av tungsind. Tap av tre barn³¹⁴ og mannens sviktende økonomiske sans har nok hatt en medvirkende årsak. To av Margaretha søstre, Friedericha Kielland (1761-1791) og Frøiken Elisabeth Kielland (1764-1788), døde i ung alder. Det finnes få opplysninger om dem, men begge var ugifte. Zetlitz har laget inskripsjonen på Frøiken Elisabeth kiste. Han beskriver henne som en god og trofast venninne. I Stavanger 1788 skriver han diktet ”Ved en Venindes Grav”³¹⁵ (Samleren nr 31: 76). Kan hende er det også til henne. En tredje søster, Engel Arentz Kielland (1768-

1804), oppholdt seg i København mens Zetlitz var i Stavanger, men giftet seg senere med Anton Wilhelm Scheel (1763-1810), også han en god venn av Zetlitz³¹⁶. Av Kiellandsøsknene var det imidlertid broren, Gabriel Schanche Kielland, modellen for ”Gamle-Konsulen” i Alexander Kiellands ”Garman & Worse”, som kom Jens Zetlitz nærmest (Lunde 1963: 27). Gabriel Kielland bemerket seg alt i ung alder. Som Zetlitz hadde han fått undervisning i ”de gamle språkene” og var tiltenkt universitetsutdanning. Farens sviktende helse førte imidlertid til at han måtte hjelpe til med forretningene hjemme. Likevel, med Jacob Kiellands kyndige veiledning studerte han både handelskunnskap og fremmede språk, samt tilegnet seg juridiske kunnskaper. 23 år gammel tok han borgerskap og drev egen forretning ved siden av å bistå faren (Kielland 1897: 64). Deretter fikk han raskt en betrodd posisjon i byen. Han avanserte fra stadsløytnant til sjef for borgervæpningen i 1784³¹⁷. To år senere var han formann for byens eligerte menn, året etter utnevnt til britisk visekonsul³¹⁸. I 1783 giftet han seg med Johanna Margaretha Bull (1756-1818)³¹⁹. Hun var Smith-søsknenes kusine, datter av Michael Leigh Smiths søster, Axiliana Christina Smith. Paret bosatte seg i et hus på Nedre Stranden og hadde allerede fått to barn da Zetlitz kom til Stavanger, Jacob (1785-1786), som døde som baby, og Axeliane Christina (1786-1856). Før Egenæs ble skjenket borgerne i byen, fantes det allerede utskilt en gård på eiendommen, Egenes Gaard (Rygh 1991a: 19). I 1675 kom eiendommen i familien Smith eie og fikk navnet Blidensol³²⁰ (ibid.: 41). Her bodde nå Johanna Margarethas ett år yngre søster, Martha Dorothea (1757-1827) med mannen, Hans Sigvard (Severin) Arentz (1751-1820)³²¹ og de to døtrene, Anne Marie (1784-1851) og Axeliane Christine (1785-1869) (Rygh 1991a: 34, Zetlitz 1969: 68). Om Martha Dorothea skriver Zetlitz: ”Seer Blidensol, og skuer, Martha! Dig, Du sjeldne Qvinde, som med Lidt fornøiet Er altid sysslsat og altid glad, Den bedste Hustru uden Sværmerier, Og øm, ei kjælen Moder” (Zetlitz 1969: 39f). Paret fikk senere ytterligere fem barn, Hans Arentz (1787-1842) - modellen for skipper Worse, Karen Arentz (1788-1847), Martha Dorothea Arentz (1790-1806), Jens Bull Arentz (1792-1836) og Michael Smith Arentz (1794-1853)³²². Hans Sigvard Arentz var sønn av sogneprest Hans Arentz. I *Poesier* skriver Zetlitz to dikt til en god venn. Det ene heter ”Til Th A”, det andre heter ”Til den samme”. Det er ikke godt å si hvem denne vennen kan ha vært, men et forslag er en av sognepresten mange sønner, Thomas Arentz (1754-1828)³²³. At Zetlitz hadde nær tilknytning til Arentzfamilien vises blant annet ved at han skrev sørgedikt ved Christen Arentz’ (1752-1797) død, en annen av sønnene³²⁴.

Tre av søsknene Kielland

Margaretha Kielland Smith, Gabriel Schanche Kielland og Engel Arentz Kielland Scheel. Miniaturportrettet av sistnevnte er malt av amtmann Scheel. Bildene er hentet fra *Kielland 1897*.

Nedenstående gravinskripsjon sto på Frøiken Kielland kiste.

Vandringsmand
hør

Fra Graven et igientaget: Kom. Kom! / see / Et nyt men lærerigt Offer
paa Forkrænelighedens Alter / Ungdom, Sundhed, Styrke / Disse den for
fængelige Forventnings svage Grund-Støtter / Rystes rave falde ved Dødens
mindste Pust. / En almindelig en evig men en unyttet Sandhed / Et Theme /
Hvorover Aartusinde have talet uden Nytte / Hvorover / Maaske dette Støv
ogsaa taler forgieves. / Men Levnets-Løb ere lærerige ved det Ord : 'at døe /
Og omsider hører Offerslangen. / Den Salige / Som her aflagde sit Klæde
bond / Ikke skøn men takkelig / Ikke vittig men fornuftig / Ikke nogen af de sielne Fruentimmer /
Der synes fødte til en anden end Kiønets almindelige Bestemmelse / Men saadan / Som Faderen
ønsker Datteren og den viise Fruentimmeret. / Hun var / Bøvelig av Gemytte, reen af Sæder troefast i
Venskap / eller / For at nevne alt i eet: Hun var en Christen. / Derfor var det ogsaa tungt for Fader og
Søskende / Bedrøveligt for hvert Venne-Øye / At se hende falme som en Rose der vil tabe sine Blade
/ Og i de siste 3de Uger / Ved Livets og Dødens Grendseskiel / Stetse (skiønt tilfreds med Guds Vilje)
/ at see hen til Livet / Men at døe / Den 17de Februarii 1788 / Efter at hun havde levet 23 aar 8
Maaneder 28 Dage og bevist / At Livet er et Øyeblik.

Farvel Lyksalige. Du drog fra Smerter hen
Og levned os dit Navn og Minde
Og dette Haab – engang Gud samler os igjen
Med Dig forklarede og salige Veninde

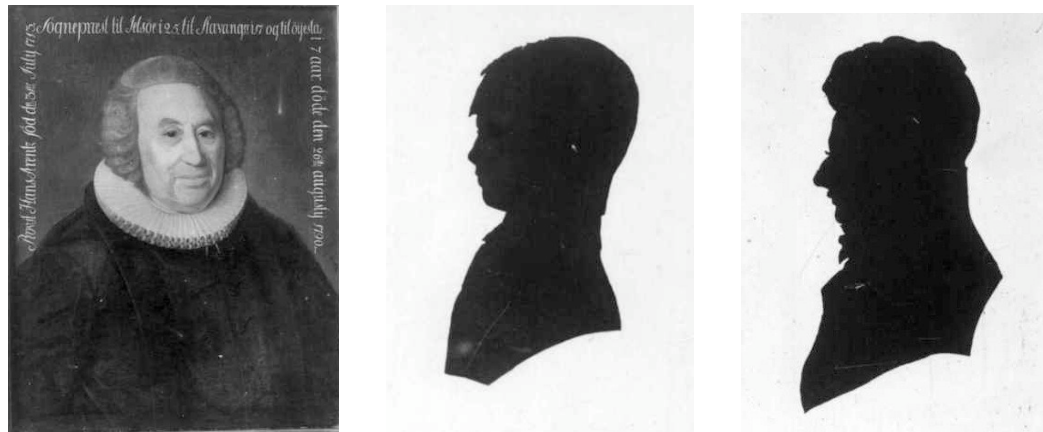
JZ (Kielland 1897: 110).

Den yngste av Bullsøstrene het Maren Elisabeth (1761-1801), men kaltes bare Elisa. Jens Zetlitz og Elisa var firmellinger i avstamning etter rådmann Morten Seehausen (1629-1694) og Elisabeth Godtzen (1639-1714). Næss skriver at Zetlitz alt som tenåring skrev sine første kjærlighetsdikt til henne (Næss 2011: 52). Raskt etter hjemkomsten forlovet de seg (Breen 1973: 39). Flere av diktene i *Poesier* gir uttrykk for hvor glad og forelsket han er i Elisa. Kanskje var forholdet til Smithsøstrene av mer vennskapelig art. Hos Ingeborg og Johan Brun hadde Zetlitz funnet kjærlighetsidealet. På grunn av pengemangel ventet paret i 12 år med å gifte seg, men de var trofaste og ekteskapet svært lykkelig og kjærlig (J. W. Eides Boktrykkeri 1945: 65).

Familien Arentz

Hans Sigvard (Severein) Arentz og Martha Dorothea Bull. Til høyre, datteren Anne Marie Arentz (gift Menzler).

Til venstre: sogneprest Hans Arentz. Arentz likte seg ikke i Stavanger og etter 15 år flyttet han til Øyesta. I midten og til høyre: brødrene Jens Bull Arentz og Michael Smith Arentz. Alle portrettene er hentet fra Norsk Folkemuseums portrettsamling. Kartet under er fra 1889 og hentet fra Wikipedia.

Jens Bull, Elisas far, var sønn av den danske kjøpmannen, Jacob Jacobsen Bull (1672 - 1749), i Tønsberg og norske Marta (Maritha) Ottosdatter Ørbech (1686-1770)³²⁵. Bull hadde fått kall som sogneprest i Lye på Jæren i 1753. To år senere giftet han seg med Axiliana Christina Smith, datteren av stadskaptein og kjøpmann Lauritz Andersson Smith (1680-1758) og Johanna Margareta Leigh (1691-1766)³²⁶. I tillegg til de tre søstrene, hadde paret to sønner som begge døde som barn. Alt som 1-åring ble Elisa morløs. Axiliana døde i barsel med en dødfødt datter i 1762³²⁷. Et par år senere giftet faren seg på nytt. Den utkårede het Kirsten Vincentsdatter Stoltenberg (1734-1772) og var fra hans hjemtrakter, Tønsberg. Med henne fikk han fire barn: Akseliane Kristine (1765-1846), Vincent (1767-1785), Karen Pernille (1769-1844) og Jacob (1771-1785). Kirsten døde imidlertid etter noen års ekteskap. Elisa var 11 år gammel da hun mistet stemoren. Det sies om Jens Bull at han bar all sorg med kristen tålmodighet. Verst var det da Elisas to halvbrødre, Jacob og Vincent, gikk gjennom isen i Hinnalandstjernet 3. adventssøndag 1785³²⁸. Jens Zetlitz selv mistet halvbroren Michael i 1787, noe som gikk hardt innpå ham (Winsnes 1924: 268). I sin jammer over døden skriver han i *Alkoran*: ”husker han, at han i en Ruf løb bort med min Halvbroder, Michael Smith Bosse, en Yngling, som var elskelig baade paa Legem og Siel?” (Zetlitz 1806: 9).

Under den nordamerikanske frigjøringskampen (1776–1783) blomstret handelen og skipsfarten i Stavanger. De krigførende landenes flåter fikk ikke seile i fred, dermed overtok de nøytrale sjøfartslandene, blant dem Danmark-Norge. En følge av dette var at selskapslivet i byen fikk et oppsving. I forhold til Stavangers størrelse var ”den dannede del” av befolkningen stor. Dertil bodde flere embetsfamilier i de omkringliggende områdene. Zetlitz skriver i *Alkoran*:

En Dverg kan være ligesom mærkelig som en Kiempe, og en liden Stad ligesom mærkelig som en stor. Naar jeg har sagt, at Stavanger er en af Norges ældste Stæder, og har en grundmuret, skøn og stor Kirke, saa har jeg ikke sagt stort andet om det, end om jeg, for at beskrive en Mand, vilde nævne Farven af hans Kiøle; men Stavanger, som er en af de smaa Stæder i Norge, hvor Stæderne overalt ikke er kiempeagtige, - Stavanger er, - jeg veed ikke hvorledes, - thi det kan hverken udledes fra Troldom eller Optragelses Anstalter – men det er, selv efter Fremmede giældende Dom, mærkelig ved Selskabelighed, og denne ved god Tone. Man støder der sjelden paa en udmærket Tosse, men alminneligen paa Folk, der vide taaelig godt at handle ethvert Samtales Emne, og den Fremmede af gangbare Nationer finder gjerne En eller Anden, som han kan tale med i sit Moders=Maal. Med alt dette, skulde jeg ikke have skrevet en eneste Linie om Stavanger, dersom man ikke fandt der, hvad der i Smaastæder er en sand Sieldenhed, - Folk, hvis Vindings Veie overskierer hindanden, og som altsaa ikke ynde hinanden, men som omgaaes saaledes, at den,

der ikke veed noget om deres Tvistigheder, holder dem for Venner. I Selskaber røbe de hverken sine Jalousier, eller Omhue for at dølgge dem. Er der en naturlig, fornuftig, ukunstlet Savoir Vivre³²⁹ til, saa er det denne, og har min Patriotisme – (thi ogsaa Patrioismens Straaler concentreres) noget ret varm Ønske, saa er det: At denne mit Fødesteds mærkelige Selskabelighed maatte stedse holde sig (Zetlitz 1806: 30).

Et av borgerskapets møtesteder var *Det Stavangerske Klubselskap*. Her var sang og musikk viktige innslag i alt fra tekstskriving til utførelse. Klubben var også åpen for kvinner, i hvert fall i større selskaps- og musikksammenheng. Det fortelles om opptredener med sang og kantater fremført av grupper på 4-6 damer³³⁰. At Dorothea Dedekam var medlem er sikkert³³¹. Hennes mann var trolig i kraft av sin stilling selskapets formann i årene 1785-1799³³² (Scheel 1948: 148). En av klubbens drivende krefter var Jens Zetlitz' bror, Christian. Etter farmasøytisk eksamen med enstemmig laud den 16. mai 1778, flyttet han tilbake til Stavanger og overtok Bosses apotek³³³. Samme år giftet han seg med Frøchen Kielland. I 1783 hadde de fått datteren, Mette Christine (1783-1815) (Zetlitz 2005: 38). Foruten kunst og litteratur var Christian Zetlitz glødende interessert i musikk. Han spilte fiolin og igangsatte et husorkester. Da klubben måtte finne et nytt tilholdssted, fikk de leie lokaler i apotekergården på Uhren som den gang hadde et tilhørende gjestgiveri³³⁴ (Zetlitz 2005: 38). Jens Zetlitz var et selvskrevet medlem. Ved allsang sang man blant annet ”de af Herr Jens Zetlitz forfattede Sange” akkompagnert med strenger og blåseinstrumenter³³⁵. I tillegg til ordinære klubbaftener var det faste festdager, som stiftelsesdagen og kongens fødselsdag. Ved store middager og ball skjøt man med kanoner, både fra Skansen og fra klubselskapet egne. Festlighetene kunne pågå til ”den andbrækkende Dag”, med allmuen som tilskuer utenfor lokalene³³⁶. Gjestfriheten var utstrakt blant borgerskapet. Spesielt var Gabriel Schanche Kielland kjent for sin selskapelighet. Han skal ha hatt et medfødt godt humør og vært en fortrinnselig selskapsmann som stadig holdt gilder³³⁷. Hyggelig sammenkomster og livlig selskapelighet til tross. Jens Zetlitz ønsket å fullføre teologiutdanningen og giftet seg med Elisa. Jonas Rein hadde allerede returnert til København for å ta filologieksamen (Nygaard 1947: 35). Med lån fra den kommende svogeren, dro Zetlitz tilbake til hovedstaden (Tellefsen 1939: 12f).

Kapittel 9 – Kronprinsbesøk og Tyttebærkrig – Sølvalder og Bakkehus

Til Gabriel S. Kielland (T.hjems Vidensk. Selsk.)

Beste Ven!

Finterne for Convolut Skrivelserne fra Livøen(!) og Kiøbenhavn har jeg optaget for meget smigrende Bevis paa dit Venskab for mig og i Sandhed jeg synes at kiende dig saaledes at de ikke anderledes kunde eller burde optages – men min sande Ven! kand Du undres over at jeg for at skrive til min uforglemmelige Pige, glemmer, hva jeg skylder mine Venner - - stakkels Elisa - - det opbygger mig ikke at hun er paa Lye, Forskiellen imellem din fortreffelige Kones og Frues Arentzes søsterlige Omgang, og Søsterens paa Lye vil være alt for afstikkende til at den ikke skulde gjøre hendes Dage mindre blide - - vist nok vil hun undgaae en hel hoben Prygl – men hva siger ikke Salomon - - Elskerens (den gode Mand maae have ment Svogerens) Slag er bedre end Uvennens Klap - - Brevet til Reyersen³³⁸ kom i betimelig Tid – denne halte Mand saae ud til at være en god Mand, blot han ikke vil indbye mig til sig – hans Kone er smuk men bleg nec succum habet nec sangvinem. Gud see til den, som faaer en Kone i København - - med Fortuna skal jeg sænde efter min gout³³⁹ Bøger for 5 rd. - - Min Broders Vers til Madam Ploug³⁴⁰ har jeg læst med meget Fornøjelse og jeg ser ingen Aarsag hvorfor jeg ikke skulde ville være dets Fader. Dig, - mig, begges Venner, jeg kand lægge til Ploug støder det ikke, men jeg kand og maae anmærke at Madam Ploug er for snil Kone for at have blott Venner, men Uvenner ere gierne de skarpsindigste Udlæggere.

Jeg har i disse Dage slengt i Samleren³⁴¹ en Ode til Nordmænd, som du nok har seet i Stavanger - - jeg skriver flittig i den, eller rettere jeg fylder paa den af mit Forraad – jeg har dets Aarsage tegnet Dig som dette blads Subscribent – det koster 2 Mr aarlig – Nyheder er her ingen som kand interessere – her har været et Campement, og det er merkverdige derved er at Kronprindsen den siste Dag var som de forrige paa Amager, lod alle Regimenterne passere Revue, red derfra en gallop til Kiøbenhavn og lige ind i Statsraadet, derfra gikk han og aad, slengte sig fra Bordet i Vognen og den Aften endnu vilde være i Corsøer og altsaa upaatrivelig var det – man vil have anmærket at Solen stod den Dag nogle Timer stille paa det at Herre Friderich kunde følge sin Beslutning - - hvoe som kand admirere dette han admirere det i Herrens Navn. En mere besynderlig Nyhed er det at jeg vasker mig daglig har en Ringorm paa min høyre Kind og drikker Krydder Thee – er forresten frisk og saare lunet (?) – hils med det sandeste og forbindeligste Venskab din fortreffelige Kone fra mig, hils ligeledes den muntre fra Arentz. Secret: Hagerup har sagt mig at Liut: Arentz er bleven Capt. Lieut: i Didrichsens Regiment – er det saa gratulerer jeg af mit inderste Hierte men nægter jeg ikke, at jeg ikke er tilfreds med den første Deel av denne Nyhed – formeld Frøken Smitherne min ganske ærbødige Compliment og naar du reyser til Lye saa kys min Elisa paa mine Vegne – leve vel og vedbliv at elske (?)

Kiøbenhavn den 21, Junii 1788

Din hengivne

Jens Zetlitz (Lindbæk 1913: 78ff).

I 1788 besøkte kronprins Frederik Norge for første og siste gang. Bakgrunnen var frykten for et svensk angrep, samt uro for en voksende opposisjonell stemning i Norge. Året før hadde konflikten mellom borgerne og bondestanden i Arendal utartet seg til folkereising og bevæpning med Kristian Lofthus (1750-1797) i spissen. Lofthus satt nå i arrest på Akershus festning. Etter oppgangstiden var Norge den mest livskraftige delen av dobbeltmonarkiet, og borgerne var forbitret over at landet fremdeles sto uten bank og universitet. I øst truet svenskekongen, Gustav 3., fremdeles med krig. Sent i oktober 1787 hadde han dukket opp i København og forsøkt å overtale utenriksminister Bernstorff til å tre ut av den gjensidige

forsvarspakten riket hadde med Russland³⁴². Kongen måtte reise med uforrettet sak. Bernstorff anbefalte i stedet kronprins Frederik å besøke Norge påfølgende sommer. Dette ville blidgjøre nordmennene og styrke lojaliteten, mente han. Samtidig kunne kronprinsen se over de militære anleggene i grensetraktene og samle den norske hæren til øvelser og parader som en prøvemobilisering (Apenes 1988: 48). Visitten på Amager Zetlitz nevner, tydliggjør den stressede stemningen, men viser samtidig at den allminnelige borger ikke visste hva som var i gjære. Bare noen dager tidligere, den 6. juni, var kornmonopolet³⁴³ blitt opphevet. Rett etter, den 20. juni, kom landboreformen som friga den danske bonden fra stavnsbåndet³⁴⁴, noe som ytterligere falt allmuen i smak. Med på Norgesferden hadde kronprinsen tatt med sin militære rådgiver og lærer i krigskunst, general og ingeniør Heinrich Wilhelm von Huth (1717-1806), samt Norges kommanderende general, landgreve Karl av Hessen (1744-1836). Andre i følget var Hessens sønn, prins Friedrich av Hessen (1771-1845), kronprinsens adjutant, den 25 år gamle løytenanten, Johann Hieronymus Kirchhoff (1763-1843), major Frederik lensgreve Ahlefeldt-Laurvig (1760-1832)³⁴⁵, landbopolitiker grev Reventlow³⁴⁶ og hoffmarskalk Johan von Bülow (1751-1828)³⁴⁷. Hæren var samlet i to lystleire, en i Fredrikstad og en i Trondheimstraktene. Etter et 10 dagers opphold i Østfold ankom følget den 29. juni Kristiania. Der ventet en nyopprettet frivillig borgerbevæpning³⁴⁸. På førstesiden av byens avis³⁴⁹ prydet et hyllningsdikt til kronprinsen skrevet av Norges rikeste mann, Bernt Anker (1746-1805). Anker hadde stilt boligen sin i Paléet til rådighet og ledet an de påfølgende festlighetene³⁵⁰. Fra Kristiania gikk ferden videre med besiktelse av den nyanlagte landeveien fra Dovrefjell og videre opp mot Trondheim³⁵¹. I møte med *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab* ble ønsket om et eget norsk universitet fremlagt personlig av selskapets formann, Christian Frederik Hagerup, som nå var blitt stiftprost i Nidarosdomen: ”Længe – længe har Norge sukket etter et Universitet, Ypperte Kronprinds! Længe var Norge det eeneste Kongerige blant slebne Riger, som savnede denne dyrebare Skat”, het det (Collett 1999: 16). Derfra dro reisefølget sørover gjennom Østerdalen til Røros hvor justisråden i Trondheim, tidligere elev av Johan Nordahl Brun, Karsten Gerhard Bang (1756-1826), hadde ansvaret. Kobbervirket skulle besiktiges og en av de nye gruvene oppkalles etter kronprinsen. I den anledning hadde Bang bedt Brun skrive en hyldningssang. Denne ble fremført av 150 ”bergmenn” ved inngangen til gruen (Brun 1788: 7, Apenes 1988: 59). Også her var det opprettet et korps av frivillige, *Røraasiske Militære Indretning*, hvor Bang var utnevnt major³⁵². Veien derfra gikk over

Kongsvinger tilbake til Kristiania og videre over Bragernes mot Kongsberg. Så fulgte Skien og Vestfold. Bragernes hadde allerede en borgerbevæpning, *Det Ridende grønne Corps*³⁵³, Kongsberg og Skien opprettet nye (Samleren nr. 53, 1789). I Skien var det satt opp en stor æresport av granbar på byens torg. I spissen for paraden red unge Jacob Aall (1773-1844), senere godseier, forfatter og historiker, og syv andre borgere i uniform, etterfulgt av 90 telmarksbønder i nasjonaldrakter³⁵⁴. Det fortelles at prinsen kjørte i åpen vogn, hilsende til den jublende massen på begge sider³⁵⁵. Etter dette gikk turen med båt langs kysten fra Fredriksværn (Stavern) til Kragerø, Arendal og Kristiansand. Kristiansand lå militært strategisk til og hadde flere orlogskip i havn³⁵⁶. Da kronprinsens lystbåt ankom Kristiansand den 5. august var det til flere hundre kristiansanderes jubel og et borgerkorps oppstilt i full uniform. Ytterst på bryggen ventet amtets øvrighetspersoner med stiftamtmann Fredrik Moltke (1754-1836) og biskop Eiler Eilersen Hagerup i spissen³⁵⁷. For Stavanger møtte Gabriel Schanche Kielland - med frie fullmakter³⁵⁸.

Flere av landets dikterne viste kronprinsen sin hyllest med leilighetsdikt. Magdalena Castberg skrev diktet "Til det skib, som bragte Kronprinsen til Norge 1788"³⁵⁹, Thomas Stockfleth "Selskabssang for det kongelige grønne Korps paa Bragernes, 1788", Rein "Til Kronprinsens ianledning af hans Reise til Norge" (Samleren nr. 53, 1789, Nygaard 47: 45), Bruns nevnte Rørossang ble vedlagt et åpent brev til Jens Zetlitz. Brevet er datert 14. juni og ble trykket i *Samleren* nr 37, 1788. Under Guldbergregimet hadde Brun vært forsiktig med å uttale seg. Nå kom han med en politisk ytring. Denne gang om odelsretten. Etter en beklagelse over at Bergen lå utenfor den kongelige besøksruten, la han til: Vi får nøye oss med Rothes bok (Brun 1788: 3f). Thyge Rothe (1731-1795) hadde noen år tidligere utgitt boka *Danske Agerdyrkeres Kaar eller vort Landvæsenssystem, som det var 1783* (2. bind 1784-1786). Rothe utmaler den herlige "Odelsfrihed" i oldtiden i motsetning til samtidens "vanærende Idé om Agerdyrkere"³⁶⁰. Odelslignende rettsinstutisjoner ble på denne tiden stort sett avvirket i de Skandinaviske landene, men på Island og i Norge sto odelsretten fremdeles sterkt (Gjerdåker 2001: 1). Rothe tenker med vår sjel, taler med vår tunge, sympatiserer med vår ånd, skriver Brun, "Men hvad maae ikke den, der elsker vort gamle Norges sande Ære og Velfærd, befrygte paa en Tid, da der komme Ansøgninger fra Regjeringen fra Norge, fra Nordmænd, jeg blues ved at nævne det - - om *Odelsrettens Ophævelse*" (Brun 1788: 5). Jeg fristes til å innlate meg i mine landsmenns æressak, og

straffe den Esaus avkom som solgte førstefødslesretten, fortsetter ham (ibid.: 6). Zetlitz skrev noe som kan tolkes som et sverdikt. Trolig er det landboreformen og odelsretten han sikter til med ordene: ”Og snart – thi Daniens forglemte Bondes Lænke du brød med kraftig Haand – og snart dit Danmark skal Frit, ædelt, stort og varmt, som gamle Norge tænke”, i diktet ”Til Kronprinsen. Da han kom fra Norge” (Samleren nr. 44, 1788). Diktet ble trykket kort etter Bruns brev i samme blad. I *Samleren* nr. 53, 1789, har han med nok en kronprinsshyllest. ”Udsigten. Helliget Kronprindsen” konkluderer med at det er friheten som gjør nordmennene lykkelige. Det er den nasjonale og kulturelle friheten Zetlitz tenker på, skriver Breen. Bonden er marginen i det norske folk. Så lenge kongemakten trygger bondens liv og sørger for fred og gode kår er han fornøyd, mener hun (Breen 1973: 117). Diktets overskrift antyder imidlertid at Zetlitz ser frem mot bedre tider for Norge. Når musene i vers 11 og 12 ber kronprinsen: ”.. os et Tempel byg ved Dovres fod”, er det trolig et norsk universitet han mener (Samleren nr. 53, 1789).

I det kronprinsfølget den 28. juni var på vei fra Fredrikstad til Kristiania, gikk Gustav 3.s soldater til angrep ved den finsk-svensk-russiske grensen³⁶¹. Russland sendte straks bud til Bernstorff med krav om at landet måtte stå ved allianseløftet. Bernstorff ønsket ikke å gå i krig mot Sverige, men lovet å sende 12 000 mann fra Norge. For å begrense skaden kalte han utsendingen russiske hjelpetropper. Mennene ble fordelt på to korps. I den minste gruppen, Trondheimskorpset, fant man blant annet Karsten Bang. Dette korpset skulle innta Sverige via Jämtland. Den største troppen, ledet Karl av Hessen, fulgtes av kronprinsen. De dro fra Fredrikstad inn i Bohuslen. Det ellers så fredelskende danske folk var begeistret, skriver Rahbek. Den unge Frederik var selve sjelen i hæren. Han delte besvær, utmattelse og alle ubekvemmeligheter med soldatene og skånte seg hverken for fare eller nøye, het det³⁶² (Rahbek 1825, bd. 3: 206). Jens Zetlitz’ bror, Heinrich Andreas Magnus Zetlitz, var en av dem som ble berørt. Etter å ha fått svennebrev i 1783, dro han til København for å studere kirurgi og botanikk. I 1786 var han ferdig uteksaminert med ”Examen medicum chirurgorum med anden Character” ved *Theatrum Anatomico-Chirurgicum*. I 1788 tjenestegjorde han som batallionskirurg hos regimentsjef, senere general, Adam Ludvig Moltkes (1743-1810) brigade i Aalborg³⁶³ (Zetlitz 2005: 61). Moltke kommanderte et samlet korps i Aalborg for å forenes med den norske fremrykkende troppstyrken i Gøteborg.

Krigen vakte stor motvilje hos Sveriges allierte og endte etter syv uker med et halvt års våpenhvile³⁶⁴. Selv om Danmark-Norge vant krigens eneste slag, led landet store økonomiske tap. Folket oppfattet likevel krigen som en triumf, skriver Rahbek³⁶⁵ (Rahbek 1825, bd 3: 206). For Sverige representerte krigen en taktisk seier. Også Gustav 3. hadde folket i ryggen³⁶⁶.

Et av de nye tidsskriftene som oppsto i kjølvannet av regjeringsskiftet i 1784 var Københavneravisen *Morgen-Post - et ugeblad*. Det ble utgitt av bokhandler og forlegger Simon Peter Poulsen (1757-1823) og inneholdt skjønnlitterært stoff, små anekdoter og lokalnyheter fra hovedstaden³⁶⁷. En dag sto plutselig Zetlitz' brudevers fra Arendalstiden på trykk. Zetlitz ble forfærdet. Han kontaktet Poulsen for å få en forklaring og skrev deretter et forsvarsskrift i *Kritikk og Antikritikk*³⁶⁸, et annet nyopprettet tidsskrift. 7. august 1788 sto dette å lese:

Da jeg begynte å lade mine Bagateller trykke besluttete jeg tvende ting: Intet at utgive uden under mit Navn, eller delte Firma Z – z, og at tie til enhver recensent – uhøflighed. Med det første haabede jeg at forebygge, at hverken mine Taabeligheder skulle tillegges andre, eller andres mig, ved det sidste saae jeg, jeg maatte befinde mig vel.

Mine Arbeider er min Eiendom. Denne eiendomsret kan jeg afstaae, men førend jeg avstaae den, kan ingen gjøre Fordring derpaa. Dette ligger i Tingens Natur, og derved ere baade Forfattere og Publicum tiende, fordi den bedste Forfatter kan skrive og har skrevet hvad han aldrig vilde oppbygges og glædes ved.

Når Ewald erklærer at han aldrig hat skrevet 4 Linier, som han i sit sidste Øieblik skulde ønske uskrevne, erklærer han det som Menneske og Christen, ikke som Digter.

Det er saaledes at fornærme en Forfatter naar man trykker hans Arbeider uden hans Tilladelse, det er endog efter hans Tilladelse at fornærme han, dersom man ikke ved, at de afskrifter man har ere correcte, det er at gjøre baade sin og Forfatternes Smag og Dømmekraft mistænkte, naar man trykker det rene NONSENS, det er endelig at fornærme han paa den føleligste Maade, naar man trykker Arbeider af ham, som kunde sette hans Character i et ufordelaktig lys, men paa alle disse Maader har Hr. Simon Poulsen, (redaktør av M.P.) fornærmet mig. Han har ikke min Tillatelse til at trykke en Tyddel af mine Arbeider, de Afskrifter han har, ere saa langt fra at være correcte at jeg savner hele Strofer. (Thi at Hr. Poulsen i saadan Grad skulde have været min muses Formynder, at han havde frivillig udeladt dem, det kan jeg ikke troe, jeg er formeget tilbøielig til at tænke vel om Hr Poulsen dertil.). Det er fremdeles trykt ren Nonsens under mit Navn, og jeg beder Publicum troe, at det tilhører mig ikke. Man maae, saa længe man vil, nægte mig Sted blandt digtere, men maa sige, at jeg skriver slette Vers, men jeg vover at sige høit: MENINGSLØSE VERS SKRIVER JEG IKKE, der er aldeles mod min natur. –

Var dette alt jeg havde at klage over, skulde jeg maaske tie, thi jeg har tilforn tiet til saadant, men man har trykt Arbeider av mig, som kunde sette min Character i et ufordelaktig Lys, og dertil bør jeg ikke tie, og dertil kan jeg ikke tie, fordi det ikke bør og ikke kan være mig ligegyldig hva man troer om min Character. -

Man eftersee No. 40 og 50 af Morgenposten, og man ser der Vers kaldet BRUDEVERSER. Jeg vil ikke tale om, at der er altfor localt til at interessere noget Menneske udenfor den Cirkel det var bestemt for, at det var ganske uskicket til at blive trykt, ikke tale om, at her findes rene Nonsens, som jeg ikke vedkjenner mig, ikke tale om noterne, som dels ere urgtige, dels unødvendige, og for dem de angaar stødende, men saadan er dessuden denne Brudesangs Historie.

I en av de mange Steder i Norge, og ved en af mine Venners Bryllup er denne Ting bleven til, og

Følgen af den blev et Uvenskap med en geistlig, som troede at jeg heri vilde have gjort ham latterlig. Han tog Sagen paa en meget alvorlig Fod, og udrettede intet, men omsider indsaae jeg at det var en Scandal at leve i Uvenskap med sin Præst, jeg skrev ham til, og vi forsonede os. Det Brev kan Præsten have, og i dette Brev gav jeg ham mit ubetingede Løfte om, aldrig at giemme denne Sang, meget mindre at meddele nogen Afskrift af den. Men nu staaer der for alles Øine, nu kan man med Billighed kalde min Redelighed i Tvivl, nu kan man høit og frit sige mig i Øinene: Mine løfter være løs Snak. Dette er for meget. Når skal man enten faae Smag eller Sincerite nok, for ikke ved egen Uforsigtighed at udsette andre for Forbandelse? Jeg kan nu ikke gjøre mere end vælte Skylden fra mig, og offentlig og høitidelig erklære: at den Tilgivelse, Udgiveren av Morgenposten i No. 29 første Aargang siger han venter, for han uden min Tilladelse trykker mine Sange har han paa ingen maade hverken selv eller ved Commissionær søgt, og jeg havde ganske vist vildet vide, hvilke stykker han indrykkede og om hans afskrifter være correkte førend jeg hade givet dem.-

Fremdeles erklærer jeg mig aldeles uskyldig i Brudesangens Bekiendsgjørelse, og jeg fordrer af Hr. Poulsen, som en vitterlig Gield, at han i sine Blade vedgaar dette, og – siden jeg nu engang have tale om denne Sag – saa erkærer jeg for Eftertiden hvor den som lader nogen af mine Manuskripter trykke, uden at kunde hielme sig med min Tilladelse, for den Mand, der fornærmer mig offentlig, gjør Indgrip i mine Retigheder og tilegner sig en Myndighed, den han paa ingen Maade har skin af Ret til.

Jeg troer Hr. Poulsen ikke har vildet fornærme mig, thi hvorfor skulde han det? Jeg troer Hr. Poulsen siger Sandhed i et Brev til mig, hvor Skylden, om ikke aldeles (thi aldeles uskyldig kan ikke Hr. Poulsen være) saa dog for en stor deel veltes over på en BELLETRIST³⁶⁹, som jeg ikke længer kan holde mig til, og hvis Bevæggrunde til at digte et nøie Bekiendskab mellom os, jeg ikke kan begribe, da jeg aldrig har havt den Fornøielse at see ham. Jeg beklager, at man mere end engang og i meer end et Skrift egensindigen har disponeret over mine Arbeider, næsten det eneste jeg kan kalde mit, og jeg ønskede at vide om dette hører med til disse Dages Kephest, den evig herlige Publicite.

Zetlitz (Tellefsen 1939: 10f).

Zetlitz' artikkel slår et slag for opphavsretten, påpeker Winsnes (Winsnes 1924: 266). Men det er sitt renommee Zetlitz er mest redd for. Han har sett hvor ødeleggende det trykte ord kan være: ”Blandt alle Synder ere, synes mig, de trykte de størst, thi de ere meget yngelsomme”, heter det i *Alkoran* (Zetlitz 1806: 32). For ytterligere å fremme sin mening svarer han på et annet innlegg i *Morgen-Post*³⁷⁰, ”Noget om Gadeviser”. Ikke bare irriterte han seg over innholdet, forfatteren var også anonym, noe av det verste Zetlitz visste: ”Bogsriverens Karakter er mig overalt saa agtverdig, at jeg fordrer Moral hos selv den, som skriver en Calender eller en Kogebog”, skriver han (Zetlitz 1806: 32). Gateviseinnlegget begynte slik:

Jeg har ret tænkt, og tænkt med Gysen, paa den forferdelige Oversvømmelse af dumme Gadeviser, hvormed vi nu plages; men Haaret har staaet paa mit Hovud ved at høre de græsselige Stemmer, hvormed dette Vaas falbydes: - Stemmer, som allerede ere saa afskyelige, at de endog have faaet deres Avsked fra Reddikekurven. Disse Stemmer forkynde Smagen hos den danske Almue ... (Poulsen 1786-1793, bd. 1: 4).

Artikkelen var antagelig skrevet av et medlem i *Selskabet for Efterslægten*³⁷¹, hvis formål var å bidra til folkeopplysning. Selskapet så på gateviser som en vederstyggelighet og ville erstatte dem med mer oppbyggelige sanger³⁷². Kanskje tenkte Zetlitz at det var redaktør

Poulsen selv som hadde skrevet den. Kanskje hadde han allerede fått kjenne på konsekvensene av ”Brudevers”. Zetlitz motartikkel ble publisert i *Samlere*. Den var lang og måtte fordeles over to nummer (20. og 27. august 1788). Det finnes to slags gateviser, hevder han. De som bare er dumme og lidderlige, la nå allmuen få beholde dem når de har glede av dem, og de som i tillegg er ondskapsfulle. Så kommer Zetlitz til kjernen, nemlig hvordan pressen på samme måte som gatevisene henger ut enkeltpersoner, bare verre. At borgerne lik allmuen godter seg over andres ulykke, men ved forstillelse, falskhet og baktaling. Som eksempler viser han til omtaler av statsråd Christian Martfelt (1728-1790) som hadde gjort mye for kornhandelen og bøndene, men som hadde fått religiøst vanvidd og måtte fjernes fra stillingen³⁷³, og gatevisen ”Jødeprintsen” om Joseph Sumbel. Også Sumbel ble ansett som sinnsyk da han tidligere på sommeren ville proklamere en ny religion for innbyggerne i København³⁷⁴. Først i desember kom Simon Poulsen svar i *Morgen-Post*. Poulsen fremhevet at han ikke hadde gjort noe spesielt galt. I avisens første årgang hadde han trykket fire sanger av Zetlitz innsendt av A. Meyer³⁷⁵, disse hadde ikke Zetlitz ikke reagert på. Brudesangen var innsendt av pastor H. J. Wille³⁷⁶ som hevdet å være Zetlitz’ venn. Han mente sangen var uskyldig, hvor lokal den enn var hadde den interessert og moret mange. Zetlitz hadde fått et navn med sin ”Ode til Dumhed” i 1780. ”... præjudicium autoritatis gielder meget hos mange Læsere, thi naar de blot veed, at et Digt er af en yndet Forfatter, finder de det saare ypperlig, om det endog har nogle smaae Bommerter”, forsvarte han seg (Poulsen 1786-1793: 26. desember 1788). Det var ikke mer Zetlitz kunne gjøre i saken.

Tilbake i København hadde Zetlitz gjenopptatt kontakten med *Norske Selskab*. De fleste av de gamle diktervennene var imidlertid borte (Nygaard 1947: 34). Selskapet holdt på å sygne hen, skriver Lindbæk. Lovene ble ikke lenger strengt overholdt og patroismen var det så som så med, hevder hun (Lindbæk 1913: 29f). Noen gamle kjenninger var det dog, blant annet kapteinene Joachim Christian ”Jokum” Vibe (1749-1802), Johan Vibes bror, og den hjelpsomme Thomas Hammond Meldahl (1742-1791)³⁷⁷, sønn av tidligere nevnte Augustinus Meldahl (Nygaard 1947: 32). Michael Rosing (1756-1818) var nordmannen som hadde kastet Rahbek veggimellom i studietiden. Nå var han og Rahbek bestevenner og Rosing ledende skuespiller ved *Det Kongelige Theater*. Johan Philip Kneynln Rosenstand-Goiske (1754-1815)³⁷⁸ hadde vært en ledende skikkelse i *Det danske Litteraturselskab*. Han

var en banebrytende teaterkritiker og hadde i sin tid hudflettet Bredals syngestykke *Tronfølgjen i Sidon*³⁷⁹ med Caroline Walter i hovedrollen og slaktet *Zarine* i sitt da nyetablerte organ, *Den dramatiske Journal* (J.W. Eide Boktrykkri 1945: 56). Mange mener at det var disse kritikkene som førte til dannelsen av *Norske Selskab*. Det kan derfor synes merkelig at han selv var blitt medlem, men trolig fikk han innpass da han giftet seg med bergenserinnen Henrica (Henriette) Erichsen (1752-1790) i 1785³⁸⁰. Nå møtte Zetlitz også igjen sin venn fra latinskolen, Carl Frederik Dichmann, som var blitt ansatt som lærer ved *Efterslægtsselskabets Skole* (Bricka 1887-1905, bd. 4: 259, Winsnes 1924: 437f). Selskapet hadde ellers et stadig tilsig av nye og gamle studenter, embetsmenn og offisersaspiranter. Blant dem kan nevnes Gerhard Faye (1760-1845), Frederik Schmidt (1771-1840) og Jørgen Kierulf (1757-1810) (Nygaard 1947: 50). Faye og Schmidt skrev som Zetlitz naturdikt, Schmidt studerte også teologi sammen med ham. Kierulf var tidligere redaktør av *Nyeste Kiøbenhavnske Efterretninger om lærde Sager* (1783-85)³⁸¹ og omgangsvenn av Rahbek og Zetlitz.

Med Zetlitz tilbakekomst førtes klubben inn i en ny tidsepoke, *Norske Selskabs sølvalder*. Ved siden av Zetlitz, utpekte Rein, Pram, og fra 1789, Knud Rahbek, seg som lederskikkelser. Det viktigste for Zetlitz var å ta vare på drikkevisekulturen - arven etter Vibe. Verseprotokollen lå på bordet og ble hyppig benyttet, skriver Tellefsen. Det er nå Rahbek finner på å gi ham tilnavnet "Glædens muntre Sanger" (Tellefsen 1939: 14, 19, Winsnes 1924: 367). "Han ene i Verden, den Glade er vis", la Rein til (Nygaard 1947: 54). Claus Pavels gir denne beskrivelsen: "... Glæden spillede af hans Øine og lød fra hans Læber. Han var en saare interessant Selskabsbroder. Samtalen oplivede han med Spøg og Anekdoter. Bordconversationen med sine muntre Viser som han synger, just ikke med nogen skjønn Stemme, men med meget Udtrykk og Lune", skriver han³⁸² (Pavels 1866: 138). Rein beskrives som mer melankolsk. I motsetning til Zetlitz hadde han en dyp, klangfull og ren sangstemme (Schwach 1992: 44). Senere i livet ga Zetlitz ham oppnavnet "Den sande Sorgs ulignelige Sanger" (Winsnes 1924: 367). Christen Pram hadde vært medlem under Ha-striden til tross for at han likte Ewald. Populær var han imidlertid ikke. I 1783 fikk han likevel inn en elegi i selskapets *Poetiske Samlinger*³⁸³. Gjennom Pram hadde også Rahbek begynt å vanke med nordmennene³⁸⁴ (Winsnes 1924: 315). Rahbek var svak for de norske drikkevisene og egentlig en stor beundrer av Vibe. At han hadde kapitulert for

Norske Selskab vises alt i en artikkel i *Nyeste Kiøbenhavnske Efterretninger om lærde Sager* i 1786. Redaktør var nå litterat og pedagog, Hans Vilhelm Riber (1760-96), en av stifterne av *Selskabet for Efterslægten*³⁸⁵. Her skriver Rahbek at dikterne i *Norske Selskab* viser at det går an å være ”høy, edel og rørende” uten å overdrive. ”Dere Frimænd(!), Wessel, Wibe, Nordahl Brun, Colbjørnsen, Fasting, Meyer, Pram, Stochfleth, Mad. Castberg, Zetlitz og flere have sikkerlig bidraget meget til *den ædle Simpelhed, som nu synes at være bleven alle vore Digteres første Lov*”, heter det³⁸⁶ (Winsnes 1924: 334). I 1788 jobbet Rahbek ekstra ved universitetet og holdt de aller første forelesningene i estetikk i Danmark (Hansen 1902: 358). Pavels forteller at han og vennen, den senere skuespilleren, Jens Stephan Heger (1769-1855)³⁸⁷, samt en rekke andre fulgte Rahbeks forelesninger med interesse (Pavels 1866: 70, 75). At Zetlitz og Rein var blant dem kommer frem av Rahbeks erindringer. Fordi inntekten hans ikke var særlig innbringende, slet han med ubetalte regninger. I følge tradisjonen skulle en lærer alltid gå først ut av auditoriet, men da kreditorene gjerne oppsøkte ham på universitetstrappen³⁸⁸, pleide han å gjemme seg i klyngen studenter, som regel med Zetlitz eller Rein under armen (Rahbek 1825, bd. 3: 203).

Rolf Zetlitz skriver at Jens Zetlitz tok filologieksamen med Haud i 1789 (Zetlitz 2005: 95). Kan hende er det filosofikum han mener. Filologieksamen, ”Store Philologicum”, var en nyopprettet lærereksamen som innbefattet historie, geografi og de klassiske språkene. Prøven stilte store krav, og i tiden mellom 1788-1798 var det bare 16 stykker som vågde seg opp. Claus Pavels var en av dem som ga opp, men Rein tok eksamen med Laud i 1789

(Nygaard 1947: 36). Pavels og Zetlitz var medstudenter i teologi. Jeg kjenner Zetlitz fra studietiden, vi tok "Attestas" sammen skriver Pavels i sin selvbiografi (Pavels 1866: 138). Ved siden av Balle var det flere spennende personligheter blant teologilærerne. Rahbek fant den dansk-tyske professoren, Hector Frederik Janson (1737-1805) såre interessant (Slottved 1978: 74, Rahbek bd. 1: 223). En annen av Janson beundrere, presten og dyrevennen Laurids Smith (1754-1794)³⁸⁹, forteller imidlertid at Janson ikke evnet å trekke studentene til seg (Bricka 1887-1905, bd. 8: 286). Ved Jansons "ubegribelige" forelesning over dogmatikk, var selv de flinkeste nødt til å søke hjelp hos manuduktører, skriver Pavels³⁹⁰. Dette året ble det imidlertid ikke undervist i dogmatikk, men Jansons "naturlige Theologie"³⁹¹ ble studert til eksamen, forteller han³⁹² (Pavels 1866: 73). Johann Georg Rosenmüllers (1736–1815) *Scholia in Novum Testamentum*³⁹³, Hieronymus Dathes (1667 -1707) oversettelse og anmerkninger til *Det gamle testamente*, Paul Ernst Jablonskis (1693–1757) kirkehistorie³⁹⁴, et kompedium og større verk av Döderlein³⁹⁵ (1745-1792), samt et stort "Collegium"³⁹⁶ etter Daniel Gotthilf Moldenhawer (1753/4-1823) i "Moralen" var andre nyttige hjelpemidler. Moldenhawer underviste Zetlitz og Pavels i nytestamentlig fortolkning (Slottved 1978: 77). Han var influert av sin egen lærer, dikteren Johann Gottfried von Herders (1744-1803), teologi. Herder anså erfaring og sansing som viktige forutsetninger for erkjennelse. Moldenhawer³⁹⁷ var svært kunnskapsrik, men foredragene hans over "Moralen" og "Brevet til hebreerne" var mer interessante enn til nytte, forteller Pavels (Bricka 1887-1905, bd. 11: 363f, Pavels 1866: 73). Professor Friederich Christian Carl Hinrich Münter (1761-1830)³⁹⁸ ønsket egentlig å bli poet. Han var bekjent av Klobstock og forfatteren Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832) og en stor beundrer av Herders diktning. Da han oppsøkte Herder i Göttingen ble han oppmuntret til å fullføre en (tysk) metrisk oversettelse av Johannes åpenbaring. Teologisk var Münter rasjonalist uten annen overbevisning enn at han trodde på "Kristendommens Guddommelighed" og ønske om fred på jord (Bricka 1887-1905, bd. 12: 25ff, Slottved 1978: 83). Professor Claus Frees Hornemann (1751-1830) var også rasjonalist, men hadde holdt det skjult så lenge Høegh-Guldberg satt ved makten. Hans fortolkninger av *Det nye testamente* var spekket med lekne innfall. For ham var Jesus en hebraisk Sokrates som ville gjøre sine medmennesker oppmerksomme på menneskeverdet. *Det gamle testamente*s billedspråk møtte han med humor (Bricka 1887-1905, bd. 8: 89f, Slottved 1978: 77, 82). Pavels var heller ikke begeistret for de sistnevnte lærerne: "at gaae til Hornemann og Münter ansaae jeg med flere

for Tidsspilde, skriver han (Pavels 1866: 73). Populær hos mange var derimot professor Jacob Christian Georg Adler (1756-1834). Adler var ekspert i orientalske språk og forfatter av flere bøker. Blant annet sammenlignet han de gamle syriske bibeloversettelsene med de foreliggende hebraiske og greske. I preknene henvende han seg til fornuften med et klart språk (Bricka 1887-1905, bd. 1: 103f, Slottved 1978: 83).

Lærere og studenter ved Det teologiske fakultet

Claus Frees Hornemann

Friederich Christian Münter

Jacob Adler

I motsetning til mange andre lærere var Hornemann danskfødt. Münter var fra Gotha i fristaten Thüringen, Adler fra Arnis ved Slien. Både Hornemann og Münter ble biskoper, mens Adler fikk en høy stilling som øverste tilsynsmann med kirkevesenet i Slesvig og Holstein. Bildene er hentet fra Wikipedia og Baverian.

Claus Pavels

Frederik Schmidt

Pavels ble medlem av Norske Selskab først etter at Zetlitz hadde dratt hjem. Ved katedralskolen i Kristiansand hadde han hatt selskapets Søren (Latiner) Monrad som rektor (Pavels 1866: 24). Frederik Schmidt var som Zetlitz opplysningsorientert og opptatt av skolesak og fattigomsorg. I Riksforsamlingen ble han hyllet som Eidsvolls festdikter (Winsnes 1924: 427f). Schmidt "var den smukkeste Mand, jeg nogensinde saae", skriver Conradine Dunker (Dunker 1909: 99). Bildene er hentet fra Winsnes 1924.

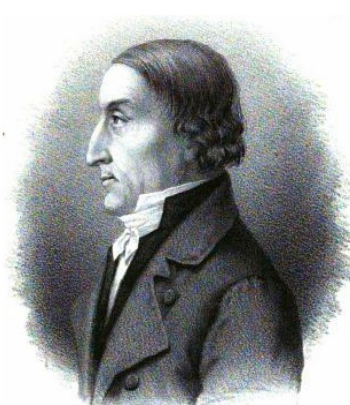
Helt siden stiftelsen av *Norske Selskab* hadde madam Juel fungert som en morsskikkelse for selskapsbrødrene. Fødselsdagen hennes, den 9. februar, var årets viktigste markeringsdag (Winsnes 1924: 40, 174). I verseprotokollen finner vi en hyllest fra Zetlitz i 1789.

”Gespräche im Reiche der Toten” er et humoristisk syngespill om vertinnens to avdøde ektemenn og Jonas Wessel³⁹⁹, Johan Herman Wessels bror (Norske Selskab 1935: 226f).

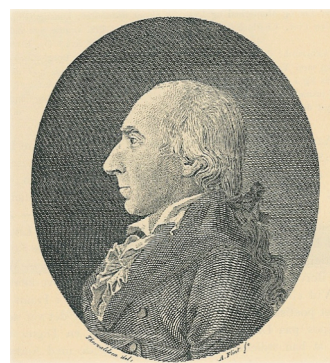
Men til tross for Zetlitz’ lystige innfall og iherdige forsøk på å holde liv i de gamle tradisjonene, lyktes han bare måtelig, hevder Lindbæk (Lindbæk 1913: 30). *Norske Selskab* hadde dessuten forandret karakter, skriver Tellefsen. Det representerte ikke lenger noe

litterært opposisjonsparti, påpeker han (Tellefsen 1939: 19). Likevel, Rahbek og Prams lederskap må ha tilført noe nytt. Begge var medlemmer av den danske litteraturklubben *Drejers Club* og vanket dermed med både den fremste danske og norske intelligentsian. Som redaktører av *Minerva* hadde de dessuten sterk gjennomslagskraft både politisk og litterært. Rahbek bodde fast på landeveiskroen Bakkehuset på Frederiksberg, rett utenfor bymuren. Her samlet han en litterær krets. I tillegg til Pram, Zetlitz og Rein, var Peter Andreas Heiberg og dikteren og nyplatonisten, Adolph Wilhelm Schack von Staffeldt, sentrale skikkelser (1769-1826) (Tellefsen 1939: 14). En får tro at innholdet i *Minerva* var et diskusjonstema. Zetlitz, Rein og flere andre fra *Norske Selskab* bidro stadig med dikt og innspill. Bladet var svært populært, kanskje særlig fordi det fungerte som et forum mellom embetsmenn, intellektuelle, bønder og allmue. Den danske litteraturhistorikeren Rasmus Nyerup (1759-1829), Rahbeks kollega ved universitetet, har senere uttalt at i *Minerva* har ”næsten alle Landets bogskrivende Mennesker taget Del, lige fra ham af, hvis Plads er ved Siden af Tronen, og indtil Bonden bag Ploven, og de have heri henlagt hver sit Kontingent til Massen af de Ideer, som i de sidste 16 Aar have sysselsat alle tænkende Hoveder i tvende Kongeriger”⁴⁰⁰. At bladet hadde sterk påvirkningskraft vises i Lofthussaken. Ved siden av redaktøransvaret var Christen Pram arkivar ved administrasjonsheten *Økonomi- og Kommercekollegiet* og hadde dermed førstehåndskunnskap til statsanliggende saker. Da Lofthus ba om kongelig audiens for å klage på vegne av norske bønder, trykket *Minerva* et fingert anonymt brev fra Kristiansand stift skrevet av Christen Pram selv. I innlegget utbroderte han hvor imøtekommende kronprinsen hadde svart Lofthus⁴⁰¹. Iscenesettingen av kronprinsen som en bondevenn var trolig årsaken til at Lofthus overhode fikk audiens, mener Rian (Rian 1997: 238)⁴⁰². Tidsskriftet var også innblandet i den såkalte ”Holgerfeiden”, eller ”Tyskerfeiden”. Striden, som opprinnelig bunnet i en uenighet om ressursfordelingen mellom opera og teater, endte med en massiv hets av tyskere, og i et vidt perspektiv, til et opprør blant den danske bondestanden⁴⁰³. En tilsynelatende uskyldig hendelse mellom Zetlitz, Rein og Rahbek var opptakten til det hele. I 1789 hadde Jens Baggesen skrevet den første opera på dansk, *Holger Danske*⁴⁰⁴. Musikken var komponert av tyskeren, Friedrich Ludwig Æmilius Kunzen (1761-1817). Også librettoen ble oversatt til tysk medfølgende et rosende forord av den tyske professoren, Carl Friedrich Cramer (1752-1807). Cramer var redaktør av flere tidsskrifter i Kiel og lite velsett blant intelligentsian i København. Han hadde nylig pådratt seg deres nasjonale vrede ved negative

Bakkehusvennene

Øverst ser vi Adolph Wilhelm Schack von Staffeldt, Peter Andreas Heiberg og Jonas Rein. I midten til høyre Knud Lyne Rahbek, til venstre Christen Henriksen Pram. Mellom dem det satiriske kobbersticket "Knud og Stærkodder"⁴⁰⁵ eller vore Dages Recensions Maade" fra 1787. Det illustrerer redaktørene av Minerva i aksjon. Tegningene i bakgrunnen hentyder til bladets innhold. Den romerske gudinnen Minerva var jomfrugudinne for poesi og visdom og oppfant musikken. Ofte ble hun avbildet med en ugle som Pram og Rahbek her. Bakgrunnen for sticket var Prams utgivelse av diktet «Stærkodder» som Rahbek roste i deres eget blad. Minervas forbilde var Fastings Provinzialblade. De er "hver skjønnende dansk periodisk Forfatters Mønster og Fortvivlelse", skriver Rahbek⁴⁰⁶ (Winsnes 1924: 163). I og med at han var litteraturhistoriker ville han opprinnelig at innholdet i det vesentligste skulle være skjønnlitterært. Det var Pram som ønsket å dra inn hele samfunnslivet. Bladet skulle være for alle, mente Pram, noe alle måtte ha (Hansen 1902). Bildene er hentet fra Wikipedia, Winsnes og Illustreret dansk litteraturhistorie.

Drejers Klub

Drejers Klub var en forlengelse av Norske Selskabs gamle konkurrent, Det Danske Litteraturselskab. Klubben holdt til i en bygård i Østergade og var samlingssted for Danmarks ypperste embetsmenn og lærde. I 1789 lå medlemstallet på rundt 70. Foruten stifteren Jacob Drejer (1748-1829), var Jens Wadum, Werner H. F. Abrahamson, Thomas Thaarup, Thyge Rothe, Pram, Rahbek og historikeren Ove Malling (1748-1829) sentrale skikkelser. Selskabet abonnerte på flere aviser og hadde et betydelig bibliotek. Ukentlig ble det holdt "Koncertaftener". Minerva er blitt ansett som klubbens organ. Dette kan nok diskuteres i og med at både Pram og Rahbek også var medlem av Norske Selskab. Dessuten nevner Rahbek at han ikke likte seg i Drejers Klub. Tegningen er av F.L. Bernth 1817 og viser interiør med bibliotek. Kilde: Wikipedia.

uttalelser om dansk kontra tysk litteratur. Boken det var snakk om var Rahbeks kollega, professor Andreas Christian Hviids (1749-1788), reisebetrivelse *Udtog af en Dagbog* (Hansen 1902, bd. 2: 341). Samtidig ergret Københavnerne seg fremdeles over tyskernes privilegier. To år tidligere hadde Zetlitz' tyskerhetsviser "At Slyngeler hæves til Ærens Top" blitt trykket både i en samling klubbsanger⁴⁰⁷ og i *Morgen-Post*. Ikke uten grunn ble den en av tidens mest populære⁴⁰⁸. Rahbek, som både skrev skuespill, var teaterkritiker og amatørskuespiller, kunne ikke fordra operasjangeren. Selv om han nøt musikken, tok scenepraktiken fokus vekk skuespillerprestasjoner og tekst, mente han. Han irriterte seg over Baggesen som ville opprette en egen opera i København. *Drejers Klub* hadde på dette tidspunkt en konkurranse gående om hvem som kunne skrive det beste parodiske epigrammet over operaen, *Aline*. *Aline* var nylig oversatt fra fransk av et av klubbens egne medlemmer, dikteren Thomas Thaarup (1749-1821). Thaarup selv var med på spøken og skulle være dommer for en part av en flaske Madeira (Rahbek 1825, del 3: 212):

En Eftermiddag, som jeg havde sluttet min Forelæsning, biede Rein og Zetlitz begge paa mig, at jeg skulde gaae hjem med hos Rein, da de havde noget at vise mig. Jeg troede det var Alineepigrammer, og indvendte deels, at jeg ikke vidste, hvor vi nu skulde faae fat paa Thaarup, deels at jeg ikke havde det mig fra en af vore Venner sendte ovenomtalt Epigram hos mig; men erfoer nu, at det var over Holger Danske. Jeg husker bestemt, at mit første Spørgsmaal var, om Baggesen var tilsagt, hvorhos jeg anmærkede, at jeg saa meget mindre kunde her have nogen Stemme, som jeg aldeles ikke kiendte Stykket, at jeg først nu af dem erfoer, at det samme Dag var udkommet. Men det hialp ikke, Epigrammerne vare giorte, og Vinen stod paa Bordet, og Stykket vilde de læse for mig først, og med dem maatte jeg, og med dem skulde jeg. Da jeg nu ingen skiellig Undskyldning havde, saa meget mindre, som jeg ellers paa den Tid daglig var hos Rein, der læste Græsk med mig, maatte jeg holde Trop; og blev da Holger Danske mig forelæst, og tillige paa behørige Steder de didherende Epigrammer meddeelte. Dette skeede under Drik, Spøg og Latter; Lysten at giøre Epigrammer smittede naturligviis ogsaa mig; men see! nu gjorde vi den sørgelige Opdagelse, at i Husets Archiv intet Papiir fandtes; i det samme opdagede, jeg troer, Zetlitz, en Brev-convolut i sin Lomme, og rev en Billing⁴⁰⁹ deraf til at optage mit nybaarne Hiernefoster. Herved fornyedes Overgivenheden; alt, som man læste, og lo, og drak — dog kun den ene Flaske — kom man meer i Aande, eet Ord tog det andet, man lagde paa Krig Billinger hen til Hinanden, at endossere paa Stedet, og inden vi vidste et Ord deraf, havde vi en halv Snees Stykker færdige; nu kom, til Ulykke, No. 11 til; det blev da paalagt mig at levere Dusinet fuldt; dette foranledigede igien No. 13, og saaledes gav tit et Epigram Anledning til et Par andre, hvori samme Tanke blev vendt fra en anden Side, berigtiget, giendrevet paa avantsviis o.s.v.; mangengang hialp man sig og i en snæver Vending med at fordanske et tydsk eller fransk efter Tidernes Leilighed, og var saaledes det af mig, der rimede paa Uf, blot en Fordanskning af et pironsk Epigram⁴¹⁰ om Voltaire; og maa Comus og Momus⁴¹¹ vide, hvad Enden torde blevet paa det Hele, var ikke til Lykke baade Papiret, og Flasken — som for de tareninske Ynglinge, der talte ilde om Pyrrhus⁴¹² — sluppet i det samme.

Hvor de beskrevne Lapper blev af, bekymrede ingen af os sig om, og jeg ansaae i det mindste for min Deel det Hele for endt og glemt, til jeg et Par Dages Tid efter, da jeg i Middagstiden kom op til Secretair Kierulfs, af en ung Bergenser⁴¹³, som spiste der, var Skolekammerat af Zetlitz, og noie Bekiændt af os alle, hørte nogle af dem omtale og anføre; hvorved jeg da, endnu uden at giøre mig videre Tanker derom, kom deels til at berigtige eet og andet af disse, deels til selv at nævne nogle, han ikke kiendte; og da nu Sagen eengang var kommen paa Snak, kan jeg vel ikke sige mig fri for, at have, paa Efterspørgsel eller Opfordring, af Hukommelsen gientaget adskillige, og erindrer jeg i Særdeleshed en Formiddag at have meddeelt Riber alle dem, jeg kunde huske, til en Samling af

deslige Anecdota, som han til sit eget allerprivateste Brug, meget omhyggelig førte. Med eet erfoer jeg, at der i Aftenposten, et Blad, hvormed jeg og mine Venner, tildeels paa Baggesens Conto, havde mangehaande Mellemregning, fandtes syv af bemeldte Epigrammer, hvoriblandt fem af mine, med et os ubekiende ottende, og en prosaisk Indledning, formodentlig af Indsenderen eller Udgiveren selv. At de ikke vare indrykkede med vore Minde eller Vidende, behøver jeg neppe at forsikre, saalidet paa mine, som paa mine Medsynderes, Rein og Zetlitz's Vegne; men at jeg aldrig har kunnet erfare eller engang komme paa fjerneste Spor af, fra, ved, eller giennem hvem som Udgiveren tilhænde... (Rahbek 1825, del 3: 212ff)

Nok en gang fikk Zetlitz erfare hva det trykte ord kunne føre til. Epigrammene ble tatt ille opp blant Baggesens tilhengere⁴¹⁴. Da Heiberg i tillegg, riktignok med Baggesens noe motvillige tillatelse, skrev en skånseløs travesti, *Holger Tydske*⁴¹⁵, fikk det begeret til å flyte over. Ordstriden utartet seg, avisartiklene som fulgte var aggressive og flammende. Rahbek ytret fram på om tysknasjonalisme. von Staffeldt, som for øvrig selv var tyskfødt, insinuerte i feideskriftet "Om den Ting, kaldet Ausrufungen, og om andre Ting" at Cramer med oversettelsen mente å bane seg vei til en stilling ved universitetet i København. Holsteinere burde få embeter i Holstein og ellers ikke, skrev forfatteren Werner Hans Frederik Abrahamson (1744-1812). Pram avsluttet ordstriden med en meglende artikkel i *Minerva*. Han oppfordret til en verdig motstand mot tyskeriet, langt fra blindt hat til det fremmede og ensidig forgudelse av det hjemlige. Situasjonen var imidlertid blitt såpass ubehagelig at både Baggesen og Kunzen forlot Danmark for en tid (Hansen 1902, bd. 2: 343ff). Under striden fikk en av landboreformens hovedmenn, lensgreve Christian Ditlev Frederik Reventlow (1748-1827), avskjed fra regjeringen. Bondestanden satte dermed spørsmålstegn ved statens motiver for å oppløse stavnsbåndet. Samtidig kom nyheten om den franske revolusjon og forventningene om bedre vilkår økte. Når også intelligentsian kritisterte regjeringen i "Tyskerfeiden" bestemte den danske bonden seg for å gå i streik⁴¹⁶.

Med den franske revolusjon er 1789 blitt stående som et merkeår i verdenshistorien. Det var også betydningsfullt år for Jens Zetlitz personlig. Den 20. august utga han sin første og eneste diktsamling, *Poesier: første samling*. I oktober gikk han opp til muntlig eksamen i teologi⁴¹⁷ med Haud, et par uker senere fikk han Laud for sin dimispreken i Regenskirken: "Jeg har Attestats og med haud illaudabilis – alle her nede gjør mig den Ære at troe at jeg har anvendt min Tid meget vel, og jeg troer det selv", skriver han i et brev til Gabriel Kielland og legger til på vers:

Min Muse ei aldeles slet opdragen
Med Hænderne dog eet og andet kand:
Som jeg har nyelig lagt for Dagen
I Danien mit Broderland.
Snart skiærer hun et Vise-Mønster til.
En Elegie hun snart på Veyen sætter.
Snart en Satire syer hun maaske passe vil
Og snart et Bindebrev med spede Fingre fletter (Winsnes 1924: 267).

Hovedårsaken med å utgivelsen var nok å få en stilling. Embetsutnevnelserne den gangen ble foretatt av regjeringskontorene i København. Nordmenn generelt mente seg oversett.

Personlige sympatier og forbindelser kunne ha mer å si enn gode attester. Mange, som Peter Castberg og Jonas Rein, ble gående i regjeringskorridorene i årevis å tigge underdanig om et kall. Kansellipresidenten, Christian Brandt (1735-1805), var kjent for å sette stor pris på personlig oppvarming av ansøkerne (Pavels 1866: 106). Bokutgivelser kunne høste velvilje. Johan Brun og Claus Frimann (1746-1829) hadde forsøkt det samme (Nygaard 1947: 23, 39). Zetlitz intensjon kommer frem i forordet:

... der ere Digtere, som ere sin Nations Ære, og som Staten burde lønne derfor – der ere Digtere, som underholde sin Tidsalder paa en behagelig Maade, disse have, i mine Tanker, ingen Fordring paa Statens udmærkende Belønning, med mindre de have tillige i andre Videnskabsgrene gjort sig duelig til dens Tieneste. – Jeg har, frie Undervisning i en publicke Skole fraregnet, intet oppebaaret af Staten, jeg gjør heller ingen Fordring derpaa; men jeg nægter ikke, at det behagelige Haab smigrer mig, at, naar jeg faar fuldent mine Studeringer ved Universitetet, jeg da kunde nævne mine faa Digtertalenter blandt de Grunde, paa hvilke jeg bygger mit Haab om Forfremmelse, og saa vidt troer jeg enhver Regierings Omsorg for de skønne Videnskaber ulastet kunde gaae, at en ikke slet Digter (ceteris paribus) kunde foretrakkes den, som ved intet Talent havde udmærket sig (Zetlitz 1969: XV).

Poesier er en svært variert diktsamling. Den inneholder drikkeviser, komiske fortellinger, beskrivende dikt, satirer og parodier skrevet over en lang tidsperiode. Her finner vi igjen ”Grevskabet Karenlyst”, ”Til den Aerostatiske Maskine”, ”At Slyngeler hæves til Ærens Top”, ”Brev fra Nille Waaldemar til Peder Paars”, ”Til Lina”, ”Evan”, ”Skaalerne”, ”Ved en Venindes grav” og ”Ode til Nordmænd”. Innrammingen er nasjonal. Den begynner med hyllingsdiktet ”Den norske Vinter” og avslutter med ”En norsk Piges Sang”. Norge er et selvstendig land. Vi har en konge, men vi er to riker, står det i ”Sang til den norske Armee” (ibid. 302). Tidsidealet ”frihet, likhet og brorskap” kommer til syne i ”Vi skal døe”. Diktet er et oppgjør mot negerslaveriet. Det hadde tidligere vært trykket i *Samleren* og fått glimrende kritikk i *Nyeste Kiøbenhavnske Efterretninger om lærde Sager* (nr. 15, 1789): ”... hvis ikke alle finde det at være det smukkeste, eller det der fortiente at afskrives som Beviis

for de øvrige Stykkers Skiønhed, vil dog enhver Kiender og Elsker af Poesier lettelig finde Steder, der kan overbevise ham ...”, het det (Zetlitz 1789: XIIIf). Humorist som Zetlitz er, nevner han i *Poesiers* forord at samme avis et år tidligere (nr. 13, 1788), blant annet for ”Brudevers”, hadde kåret ham til *Morgen-Posts* dårligste dikter (ibid.). Samlingen er dedikert til Brun:

Jeg tilegner Dem disse smaae Digte, fordi De har en vigtig Deel i deres Tilværelse. Jeg var tidlig saa lykkelig at blive kiendt og nydet af Dem, og, hvis jeg ikke aldeles uden hæld har dyrket de skiønne Videnskaber, saa skylder jeg Deres Anviisning og Opmuntring det. – Jeg fandt desuden i Dem en Fader, da jeg ikke mere havde enten Fader eller Moder, og om jeg end kan glemme alt andet, saa kan jeg aldrig glemme, hva jeg skylder Dem. Ikke at jeg drømmer om herved at kunne afbetale noget paa denne Gield; men jeg tvivler heller ikke paa, at De vil tilgive min Stolthed, om jeg griber denne Leilighed, for at sige Verden: at Forfatteren af *Zarine* og Einar Tamberskielver yndede mig, og opmuntrede mig til Musernes Dyrkelse (ibid: 3f).

Zetlitz’ forbilder: Boileau, Wessel, Vergil, Theokrit og Juvenalis kommer glimtvis til syne i dikt og forord ved sitat og allusjoner. Mest sitert er Horats, romernes store poet og ledende dikter på keiser Augustus tid (Breen 1973: 15). I dag huskes han for verket *Ars poetica*, om dikterkunsten, og utrykk som ”grip dagen” (carpe diem) og ”den gyldne middelvei” (aurea mediocritas). Horats sanger var enkle og refsende i moralsk forkynnelse av nøysomhet, samtidig betegnet han seg som ”et svin fra Epicurs⁴¹⁸ hjord”. Livsnytelse ble veid mot beherskelse, noe som senere har preget drikkevisesjangeren, påpeker Breen (Breen 1973: 82). Det er trukket linjer til både Bellman og Zetlitz fra Horats (Haugen 2003:1, Breen 1973). En helhetlig poetisk visjon av rusen og dens dyrkere som i Bellmans *Epistler* var imidlertid ikke Zetlitz sak, konstanterer Winsnes (Winsens 1924: 278). Zetlitz’ Evanskikkelse er mer skjelms og jovial og står for en lettere rus og enn den Baccus Bellman synger om, skriver Jæger (Jæger 1896: 576). Zetlitz påpeker også at han aldri er kommet sedene for nær. ”jeg er ophøiet over den Slutning, som foragtelige Conseqvensmagere vilde gjøre fra den Mængde Selskabssange til min Sædelighed”, skriver han (Zetlitz 1789: X). At selskapssangene forøvrig sier mye om hans person, nevner han selv: ”Hvem jeg er, og hvordan jeg er, har jeg hist og her sagt på Vers”, heter det (ibid.: XV). Her finnes titler som: ”Hvordan jeg er”, Lidt om mig selv”, ”Hva jeg synger”, ”Mit Valg”, ”Mit Ønske” og ”Mine Længsler”. Essensen er at urettferdighet bør møtes med humor. Penger og titler er likevel lite verd. Det som betyr noe er ens kjæreste, barn, familie og venner, et ærlig arbeid, mat på bordet, et sted å bo, frihet til å være sin egen herre, frihet til å drikke sitt glass. Meningen med livet er uvisst, men man får søke å gjøre det beste ut av det. Det skal så lite til for å

være lykkelig, er hans livsvisdom ("Mine Længsler", "Mit Ønske". "Lidt om mig selv"). Breen poengterer at drikkevisens jeg er en sjangerutrykksform (Breen 1973: 51). Hos Zetlitz synes likevel dikterjeget å stemme overens med mennesket" – jeg har skiemtet med Jordens Møier og dens Daarligheder, jeg har sunget om Viin, Elskov og Glæde, og jeg har maler Livets Vei mindre tornfuld, end man almindelig maler den, men saadan som jeg har fundet den, skriver han (Zetlitz 1789: X).

I mai 1790 ble Zetlitz utnevnt til personell kapellan (hjelpere) hos sin kommende svigerfar, Jens Bull, på Lye (Halvorsen 1908: 711). Rein ble gående enda en stund i København (Nygaard 1947: 55). Hjem til Norge kjørte han postvogn. Schwach forteller at mens brevposten mellom Kristiania og København ble befordret av ryttere, gikk det hver tredje uke en rekke kalesjevogner for passasjerer, samt vogner for bagasje og annet gods mellom de to byene (Stubhaug 2002: 61). Derfra kunne man ta seg videre mot Strømsø med postruten fra Kristiania og Skien over Bragernes og videre via Kristiansand til Stavanger⁴¹⁹. I *Alkoran* sammenligner Zetlitz seg med apen. Jeg kan "mimikere", alt fra barnsben av har jeg etterapet to ting, skriver han. Det som rørte meg som skjønt og godt og det som er påfallende ved dåren. Ved det første har jeg vunnet mange gode menneskers akt, ved det andre har jeg stundom moret, heter det (Zetlitz 1806: 6). Nedenstående historie omhandler tilbakereisen til Norge og forteller mye om Zetlitz som humørspreder. Fortellingen får stå som en avslutning på historien om hans unge år. Fra nå av tar livet en ny vending.

Og nu en Scene af Zetlitz's Ungdom. Fru Brochmann fra Frederichshald havde været i Kjøbenhavn og vendte tilbage medagende Post. Hun havde sin Huusjomfru med, og i Vognen med dem kjørte Zetlitz og en aldrende, stiv, pedantisk Magister, der hed Gjør, og som var ansat som Rector ved Latinskolen i Christiansand⁴²⁰. Zetlitz havde spurgt Jomfru Rested, om hun havde lært noget Dansk i Kjøbenhavn, og da hun benægtede dette, sagde han: "De maae dog i det mindste kunne sige, jo jeg gør." Paa Veien gjorde han hende nu alskens Spørgsmaal, hvortil hun svarede: "Jo jeg gør." Omsider brød Magisteren ud i Vrede, at han ikke længer vilde taale, at man drev Spot med hans Navn. Jomfruen spurgte ham, hvad han hed, og da kan ikke svarede, vendte hun sig til Zetlitz: "Veed De denne Herres Navn?" Zetlitz svarede: "Jo, jeg gør" (Dunker 1871: 192).

Tilbakeblikk og konklusjon

Denne oppgaven har gitt et biografisk portrett av den unge Jens Zetlitz (1761-1821) i et kulturhistorisk perspektiv. Dikterpresten Zetlitz var kjent i Danmark-Norge fra rundt 1780 og i flere generasjoner fremover. Spesielt sangene hans fikk stor betydning. Det finnes et par upubliserte biografier om ham, men ingen har tidligere skrevet om hans barndom og ungdom. Han har heller ikke skrevet mye om denne tiden selv. Anvendelse av mange og ulike kilder, samt vektlegging av konteksten har derfor vært nødvendig for å sette sammen et helhetsbilde. Biografiens første kapitler tok for seg Zetlitz' familiebakgrunn, hjemssituasjon og miljøet i Stavanger rundt siste halvdel av 1700-tallet. Vi har hørt om faren og farfaren som var regimentfeltskjærere, stefarens apotek, skolesituasjonen, Domkirken, Egenæsløkkene, radesykehuset, moren og farens død, sorg og glede. Videre har vi fulgt Zetlitz til Bergen og fått et innblikk i hvordan livet som elev på latinskolen artet seg. Enkelte lærere og elever har blitt presentert, undervisningsmetoder og lærestoff, samt en presentasjon av Zetlitz' mentor, dikterpresten Johan Nordahl Brun. Vi har møtt Brun som selskaps- og familiemann, som leilighetsdikter, prest, som universitetsforkjemper og forfatter av "For Norge Kiempers Fødeland". Brun oppmuntret Zetlitz til å dikte, og da Zetlitz dro til København for å studere, fikk han publisert flere dikt. Et håp om en dikterframtid tentes. Zetlitz ble trukket inn i litteraturklubben *Norske Selskab* som arbeidet for et norsk språk og en selvstendig norsk litteratur. Vi har stiftet bekjentskap med klubblivet og Zetlitz' venner, blant annet Jonas Rein, Johan Vibe, Johan Herman Wessel og Magdalena Castberg. Videre har universitetssituasjonen, studentliv og lærere i filosofi og teologi blitt fremstilt. På grunn av manglende finansiering måtte Zetlitz avbryte studiene. Han dro tilbake til Norge og arbeidet i flere år som huslærer. Først hos språkforkjemper og naturdikter Thomas Stockfleth i Strømsø. Deretter hos familien Dedekam i Arendal hvor han pådro seg sogneprestens vrede på grunn av en uanstendig brudevise. Til sist hos slektninger på Malde gård i Stavanger. Her skrev han diktet "Grevskapet Karenlyst" som ble hans første utgivelse. Samtidig annonserte han at hadde lagt fra seg drømmen om å bli en stor dikter. Han traff igjen sin barndomsvenninne og firmelling, Maren Elisabeth "Elisa" Bull, og forlovet seg med henne. Både i Strømsø og Arendal tok Zetlitz del i selskapslivet, i Stavanger var han aktiv i *Det Stavangerske Klubselskab*. Han skrev leilighetsviser og dikt og tilhørte omgangskretsen til de aller mektigste familier. Selv var han ikke rik på materielle goder, men stolt av sin adelige avstamning og familienavnets gode rykte. Ved hjelp av sin

kommende svoger og velbeslåtte slektning, Gabriel Schanche Kielland, dro Zetlitz tilbake til København og fortsatte studiene. Samtidig fikk hans omdømme en knekk da brudeversene ble offentliggjort i en avis. Zetlitz ble nå en del av Knud Lyne Rahbeks litterære krets på Bakkehuset og en ledende skikkelse under *Norske Selskabs* sølvalder. Han holdt liv i drikkevisekulturen, ble innblandet i operastriden, samtidig som han besto forberedende eksamen og embetseksamen i teologi. For å styrke sjansene til et prestekall utga han diktene sine i samlingen *Poesier*. Da vi forlot Zetlitz i siste kapittel levde han opp til kallenavnet ”Glædens muntre Sanger”. Zetlitz var på sitt lykkeligste. Fremtidsutsiktene var gode. Han var ferdig med utdanningen, han hadde fått kall som kapellan nær hjembyen og skulle gifte seg med sin elskede Elisa, vennene var mange. 11 år senere finner vi Zetlitz knust av sorg, men det er en annen historie.

Jens Zetlitz ble født inn i en brytningstid i norsk kultur og samfunnsliv. Dette satte sitt preg på hvem han ble og hva han diktet om. Før han fylte 24 år hadde det vært tre regjeringsskifter/statskupp, fra opplysningsvennlige Struensee og det konservative Guldbergregimet til landboreformtilhengeren Bernstorff. Struensee avskaffet sensuren, Guldberg innførte den igjen. Bernsdorff neglisjerte den, noe som førte til opprettelsen av en rekke tidsskrifter. Zetlitz skrev i flere, blant annet et av de mest betydningsfulle, Christen Prams og Knud Rahbeks bondevennlige *Minerva* som dekket Lofthussaken. Bondeopprør, misfornøyde borgere og svenskekong Gustav 3.s krigshissighet, førte til et storstilt kronprinsbesøk i Norge sommeren 1788. Zetlitz og flere andre av landets diktere dekket begivenheten med hyllester. Samme høst var landet i krig. I teologisk retning fikk Zetlitz kjennskap med pietismen fra barneårene i Stavanger. Hos Brun møtte han en kjærlig, livsbekreftende, men moralsk gud. På universitet ble han undervist av både konservative og rasjonalister. I selskapslivet dyrket han de ”skiønne videnskaber”. Dette er tiden hvor borgerskapet opprettet musikkelskap, dramatiske foreninger og litterære klubber. Fra Tyskland kom nye romantiske og nasjonalromantiske strømninger og dannet en motsats til klassisismens stilrene nøkternhetsideal. I filosofen rådet en tilbake til naturen-tenkning og interessen for jordbruk, hagestell og topografi våknet. Beskrivende naturdiktning ble populært. Bunnet i renessansens naturrettsstenkning var tidsånden preget av fremskritt og tro på mennesket.

Fra tidligere finnes det lite forskning om Jens Zetlitz' unge år, og denne biografien avdekker mye som ikke tidligere har vært kjent. Eksempelvis steder han har bodd, lærebøker han har lest, Ingeborg Bruns betydning, hvem han har vært huslærer for, lærere, medelever, halvsøsken, slekt- og venneforbindelser. Zetlitz skrev minnever, kisteinskripsjoner og leilighetsviser til venner. Han skrev om nærmiljø og naboer, om hendelser i tiden og aktuelle tema. Tekstene hans er dermed nyttige kilder til samfunnet han levde i, samtidig som de sier noe om ham selv. Som vist var poesien hans influert av både klassisisme og preromanikk, nasjonalisme og naturdiktning. Møter med mennesker formet ham. Diktet "Egenæs" viser for eksempel at han alt i barneårene lærte nøysomhet og flid av løkkeeierne. Flere tekster avslører holdninger og idealer. Dyd, kjærlighet, frihet og fedreland er hyppige temaer. I København fikk Zetlitz for alvor kjennskap til fornuftstro og rasjonalisme. Blandet med barndommens påvirkning av pietisme og ortodoksi synes det å ha gitt ham en agnostisk innstilling og en enkel livsfilosofi: "Hvor saare lidet vil der til for lykkelig at være" (Mine længsler, Poesier 1789). Videre forskning vil vise hvordan påvirkningene lar seg påvise hos Zetlitz som opplysningsmann, salmedikter og prest.

Slektsforskere, biografer og lokalhistorikere vil kunne ha nytte av biografens rikfoldige persongalleri. Biografien gir også et tidsbilde fra København, Bergen, Arendal, Strømsø og Stavanger som kan ha tverrfaglig interesse.

Liv og diktning i fugleperspektiv

1761 Født inn i en fin familie i Stavanger 26. januar. Yngst av 7 søsken. Bor sannsynligvis på Pottemakerstranden.

1762 Søsknene Christine (døpt 14.12. 1759 - begravet 1.7. 1762) og Hans Zetlitz (døpt 2.3. 1756 - begravet 3.9.1762) dør henholdsvis dør 2 ½ år og 6 ½ år gamle i juli og september. Faren, Sigismundus Zetlitz, omkommer i en krigsoperasjon 19. september.

1763 Broren Sigismund jr (døpt 10.7. 1757 - begravet 4.11. 1763) dør i november 5 ½ år gammel.

1766 Moren, Mette Christine Magnus Zetlitz, gifter seg med apoteker Andreas Bosse.

1767 Halvbroren Sigismund Zetlitz Bosse blir født i Bergen.

1768 Halvbroren Sigismund dør i Stavanger. Halvbroren Andreas Cold Bosse blir født. Flytter til Apotekergården på Uhren.

1769 Halvbroren Ole Andreas Bosse blir født 22. desember.

1770 Får privatundervisning i latin i Stavanger. Halvbroren Andreas dør.

1771 Halvbroren Michael Smith Bosse blir født.

1772 Moren dør 22. november. Halvbroren Sigismund Zetlitz Bosse (2) blir født.

1773 Stefaren kjøper en eiendom på Egenæs.

1774 Halvbroren Sigismund (2) dør.

1775 Flytter alene til Bergen og begynner i 3. klasse på Bergen Kathedralskole.

1776-80 Stefaren dør i september 1776. Johan N. Brun oppdager hans anlegg for dikterkunst. Skriver et topografisk dikt over hjembyen Stavanger hetende ”Stavanger og omkringliggende egn”(tapt).

1780 Dimmitert til *Universitetet i København* med Haud. Får diktene ”Ode til Dumhed” trykket i *Kiøbenhavnske lærde Efterretninger* og ”Til min Muse”, ”Til D** at man bør elske Dyden”, ”Til F** Om at flye Elskov”, ”Kaffe, en Ode” i *Det almindelige Danske Bibliothek*. Blir medlem av *Norske Selskab*. Blir populær med sangen ”Evan”. Sender naturdiktet ”En norsk vinter” til selskapets nyttårskonkurranse. Diktet blir ikke premiert, men får rosende omtale.

1781 Tar artium. Diktet ”Ode til Dumhed” trykkes i *Danske-Muse-Almanak*. Skriver velkomstdikt til Thomas Eichel Bartholin, dikt til kongen på fødselsdagen, ”Til Forfatteren

af Ringe, men velmeent Ønske til Herr Bartholin og Jomfu Helt” og ”På Madame Castbergs Fødselsdag” i verseprotokollen. Drar tilbake til Norge.

1781-83 Huslærer hos Thomas Stockfleth på Strømsø. Omgåes antagelig sin onkel, Jonas Rein og de fornemmeste familiene her. Studerer Stockfleths diktning. Diktet ”I Anledning af Kammer-Secretaire von Wibes Død” trykkes i *Nordiske Intelligens-Sedler* nr. 11. Sender ”Tanker over Johan Wibes Død” til verseprotokollen. Dikter trolig ”Skaalerne” og flere andre selskapsanger.

1783-86 Huslærer hos kjøpmann Søren Dedekam i Arendal. Fører et utstrakt selskapsliv. Skriver flere leilighetsviser, blant annet om den førte ballongferden ”Til den aerostotiske Maskine 1783” og ”Brudevers”. Blir av den grunn uvenner med en prest og nektet å tale på prekestolen. Broren Johan Gabriel Zetlitz (døpt 21.10. 1753-1785) oppgis død i 1785. Diktene ”Til Baggesen. I Anledning af Wessels Død” og ”Ved en stærk Tørste” trykkes i *Minerva* 1786.

1786-87 Huslærer hos Lorentz Smith i Stavanger. Forlover seg med Elisa. Aktivt medlem av *Det Stavangerske Klubselskab*. ”At Slygeler hæves til Ærens Top” trykkes i en samlig klubbanger i 1787. ”Til D**” (Om du vil være vis min Ven), ”Aftenen”, ”Til Th** A*”, ”For Norge”, ”Lands-Faderen eller den gode Konge”, ”Elegi over Jomfrue Birgithe Gurine Helles tilegnet min Ven Hr. Student H. Møller” trykkes i *Samleren*. ”Selskabsang” (At Slygeler hæves til Ærens Top), ”Ingen Længsel efter Guldalderen”, ”Drikkesang” (Til Jordens Nytte blev Rangen skabt”) og Selskans-Sang” (Kommer kiære Venner, lad os nyde) blir trykket i *Morgen-Post*, innsendt av A. Meier. Halvbroren Michael dør samme år.

1788 Drar til København. Brudeversene blir trykket uten hans tillatelse i *Morgen-Post* i København. Skriver forsvarsinnlegg. Fremtredende skikkelse i *Norske Selskab*. Tilhører Rahbeks krets rundt Bakkehuset. Utgir ”Grevskapet Karenlyst. Et dikt”. ”Ved en Venindes Grav”, ”Den Vise”, ”Ode til Nordmænd”, ”Narren, som følger Visdom (En Fotælling”, ”Til Lina”, ”Ønsket. En Selskabsang”, ”Mit fulde Glas og Sanges raske Toner”, ”Hvordan jeg er”, ”Et Fragment”, ”Den Nøjsomme”, ”Til Norge”, ”Bukkerne”, ”Til Kronprintsen, da han kom fra Norge”, ”Noget om Gadeviser”, ”Løvinden og Bjørnen, en Fabel efter Fontæne”, De ombyttede Vilkaar”, ”Vi skal dø”, ”Over en Forgjetmigej”, som visnede paa Elisas Bryst”, ”Allegorie til mine Venner”, ”Brev til Forfatteren av Kjøbenhavns Skilderie” trykkes i *Samleren*.

1789 Tar filosofieksamen med Haud illaud, samt teologisk embetseksamen med Haud illaud

i oktober, Laud for Dimisprædiken. Skriver ”Gespäche im Reiche der Toten” i verseprotokollen. Utgir *Poesier. Første samling*. Trykkes i *Samleren*: ”Udsigten, helliget Kronprintsen” (nr. 53, 4. februar), ”I et Selskab, den 24 December 1788” og ”Lidt om mig selv” (nr. 56, 25. februar), ”Mine Længsler” (nr. 60, 25. mars), ”Professor Cramer” (nr. 64, 29. april), ”Til mine Venner” (nr. 67, 3. juni) og ”Torkild og Astrid, en Idylle” (nr. 70, 5. august). En avskjedsviser fra Rein trykkes i *Samleren* nr. 76, 30. desember.

1790 Blir i mai utnevnt til personellkapellan i Lye prestegjeld på Jæren. Trykkes i *Samleren*: ”Paa en Vens Fødselsdag” (nr 77, 31. mars).

1791 Gift 10. september med Maren Elisabeth Bull ”Elisa”.

1792 Datteren Axeliene Christine Zetlitz blir født 8. juli. Skriver ”Eegenæs: et Digt med Anmærkninger” (utgis etter hans død). Diktet ”De ædle Jyder” blir trykket i *Den danske Tilskuer*.

1793 ”Eegenæs, et Digt med Anmærkninger overgivet til det topografiske Selskab for Norge” med vedlegg utgis i *Topographisk Journal for Norge*. Skriver brudesangen ”Til J.N. Brun: Et Familie-Stykke”, Bergen. Diktene ”Til Cleon, en Satire”, ”Den første Morgen, en Sang til Elisa i Maii 1791”, trykkes i *Poetiske Samlinger*. Sangen ”Mine Længsler” blir med bemerkninger av utgiveren trykt i *Minerva*. Publiserer *Anmærkninger til Reccensioner over Hr. J. N. Bruns Tale paa anden Søndag efter Trinitatis sammen med Tale paa Christi-Himmelfartsdag Aar 1791* (Anmeldes av V. K. Hjort i nr 25 av *Kiøbenhavnske lærde Efterretninger*).

1794 Datteren Mette Christine blir født. Svarer på Hjorts kritikk i *Kiøbenhavnske lærde Efterretninger*. Diktene ”Love, en Ballade” og Pigernes Skaal: Til Chloris om min Kone” blir trykket i *Maanedsskrift for Damer*. Diktet ”Todes Skaal, en Drikkevise” trykkes i *Minerva*. Diktene ”Sang for den forenede Danske og Svenske Flode, ”Til min Kone den 19 Octob 1794”, ”Plaisanterie”, ”Den sande Amazon, en Selskabssang” trykkes i *Den danske Tilskuer*.

1795 Utgir bøkene *Sange for den norske Bondestand* og *Psalmer*. Flere av salmene blir trykt i månedsbladet *Iris* for juli, august og september. Diktet ”Til det norske Tidsskrift Hermoder” trykkes i *Hermoder* (hefte 5). Diktene ”Stropher af en utrykt Punseviser”, ”Forelæsninger paa det Norske Academie den 28. Jannari 1795”, ”Grammatikals Vise” og ”Til Arist”, første og andre brev, trykkes i *Den danske Tilskuer*.

1796 Diktet "Ved en Punsch" trykkes i *Minerva*. Diktene "Vintervise", "Den 29de Jan 1796 i Stavanger Klub nr. 1 og 2" og "Poetisk Brev til Hr. Gabriel Schanche Kielland med en Sang til Vaaren" datert Lye, 28. mai 1796, publiseres i *Hermoder* (hefte 7).

1797 Datteren Johanne Margrethe blir født. Får trykket diktene "Ved Frue Kammerjunkerinde Dorothea Scheels Grav, tilegnet Captain Wilhelm Scheel", "Til min Svigerinde Frue M. D. Arentz, i Anledning af Hr. Christen Arentz Død den 2 Januarii 1797 og "Ved Bernstorfs Grav" i *Minerva*. Artikkelen "I Anledning af Hermoder No 7. Side 81 og 82 (Jonas Collins angrep på Jacob Baden) og diktet "Poetisk Brev til Cap. W. Scheel" datert Lye, 16. april 1797 trykkes i *Hermoder* (hefte 9).

1798 Skriver "Til S.I. Hr. Brun. To sanger" til Bruns datter Catherinas bryllup. Sangene blir også trykket som vedlegg til Bruns *Giengangerne* samme år. "Reidar Grivtgaardson (en Vise om Troskab mod Kongen", "Den ædle Pengegierrighed, en Fortælling og "I Anledning af Skrivelsen fra en Reisende i Norge, om Odels-Retten" (vedlegg til marsheftet) trykkes i *Minerva*. Diktene "I Stavanger Klub d 29 Januarii 1798" nr. 1 og 2, "Til Maadelighed", Skaalerne", "Til Norge" og "Morgenen" trykkes i *Hermoder* (hefte 11).

1799 Datteren Kirsten blir født. Visen "En norsk mands sang" fra *Poesier* utgis oversatt til svensk uten referanse til forfatternavn av *Svenske Blade*. "Til Eufron" trykkes i *Minerva*. Diktene "Til min Veninde Jomfrue Anna de Rytter i Anledning af Madame Birgithe Nyerup Kielland Fød Pettersen von Fyrens Død" og "Til min Sølv Punch-Øse, en Gave af mine Velyndere, Frøkenerne J. M. og C. A. Smith" trykkes i *Hermoder* (hefte 13).

1800 Fra 3. januar sogneprest i Vikedal i Ryfylket. Utgir *En norsk Höst: et Digt*, "Prædiken paa 10de Tref. Søndag over Luc 19,45-48 ved Bispevisitasen 1799" og *Læsebog for fremvoxende Bønderbørn* utgis av *Archiv for Skolevæsenets og Oplysnings Udbredelse*.

Skriver reisebrevet *Reyse fra Stavanger til Wigedahl i aare 1800* til familie og venner.

1801 Elisa dør i barselseng 20. januar med dødfødt datter. De to eldste døtrene sendes Elisas søster Johanna og Gabriel Kielland på Ledaal i Stavanger.

1802 Gifter seg med 22 år gamle Christiane Sophie Fasting von Krogh. Adopterer bort de to eldste døtrene til Gabriel og Johanne Kielland. Litt senere de to andre døtrene.

1803 Sønnen Søren blir født. "Selskabssang" (Sang og Skiemt og Evans Glæder) trykkes i *Minerva*.

1804 Datteren Maren Elisabeth blir født. Ber om kall i Stavanger.

1805 Biografien "Johan Nordahl Brun, Biskop over Bergens Stift" utgis i *Portrætter med*

Biographier af Danske, Norske og Holsteinere. ”Den 29de Jannarii 1805” diktets til *Det harmoniske Selskab* i Bergen. Utdrag fra *Alkoran* trykkes i *Den danske Tilskuer* (forhåndanmeldes).

1806 Utgir *Alkoran: d.e. Capitlernes Bog*. Trykker ”Eftebyrden, et Supplement til Alkoranen” i *Den danske Tilskuer* (anmeldes av Rasmus Nyerup i *Kiøbenhavnske lærde Efterretninger*). Diktet ”Ønsker” fra *Alkoran* trykkes i *Charis*.

1807 Datteren Catrina Nicolava blir født. ”To Epigrammer om Engelmændenes Overfald paa København” trykkes i *Bellona*.

1808 Krigssangen ”Op I Norges mandige Sønner” trykkes *Bellona*. ”Krigs-Sange for den norske Armee” utgis i Kristiansand og *Sange for den norske Armee* utgis i Trondheim. ”Anna Colbjørnsen” utgis i *Den danske Tilskuer* og oppgis som Rahbeks kilde til skuespillet av samme navn. ”Prøve af Q. Horatii Flacci Breve” oversatt trykket i *Minerva*. Utgir *Cantate* med musikk av G Bohr. Stykket blir oppført som sjette understøttelseskonsert for Bergens trengende.

1811 Fra 25. januar sogneprest i Kviteseid. Datteren Axeliane gifter seg med fetteren, Jacob Kielland. Skriver sitt levnedsløp i *Vikedals Kaldsbok*, 10. august. ”Cantate ved Høitidligheten i Skiens Kirke den 11te December 1811” trykkes i *Indberetninger om National-Festen den 11te December 1811*.

1812 Utgir rettet utgave av *Sange for den norske Bondestand*. ”Soldaten Ole til sine Forældre 1807” (fra garnisonen), ”Sang til Vaaren” (30. mai 1810), ”Til Madame B. N. Kielland” trykkes i *Idunna, en Nytaarsgave for 1812*.

1815 Epigrammet ”Til Pastor Wergeland” trykkes i *Kristiansands Adresse*, nr. 16. Dikt ”Til Madam M. S. Buchholm” og vers ”Til S. T. Hr. Expeditions-Secretair J. Vogt”, trykkes i *Den Norske Rigstien* nr. 33 og 34 (svar fra Hr. Buchholm i nr. 46). ”Om National-bladets Standsning i sin Tid”, ”Til Storhingsmand Ole Bjørnsen ”

1816 Johan N. Brun dør 26. juli 71 år gammel. Diktene ”Til Captein T. F. Barth den 11te Septbr. 1810”, ”Til Samme, den 30te Octbr 1811”, ”I et Vennelaug” blir trykket i *Nor*.

1817 Diktet ”Biskob J. N. Brun” publiserer i *Det Norske Nationalblad* (hefte 7, nr. 13-16, 31 mars, svar fra Heiberg 5. juni i samme blad).

1818 Kommer med en politisk ytring i Kviteseid kirke. Diktet ”Til S.T. Hr. Agent og Ridder af Dannebrog Gabriel Schanche Kielland, i Anledning af hans Hustrues Johanna Margretha fød Buls Død” og ”Til Indsenderen af Ligsangen over den store Oresteg,

publiserer i *Det Norske Nationalblad* (hefte 11, nr. 32-35 , 26.mai og hefte 12, nr 59-60).

1820 Artikkene ”Om Anonymitet og om de i Norges udkommende Blade” og ”Til Hr. Sch(wach) (ang. dennes Idyl Nytaars-Aftenen” i Morgenbl. nr. 72 1820) publiserer i *Det Norske Nationalblad* (hefte 17, nr. 57-60, 17. februar 1820).

1821 Dør i Kviteseid 14. januar, nær 60 år gammel.

1822 *Preædikener og Leilighetstaler* utgis.

Ekstra billedmateriale og supplerende tekster

Pottemakerstranden etter brannen. Tegning av Gunnar Wareberg (1888-1977). Bildet tilhører G. Warebergs samlinger i Statsarkivet i Stavanger.

Olavskleiva sett fra Bredevannets østre bredd mars 1866, prospekt av Mons Gabriel Monsen (1836-1896).

Vi ser kvinner på Vaskebryggen i Stavanger skylle klær mens en av dem slår floke i det kalde marsværet. Vaskebryggen lå ved Skolebakkens utløp. Om vinteren gikk Stavangers innbyggere på skøyter på Bredevannet. Bakkene rundt ble brukt som akebakker. Bildet viser også et knippe av Stavangers terrassehager. I sommerhalvåret strakte et vell av blomster seg ut over byens trange gater og smug.

Ved å betrakte bildet kan man bedre forstå hva Pram mener når han skriver: "Gaden eller gaderne er faa eller ingen steder mere end en tre eller fire alen bred. Ad nogle i klippen indhugne trappetrin eller paa head overalt i Norge kaldes en klev klavrer man da op i en anden høiere beliggende gade. Gaderne er saa trange, at der i flere af dem er neppe mulighed i at komme frem med en vogn, og næsten ingensteds i byen saamegen plads, at to vogne kan komme hinanden forbi. Dette gjør hidtil imidlertid liden uleilighed; thi der er ei alene i byen, men i hele amtet, ja paa hele vestkysten lige fra Mandal og formodentligen indtil Bergen ingen eneste vogn undtagen agent (Gabriel Schanche) Kiellands" (Wyller 2003: 8).

I bildet øverst til venstre ser vi en vekter i 1700-talls uniform. Uniformen besto av en skinnlue med ørelapper, frakk med oppstående krave, tunge støvler og et bredt lærbelte med inskripsjonen "ædru og tro". I hånden bar vekteren et våpen kalt morgenstjerne, om vinteren også en lyslykt. Til høyre ser vi to menn bærende på en håndsprøyte og en "undersprøytemester" løpende med et brannspann. I Stavanger holdt vekterkorpset til i Valbergtårnet, et toetasjes tretårn på toppen av Valberget. Ved tegn på røykutvikling ringte de med tårnklokken (Stormklokken). I Stavanger fantes brønner på Torget ved Vågen, på Pottemakeretorget, på Fisketorget i Vinterhagen og på Uhren (Bing 1796: 653). Vann ble slept til brannstedet på en sluffe (liten håndslede). Alle hjalp til ved en brann, neste gang kunne det være en selv som ble rammet. I København var det påbudt at hvert hus skulle ha et bestemt antall lærspann til slukningsarbeide, antagelig gjaldt dette også andre byer. Om brannen ikke kunne slukkes, forsøkte man å forhindre at den bredte seg til nabobygningene. Seilduk ble brettet ut over takene og sprøytet vann på. Eventuelt ble nabobygningene revet eller sprengt (Møller 1982: 116,119). I Garman & Worse beskriver Alexander Kielland en brannslukkning i Stavanger. Stikket er fra midten av 1700-tallet og tilhører Det Kongelige Bibliotek i København.

Kronprins Frederik ankom Norge i lystfregatten Moen, en gave fra Georg 3. av England. Overalt kronprinsen kom ble han tatt i mot med hyllest og æresporter. Men ikke alle nordmenn var like begeistet. Det fortelles at ved innseilingen til Fredrikstad ble båten liggende stille på grunn av manglende vind. Tre menn fra Tønsberg, blant dem en kjøpmann Føyn, nektet å hjelpe kronprinsen da han ønsket roskysst til land. Føyn ble senere arrestert, men sluppet fri etter noen dager (Apenes 1988: 57). Bildet er laget av Thomas Mitchell og tilhører Orlogsmuseet i København.

Kvinnene i Norske Selskab

Charlotta Dorothea Biehl

Johanne Cathrine Olsen Rosing

Magdalena Castberg

Det er ikke skrevet mye om kvinnene i Norske Selskab. Kvinner generelt hadde neppe adgang, skriver Winsnæs. I følge Rahbek, var selskapet, i motsetning til andre klubber i København, ubønhørlig lukket for det smukke kjønn. På Bredo Frøens/Blikruds liste over medlemmer står disse oppført: tjenestepiken Karen Bach, kafévertinnen Anna Catherine Juul (Praëm), Magdalena Castberg (Bentzen/Buchholm), Charlotta Dorothea Biehl, Sophie Elisabeth Bruun (Thorup) og Caroline Fredrikke Walter (Müller). Antagelig var også den omsvermede norskættede Johanne Cathrine Olsen Rosing (1756-1853) tilknyttet selskapet. Hun var skuespiller og ballettdanser ved Det Kongelige Theater og gift med selskapsmedlemmet Michael Rosing⁴²¹. Alle disse kvinnene oppholdt seg i København samtidig med Zetlitz. Charlotta Dorothea Biehl (1731-1788) var den første kvinne i Danmark som kunne leve av sitt forfatterskap. Hun var blitt inspirert til diktning av morfaren som forærte henne Ludvig Holbergs komedier og lærte henne gresk og latin. Da han døde måtte hun skjule bøkene for foreldrene i fiskebensskjørtene og lese under syrammen. Hennes forfatterskap omfatter Holberginspirerte skuespill, noveller og oversatte komedier og syngespill til dansk. Da Zetlitz begynte i selskapet holdt hun på med en omfangsrik brevvroman til den 20 år yngre hoffmarskalken, Johan von Bülow (Bricka 1887-1905, bd. 2: 188)⁴²². Sophia Elisabeth Thoroup Bruun (1752-1830) skrev både pastoraler og kantater til hoffhøytideligheter. Ektemannen Thomas Christopher Bruun var også medlem (Bricka 1887-1905, bd. 3: 183). Bildene er hentet fra Winsnes 1924 og Wikipedia..

Caroline Fredrikke Walter

Anna Catherine Juul

Selskapsbrødre under Sølvalderen

Jokum Vibe

Michael Rosing

Frederik Wexels

Jokum Vibe skrev ikke dikt selv, men var selskapets yndede smaksdommer. Rosing var selskapets beste sanger. Det var hans uvanlige vakre sangstemme og evne til innlevelse som hadde gitt ham en ledende posisjon ved teateret (Winsnes 1924: 324). Fredrik Nannestad Wexels (1759–1825) var sjef for glassmagasinet i København og satt i 1790-årene i komiteen for diktkonkurransen til de Poetiske Samlinger 1793. "I disse Træk tilsmiler os igjen den ædle Mand den redelige Ven Vor savnede vor hulde Frederik Uf! fra vor Kreds med ham hvor mange Glæder gik", skrev Thomas Brun under hans bilde da Wexels dro til Norge i 1814 som ny administrator for de norske glassverkene" (ibid.: 339). Wexels ble far til teolog og salmedikter Wilhelm Andreas Wexels (1797-1866).

Niels Treschow

Gerhard Faye

Arne Coldbjørnsen Germann

Filosofen Niels Treschow (1751-1833) var svært musikalsk og hadde i sin studietid livnært seg som pianolærer. Da hadde han delt rom med både Johan Brun og Johan Vibe på Regensen. Vibe klagde over at han sang ustanselig. Fra 1780-1789 var Treschow rektor i Helsingør utenfor København. Trolig var bare sporadisk innom selskapet i denne tiden (Dunker 1909:25). Gerhard Faye fra Lyngdal og ble medlem da han studerte teologi. Han ga imidlertid opp studiene på grunn av nerveproblemer. I 1789 kom han tilbake til København for å bli forfatter og gjorde seg bemerket i både Minerva og andre tidsskrifter. Diktningen hans beskrives som lengselsfull og vemodig (Winsnes 1924: 414). Arne Coldbjørnsen Germann (1761-1792) knyttet seg spesielt til Faye, Rein og Dichmann. Han beskrives som drømmende og melankolsk. Germann tok selvmord i 1792 (Winsnes 1924: 353f).

Jørgen Kierulf

Johan Philip Rosenstand-Goiske

Thomas Bruun

Kierulf, Rosenstand-Goiske og Bruun var alle danske. Kierulf ble senere professor. Rosenstand-Goiske var sønn av en kjent teolog, men foretrakk teateret. Han skrev også leilighetsviser. Om forfatteren Thomas Christopher Bruun (1750-1834) skriver Rahbek: "han, den evigunge, var saa aldeles glad uden Drik, at man maaske kunde paastaa, han hele sin Levetid igjennem ikke tilsammen taget har tømt én Flaske Vin eller en daværende Tolvskillingsbolle, og han var dog den gladeste og overgivneste af alle"(Bricka 1887-1905, bd. 3: 183).

Sanger om Elisa

Til Elisa

Elisa! Skiæbnens Gud har kierlig bundet
Mit Lives Glæde og dets Roe til dig. —
Jeg finder dig og jeg har Eden fundet;
Jeg savner dig, og alt er tomt om mig;
Du smiler, og jeg seer kun dig paa Jorden;
Ditt Øie mørkt, og mørk er al Naturens Orden.

Tung er den Stund, som langt fra dig bortsukkes,
Træg slæber den sig frem og tom for Fryd;
Hver Gnist af Glæde i min Barm udstukkes,
Min Siel opirres mod hver Glædskaabs Lyd;
Jeg kalder Latter Synd og Glæde Daarer,
Jeg kan kun føle tungt dit Savn, og fælde Taarer-

Men rask som Lynet gyldne Timer iile
Min glade vellyst-drukne Siel forbi,
Naar dine milde Øine mod mig smiile ;
(Saa mægtig er, o Elstov! din Magie)
Fro glemmer jeg mig selv og taus tilbeder
Den Gud, som svøbte dig i milde Yndigheder.

Da er min stille Bøn til Altings Fader:
(Du er det ypperste af al hans Daad)
" Udslet, saafremt din Viisdom det tillader,
" Udslet ei disse Smiil ved nogen Graad;
„ Nei munter, som en Foraars Morgenrøde,
„ Hun stedse smiile mig et Himmerig i Msde.

Bag forte Skye den gyldne Soel sig skiuler,
Og Tordner rulle over Hvelvingen;
Orkaner bryde frem fra Stormens Huler
Og Jorden zitrer under Himmelen.
Men Skyen driver bort, Orkanen hviler,
Og Solen frem igjen med dobbelt Klarhed smiler.

Elisa! saa er Livet — er en Kiæde
Af Glæde og af Møie, Smiile og Graad.
Men Parcen spinde dig af varig Glæde
En jevn, en stærk, en silde afklipt Traad;
-Og mig bestemme hun den stolte Lykke,
At engang dig som min jeg til min Barm maae trykke.
(Zetlitz 1989: 37f).

Over en Vergesmirmicht, som visnede paa Elisas Bryst

Skiøn som du fra Naturens Hænder,
Blev Engens Pragt og Øiets Lyst,
Men skjønnere paa min Elisas Bryst.
Din Soel med dobbelt Glands, paa Azur Himmel brænder;
Skjønt var dit Liv, din Død blev fuld av Ære,
Du døde paa Elisas Bryst,
Som du jeg blive Lyst,
Som dit, mit Endelig gid være!
(Zetlitz 1789: 50).

"Ja selv dit Smil, min evig elskte Pige!
Som avler Glæden i mit Bryst,
Og om mig spreder Roe og Lyst,
Og Skaber Jorden om for mig til himmerige,
Elisa!..."
(Giestebudet paa Olymp, Zetlitz 1789: 88).

"I Hiertes forborgneste Hiørne
Jeg ledte om Ønsker, fandt et,
Som ikke kan Himlen fortørne,
Og ikke min Næste, med Ret:
Bortsyng, bortsmile, bortspøge,
Elisa! mit Liv i din Arm.
Mit fædrene Navn at forøge,
Og døde paa din elskede Barm."
(Lidt om mig selv, Zetlitz 1789: 293).

"O! naar jeg, ved Elisas Barm,
Til Kloden kunde sige:
"Jeg har indsluttet i min Arm.
O jord! din bedste Pige."
Og saa en Ven ved Siden sad,
Som saa sig i min Lykke glad,
Jeg skulde skjønt forladt og arm
Ei efter mere hige."
(Mine Længsler, Zetlitz 1789: 295).

Hyllester til kronprinsen

I forbindelse med kronprinsens besøk ble det laget en såkalt "reisedaler" i sølv. Minnemynnten etterkom et ønske om den norske løven tilbakekomst på Norges mynter. Tekst og bilde er hentet fra Apenes og Dyrhaugs bok Tyttebærkrigen.

Til Kronprinsen.
Da han kom fra Norge.

Prints fød til Septeret! fri er min Sanggudinde,
Mit store Emne er din Færd blandt norske Fjeld,
Min Sang, du kom og saae og vandt hva Fyrster vinde,
Som elskte sine Folk og skabe Folkets Held,
Du Folkets Hierte vandt – o maatte denne Ære
Dit Hierte evig skjøn og stor og hellig være,
O saa denne Slægt, i Fred og Fejde kjek,
Trygt værne om din Arv og være Fjenders Skræk.
Og snart – thi Daniens forglemte Bondes Lænke
Du brød med kraftig Haand – og snart dit Danmark skal
Frit, ædelt, stort og varmt, som gamle Norge tænke,
O disse tvende Folk til et forenes skal,
Og felleds signe Dig, Dig felleds Krands binde;
Ja naar Du er ej mer, skal dog dit skjønne Minde
I Nordmænds Barm og i frigiorte Danskes Bryst
Staae klart i dette Præg: han var sit Folkes Lyst.
Zetlitz (Samleren nr. 44, 1788)

Udsigten
Helliget Kronprindsen.

Jeg stusses ei af glade Phantasier,
Af Norges Genius oplyst, jeg seer
Det Held, den Hæder, som mit Norge bier,
Det Store, som i glade Fremtid skeer.

Det gryer - Ja Tiden reede er at føde
Den skjønne Dag, som bringer Norges Held
rige Skiød - snart - snart dens Morgenrøde
Skal straae midt om Dovres stolte Field.

Velsignet drog Alchmenes Søn fra Jorden,
Blant Guderne at tage Plads og Løn;
Zevs lagde ned sin dødelige Torden,
Med Faderhuld tiltaled han sin Søn.

„Stor er dens Navn i frelste Brøders Minde,
Han deeler Gudernes Lyksalighed,
Ham Rygtets Muse skal af Laurbær binde
En Krands, som Tidens Haand ei rører ved.”

„Som rigt udrustet af Naturens Hænder,
Til svage Broders Gavn anvender alt,
Og, som en Fordring, denne Pligt erkriender.
Der ikke før Naturens blier betalt.”

Saa Zevs til Hercules - i Dovres Dale,
Saa Norges Genius til Friderich.
Dybsindig hørte Helten Gudens Tale,
Hans Blik var som den dybe Grandskers Blik.

Mildt straaled den unge Fyrstes Øine,
Hans Haand var udstrakt over Nordmænds Arv -
Han signed Dal og Field og Slet og Høie,
Og spurgte mild: Hvad fremmer Norges Tarv?

Frimodig traadde Themis frem - ærværdig
Var hendes Stilling, roeligt hendes Blik,
Hun bøied sig, og sagde: Vær retfærdig
Og bliv den sande store Friderich.”

Mild, som en Guddom, svøbt i hvide Klæder,
Blye, som en Gratie, treen Mildhed frem
Med disse Ord: „For Normænds Feil jeg beder,
De feile ei, naar Fyrsten elsker dem.”

„Prinds! see, jeg er oprigtig som en Kilde,
- Til Friderich saa løde Sandheds Ord -
Hør mig, at det ei gaær dit Norge ilde,
Og at din Roes og Magt maae blive stor.”

Et yndigt Chor af unge muntre Piger
Treen frygtsom frem, ærbødig nærmed sig.
„Prinds! - sagde de - vanhelligt Rygte siger:
At Muser ei tør nærme sig til dig.”

„Men vi har spurt dit Aasyns milde Lader,
Og dine Smil oplivede vort Mod,
Her ere vi - vær vor og Normænds Fader,
Og os et Tempel byg ved Dovres Fod.”

„Og Field og dybe Dal og Høi og Slette
Gientage skal den muntre Harpes Klang,
Og Field og dybe Dal og Høi og Slette
Gientage skal din Roes i vores Sang.”

„Og norske Heltes Mod, som stadigt bræder,
Og Grandskerens utrættelige Flid,
Og fremfor alt - dit elskte Navn vi sender
Med Ære skiult til sildigst Eftertid.”

En Skjønhed, i hvis Haand laae brudte Kiæder,
Hvis Lokker frit om Skuldren bølged sig,
Hvis ranke Krop var skiult i Skioldmøe Klæder,
Hvis Mine var den unge Brutus's lig.

Til sidst treen frem - Ærbødighed sig malte
I alles Øine, da hun takkelig
For Fyrsten stod - norsk var det Sprog hun talte,
Med disse Ord tilkiendegav hun sig:

“Prinds! Frihed er mit Navn, og disse Steder
Min Tempel - jeg gjør Norge lykkelig,
Mig skylder det sin Dyd, og mig sin Hæder,
Men dig vil dine Normænd skyldte mig.”

Mildt straaled den unge Fyrstes Øie
- Hans Haand var udstrakt over Normænds Arv -
Han signed Dal og Field og Slet og Høie
Og viet ind sit Liv til Norges Tarv.
Zetlitz (Samleren nr. 53, 1789)

Eksempler på selvbiografiske sanger

Lidt om mig selv

Hvis Skiebnen jeg vilde forbande,
Jeg heel utaknemmelig var,
Det bedste af Jordklodens Lande
Til Fødeland faaet jeg har,
Og skal jeg ei blues ved Fædre,
– Selv deri var Skiebnen mig god –
Ei flyder i Adelen bedre
Og mindre uredelig Blod.

Gud gav mig ei Skiebnen, men Glæde,
Og den lade Tyve nok staae;
Jeg skal ei de Skatte begræde,
Som aarlig paa havet forgaae,
Og galer den ildrøde Hane,
Saa er jeg Poet, endskiønt slet,
– Man kiender Poeternes Bane –
Mit Boeskab det redder jeg let.

Hr Orgon! behold Deres Penge,
Og De Hr. Arist! Deres Rang,
See Tusinde til Dem at trænge,
Og spot med den Lidende Trang;
Jeg spørger ei med Mæcenerater,
Jeg Guld ei forfængelig tar,
Men bytter ei med Potentater
Min Fryd mod den Vælde, de har.

Jeg synger, jeg leer, og jeg spørger,
Og stundom jeg tømmer mit Glas,
Imellem ransager jeg Bøger,
Som tiest jeg farer med Fjas;
Ja Fjas, det er Sousen paa Livet,
– En ellers afsmagelig Ret –
Og hvis, uden Sous den blev givet,
Saa maatte man lugte sig mæt.

Og har jeg – hvo dette kan sige
Han er saa lykkelig, som jeg –
En øm og fortræffelig Pige,
Som pryder med Roser min Vei,
En Dal hun i Norge forskiønner,
Ei Norge har skjønnere Dal
– Tilgiv mig I Østsidens Sønner
Hvor hun er, er skjønneste Dal.

I Hiertets forborgneste Hiørne
Jeg ledte om Ønsker, fandt et,
Som ikke kan Himlen fortørne,
Og ikke min Næste, med Ret:
Bortsyngte, bortsmiile, bortspøge,
Elisa! mit Liv i din Arm,
Mit fædrene Navn at forøge,
Og døe paa din elskede Barm.

Zetlitz (*Poesier*, 1789)

Hvordan jeg er

Jeg er saa glad, som nogen Mand
Paa denne latterlige Klode,
Thi Norge er mit Fødeland,
Og derfor er jeg vel tilmode,
Og Frihed, Skiemt og Glasses Klang,
Er gierne Emnet i min Sang.

Min Sang er jevn, og maaskee lav,
– Derom den kiere Læser dømme –
Jeg er hans Tiene til min Grav,
Hvis han mig gunstig vil berømme,
Men finder han mit Arbeid slet,
Nu Herre Gud! saa faaer han det.

Den Krands, Elisa rækker mig,
Opveier alle Laubærkroner,
Naar Fader Evan viser sig
Med fulde Glas og raske Toner,
Jeg Roes og Dadel glemmer let,
Jeg synger, drikker, leer mig mæt.

Hva Skiebner har udseet mig til,
Er mig en uforklaret Gaade;
Hun giøre af mig hva hun vil,
Man faaer dog lade hende raade –
Kun det, at være glad og frie,
Det vil jeg gierne raade i.

Jeg kryber ei, da var jeg gal,
For hiiin uværdig Lykkens Yngel;
En Slyngel paa en prægtig Sal
Er derfor ei desmindre Slyngel,
Og Titler aldrig giøre kan
Carthude til en ærlig Mand.

Jeg har en Bane, som er slem,
Og gid jeg kunde den forlade,
Jeg vandrer som om Dagen, frem,
Og bruger ingen Figenblade;
Og ond og god, og som jeg er,
Min Ven og Fiende mig seer.

Når Næringsorg anmelder sig
– Poeters Brød er karrig skaaret –
Jeg trætter Himlen ei med Skrig,
Ei tosset rykker af mig Haaret,
Det levner jeg til min Frisør,
Han slig med mere Lempe giør.

Er Flasken tom – saa blir den tit
For den, sit Glas vil ofte fylde –
Og stopper Penge og Credit,
Min Seneca, fra støvet hylde,
Jeg taer med dybe Sukke ned
Og læser om Taalmodighed

Paa Grund af dette haaber jeg,
At Verden mig en Viis skal falde
Der gaaer Naturens jevne Vei,
Og blander Sød i Livets Galde,
Og Dagen, som den kommer, ta'r,
Og ingen selvgiort Kummer har.

Zetlitz (*Poesier*, 1789)

Referanseliste

Litteratur

Aase, Monica: "Biskop Johan Ernst Gunnerus (1718-1773). Biskop i beste opplysningsånd" i *Forskningsspolitikk nr. 1/98*, Norsk institutt for studier av forskning og utdanning (NIFU), 1998. Nettversjon: <http://www.ntnu.no/ub/omubit/bibliotekene/gunnerus/gunnerus>

Apenes, Georg og Tore Dyrhaug: *Tyttebærkrigen. Det norske felttog i Sverige 1788*, Aschehoug, Oslo 1988

Aschehoug og Gyldendals store leksikon, Kunnskapsforlaget, Oslo, 1978-1981

Aurenes, Ola: *Rogalendingar og ætter: b. 1: 50 biografier og 79 ættelister*, 1948

Austad, Tore: *Klassisisme, preromantikk og romantikk hos det Norske selskabs diktere*, hovedoppgave i norsk UiO, Oslo 1962

Bakken, Hallvard S.: "Johan Vibe" i *Hvor Drammenselven iler*, Drammen Sparebank 150 år red. Bakken m.fl., Harld Lyche & Co A.S., Drammen 1973

Baune, Tove Aarsnes: *Den skal tidlig krøkes- : skolen i historisk perspektiv*, Cappelen akademisk forlag, Oslo 2007

Bing, Erik Henriques: "En ny religion i Frederiksberg Have" i *Goldberg. Magasin om jødisk kultur kunst religion samfund*, #5, København udatert. Nettversjon: <http://goldberg.t2w.dk/>

Bing, Lars Hess: *Beskrivelse over Kongeriget Norge, Øerne Island og Færøerne, samt Grønland forfattet i alphabetisk Orden*, Gyldendal, København 1796: Nettversjon: http://www.nb.no/utlevering/contentview.jsf?&urn=URN:NBN:no-nb_digibok_2009022413001#&struct=DIV678

Birket-Smith, S.: *Kjøbenhavns Universitets Matrikel*, tredje bind 1740-1829, H. Hagerup's Boghandel, København 1912

Blikrud, Liv: *Den smilende makten : Norske Selskab i København og Johan Herman Wessel*, Aschehoug , Oslo 1999

Breen, Else: *Jens Zetlitz – Gledens muntre sanger? Diktningen og livet – Analyser av hans visetekster*, hovedoppgave , upubl., Universitetet i Oslo, 1973

Breen, Else: *Jens Zetlitz : et tohundreårsminne med et utvalg av Jens Zetlitz' dikt*, Aschehoug, Oslo 1990

Bricka C. F.: *Dansk biografisk Lexikon tillige omfattende Norge for Tidsrummet 1537-1814*, 19 bind, Gyldendalske Boghandels Forlag (F. Hegel & Søn), Græbes Bogtrykkeri, København 1887-1905

Brun, Johan Nordahl: *Brev til J. Zetlitz*, særtrykk av Ugeskrivtet Samleren nr 37, København 1788

Bugge, Karl Lundvig: *Norske Selskab 1918-1972*, Norske Selskab Oslo 1972

Bærheim, Anders: "Dreyerkalender 1956" i *Stavangeren. Medlemsblad for Byhistorisk Forening Stavanger*, nr 4 2008

Christensen, Jan: "Jens Zetlitz: "Jeg synger, jeg leer og jeg spøger Og stundom jeg tømmer mit Glas" Men var det nå alltid slik?" i *Stavangeren nr 1* 2001

Collett, John Peter: *Historien om Universitetet i Oslo*, Universitetsforlaget, Oslo 1999

Det norske Studentersamfund: *Sangsamling for norske Selskabskredse*, Christiania 1841-42

Dreyer, Jacob: *Stavanger. Utsig over byens historie og næringsliv samt opplysninger om ottende store sangerfest m.m.*, Jacob Dreyes boktrykkeri og forlag, Stavanger 1909

Dunker, Conradine: *Gamle Dage. Erindringer og Tidsbilleder*, København 1871 (2. utg. 1909, faksimileutg. 1985). Nettversjon:
<http://www.nb.no/utlevering/nb/05765a33df8880f96188777bb33e76bd>

Elgvin, Johannes: *En by i kamp. Stavanger bys historie 1536-1814*, Stavanger kommune, Stavanger 1956

Engelstad, Arne: *Interart. Gjennom epokene med litteratur, bildekunst og musikk*, Fagbokforlaget Vigemostad & Bjørke AS c2000, Bergen 2001

Erichsen, Andreas Emil: *Bergens kathedralskoles historie*, John Greigs Bogtrykkeri, Bergen 1906

Eriksen, Anne: *Topografenes verden: fornminner og fortidsforståelse*, Pax, 2007

Essen, Madeleine von: *Bogstad park og hager. Til nytte og behag*, Aschehoug & Co, Oslo 2009

Eyben, August von: *Stamtavle over slægten Stockfleth som agnatisk nedstammer fra Eggert Stockfleth (født i Haderslev, begravet 21 marts 1638 paa Brager næs kirkegaard ved Drammen), med biografier*, København 1929

Flood, Ingeborg: *Norsk slektskalender*, Oslo 1949

Foss, Frithjof: *Arendal Byes Historie*, Arendal historielag, Tvedestrand Boktrykkeri 1893, Arendal 1998. Nettversjon:
<http://www.nb.no/utlevering/nb/4fec14320d7752f7c6449de6098e22f6#&struct=DIV440>

Frøen, Bredo Baard: *La Société Littéraire Norvégienne à Copenhague 1772-1813. Son oeuvre littéraire. Le développement du nationalisme en Norvège*, La Presse Universitaire d'Oslo, Oslo 1962

Gjerdåker, Brynjulv: *Til odel og eige - Odels- og åsetesrettane gjennom eit millenium, med vekt på dei siste 250 åra*, NILF-rapport 2001-15, Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo 2001. Nettversjon:
<http://www.nilf.no/Publikasjoner/Rapporter/Nn/2001/R200115Innhald.shtml>

Grinde, Nils: *Norsk musikkhistorie. Hovedlinjer i norsk musikkliv gjennom 1000 år*, Universitetsforlaget 1975

Gustafsson, Harald: *Nordens historia. En Europeisk region under 1200 år*, Studentlitteratur, Lund 1997

Haaland, Anders: *En by tar form, Stavangers bebyggelse 1815-1940*, Wigeland forlag, 1999

Haave, P.: ”Medisinens kirurgisering og etableringen av en norsk legeskole i 1814”, i *Tidsskrift for Den norske legeförening*, nr. 24, 2009. Nettversjon:
<http://tidsskriftet.no/article/1927836>

Halvorsen, J. B og Halvdan Koht: *Norsk forfatter-lexikon 1814-1880*, bd 6, Den norske forlagsforening, Kristiania 1908

Hansen, Hans Christian Peter: *Illustreret dansk Litteraturhistorie*, 2. utgave, bind 2, Det Nordiske Forlag Bogforlaget - Ernst Bojesen, København 1902

Havnevik, Ivar: *Den store lyrikkboken. Norske dikt gjennom tidene*, De norske bokklubbene, Gjøvik 2000

Heiberg, P.A.: *Tre Aar i Bergen : autobiografisk Episode*, C.F. Rol, Drammen 1829

Henriksen, C. *Stavanger i svundne dager*, Dreyers bogtrykkeri og forlag, Stavanger 1908

Hermoder: *Hermoder*, norsk periodisk skrift (15 bd), Christiania 1795-1800

Heyerdahl, Didrik Rye: *Hans A.K.T. Cappelen Norske slektsvåpen*, Den norske Våpenring, 1976

Hettne, Björn, Sverker Sörlin og Uffe Østergård: *Den globala Nationalismen. Nationalstatens historia och framtid*, SNS Förlag, Borgå Finland 1998

Ihlen, Chr.: *Familierne "Ellefsen" og "Dedekam"*, Christiania 1898

Ilsøe, Harald: *Bogtrykkerne i København. En biobibliografisk håndbog med bidrag til bogproduktionens historie*, Det Kongelige Bibliotek Museum Tusulanum, 1992

J. W. Eides Boktrykkeri A.S: *Johan Nordahl Brun 1745+1945- presten, poeten politikeren*, Bergen 1945

Johannessen, Finn Erhard og Jon Skeie: *Bitre piller og sterke dråper : norske apotek gjennom 400 år, 1595-1995*, Engers Boktrykkeri A/S, Norsk farmasøytisk forening 1995

Johansen, Nils Voje: "I spennet mellom ballongferd og universitetskamp – litt om Bernt Anker som naturviter", Byminner, Oslo Museum (udatert). Nettversjon: http://webhotel.enkelweb.no/oslomuseum_by/default.asp?fid=1098

Jæger, Henrik og Otto Anderssen: *Illustreret norsk litteraturhistorie af Henrik Jæger: bd. Den norrøne litteratur. Fra norrøn litteratur til norsk folkedigtning. Fra reformationstiden til Holberg. Ludvig Holberg. Rationalismens tidsalder*, Bigler, Kristiania 1896

Kielland, Alexander L.: *Garman & Worse*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1954

Kielland, Alexander L.: *Skipper Worse*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1951

Kielland, Axel: *Stamtavle over Familien Kielland samt nogle cognatiske Familier: : Kirsebom, Schanche, Trane, Godtzen , Petersen von Fyren, Magnus, Zetlitz, von der Lippe, Sømme, Bendz og Petersen*, Kiellands Bogtrykkeri, Stavanger 1878

Kielland, Axel: *Familien Kielland: med dens kognatiske ascendents*, i kommisjon hos Jacob Dybwad, Christiania 1897. Nettversjon: <http://www.nb.no/utlevering/nb/6a323e5d45c14ebe2070415c3445271c>

Kristianlyst skole: *Skolehåndbok 2008-2009*. Nettversjon: [http://www.linksidene.no/minskole/kristianslyst/pilot.nsf/ntr/940C793CC558A7DCC12574A4004F4DA9/\\$FILE/skoleh%C3%A5ndbok.doc](http://www.linksidene.no/minskole/kristianslyst/pilot.nsf/ntr/940C793CC558A7DCC12574A4004F4DA9/$FILE/skoleh%C3%A5ndbok.doc)

Larsen, Andr.: *Slegten Petersen von Fyren*, Stavanger 1972

Larsen, Stian Bones: "Gerhard Schøning om omvurderingen av det nordlige på 1700-tallet", Norlit nr. 11, 2002. Nettversjon: <http://www.hum.uit.no/nordlit/11/12larsen.html>

Lexow, Hendrich Jan: "Gravminner fra Stavanger Domkirke", Stavanger Museum Årbok, årg. 79, Stavanger 1969.

Lindbæk, Sofie Aubert: *Fra Det norske Selskabs kreds : et udvalg vers og breve*, Aschehoug, Kristiania 1913

Lie, Anne Kveim: Forord til Frederik Holst doktoravhandling: *Hva er sykdommen som kalles Radesyge, og på hvilken mate kan den utryddes fra Skandinavia? (Morbus, quem radesyge vocant, quinam sit, quanam quationee Scandinaviatollendus?)*, Michael 2005

Lous, Carl Severin Schelven: *En Stavangersk Cicerone*, Byhistorisk Forening Stavanger, jubileumsutgave 1968.
Nettversjon: http://www.byhistoriskforening.org/nor/byhistorien/en_stavangersk_cicerone

Lunde, Johs.: *Handelshuset bak Garman & Worse : Jacob Kielland & søn*, Universitetsforlaget, Oslo 1963

Maaland, Harald: *Fra bispesete til borgerby. Stavanger 1530-1630*. Stavanger museums skrifter – 10. Stavanger 1981

Møller, Jan: *Borger i Holbergs København*, Forlaget Sesam AS, Viborg 1982

Norsk Folkemuseum: *Guide to the The Open-Air museum at Norsk Folkemuseum*, 1996

Norsk slektshistorisk forening: *Norsk slektshistorisk tidsskrift*, bind X, hefte 2, Oslo 1945

Norske Selskab: *Poetiske Samlinger, Andet Stykke*, Olaf Nordlis forlag, Kristiania 1922.

Nettversjon:

http://books.google.no/books?id=oMQOAQAIAAJ&printsec=frontcover&dq=Poetiske+Samlinger&source=bl&ots=hPfBRgt2J5&sig=EXLA0KdQXswD3NGID7N5qMayKB4&hl=no&ei=wFUtTYPWNcLrOYCluYAK&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=1&ved=0CBcQ6AEwAA#v=onepage&q&f=false

Norske Selskab: *Drikkeviser og Selskabssange : fra det Norske Selskab i Kjøbenhavn* Det Mallingske bogtrykkeri, Kristiania 1922

Norske Selskab: *Norske Selskabs Vers-protokol*, Grøndahl & Søns boktrykkeri, Oslo 1935

Nygaard, Knut: *Jonas Rein. En monografi*, Oslo 1947

Næss, Hans Eyvind: "Fylkeslegen – syflisens gave til Rogaland?" i *Stavangeren nr. 3* 2006

Næss, Hans Eyvind: "Pokker og fransosere. Historisk snitt i den rogalandske helsekroppen" i *Stavangeren nr. 1* 2007

Næss, Hans Eyvind (red): *Samlinger til Stavangers historie, bd 4*, Stavanger kommune 1971

Næss, Hans Eyvind: "Jens Zetlitz - Stavangers første store forfatter" i *Vår i byen, Sentrumsmagasinet mars 2011*, Stavanger sentrum AS. Nettversjon: <http://issuu.com/impressmedia/docs/vaaribyen11>

Pavels, Claus: *Biskop Claus Pavels's Autobiographi*, utgitt av C.P. Riis, Cappelen, Christiania 1866

Ploug, Jens Abrahamsen: *Jens Abrahamsen Plougs Dagbok fra 1707 til 1740*, ved kommandørkaptein E.K. Olafsen, 1959

Poulsen, Simon: *Morgen-Posten, et Ugeblad*, København, 1786-1793

Pram, Christen: *Kopibøker fra reiser i Norge 1804-06: utgitt som festskrift til Sigurd Grieg på 70-årsdagen 22.august 1964*, Oslo 1964

Rahbek, Knud Lyne og Christen Pram: *Minerva, et Maanedskrift*, 1886. Nettversjon: *Ny Minerva Volum 4*, googlebook:
<http://books.google.com/books?q=editions:OCLC64227157&lr=&id=Jmg3AAAAMAAJ&hl=no&sa=N&start=50>

Rahbek, Knud Lyne: *Erindringer af mit Liv*, Schulz, København 1824-1829

Refheim, Sigurd: *Gard og ætt i Madla : frå ikring 1600 til først på 1900-talet : med innføring om tun og bruk, jordleige og jordeige, gamle åkrar, vegar og øydegardar*, Stavanger kommune, Stavanger 1981

Rian, Øystein: *For Norge kjempers fødeland. 12 portrett fra dansketida*, Det Norske Samlaget, Valdres/Gjøvik 2007

Rian, Øystein: "Krigens Norden 1523-1814" i *Nordens historia 1397-1997. 10 teman*, DR Multimedie, København 1997

Rian, Øystein: *Maktens historie i dansketiden*, Unipub, Oslo 2003

Rygh, S.: *Bergene og Blidensol i eldre tid*, Repriserforlaget, Stavanger 1991a

Rygh, S. *Kleven og Torvet*, Repriserforlaget, Stavanger 1991b

Røinås, Olaf: "Jens Zetlitz 1761-1821", i *Rogalandsprofiler*, årbok Stavanger turistforening 1955

Samleren et ugeskrivt, 6 bind (1786-1793). Nettversjon bind 3:
<http://books.google.com/books?hl=no&id=PaESAAAAYAAJ&dq=samleren&q=Samleren+%3A+et+Maanedsskrivt#v=onepage&q=Samleren%20%3A%20et%20Maanedsskrivt&f=false>

Sandvik, Hogne og Jørund Straand: "Fra bartskjærlaug til legeförening - et 400 årsjubileum", Institutt for samfunnsmedisinske fag, Det medisinsk-odontologiske fakultet, Universitetet i Bergen 2007. Nettversjon: <http://www.uib.no/isf/om-instituttet/historie/artikler-om-medisinsk-historie/fra-bartskjaerlaug-til-legeförening-et-400-aarsjubileum>

Scheel, Jørgen: *Slekten Scheel : Et utvalg dokumenter og beretninger til belysning av slektens historie*, Oslo 1948

Schneider, J. A.: *Fra det gamle Skien. Skildringer og aktstykker til byens historie*, Skien 1914. Nettversjon: <http://www.slekt.org/books/schneider/forord.html>

Skadberg, Gunnar A.: *Alexander L. Kielland : "i slekt med hele byen" : Kielland og hans nærmiljø sett fra et lokalhistorisk ståsted*, Wigestrands, Stavanger 2002

Skadberg, Gunnar A.: "Skoler i Stavanger 1150-1925" i *Skolehistorisk årbok for Rogaland*, Stavanger 2007

Skadberg, Gunnar A.: "Torvet/Torget tusenårsstedet i Stavanger (1)" i *Stavangeren nr. 1* 2008

Slottved, Ejvind: *Lærestole og lærere ved Københavns Universitet 1537-1977*, Samfundet for dansk Genalogi og Personhistorie, København 1978

Stavnem, T: *Optegnelser vedkommende Stavanger fortid*, Jakob Dreyer, Stavanger 1906

Steen, Sverre: *Bergen byen mellom fjellene. Et historisk utsyn*, J.W. Eides boktrykkeri, Bergen kommune 1969

Steen, Johan: *Bergens eldste skole : Katedralskolen 800 år*, Bergen 1953

Steffens, Henrich: *Hvad jeg oplevede: nedskrevet efter Hukommelsen*, bd 1, Kjøbenhavn 1840

Stubhaug, Arild: *Helt skal jeg ikke dø. Conrad Nicolai Schwach, hans liv og erindringer*, Aschehoug & Co, Otta 2002

Støylen, Kåre: *Claus Frimann*, J.W. Eides boktrykkeri, Bergen 1955

Tellefsen, Alf: *Jens Zetlitz liv og diktning*, hovedfagsoppgave i norsk, UiO, 1939

Thomle, E. A.: *Gravskrifter fra Stavanger Domkirke. Medelede og ledsagede med Anmærkninger*, København 1884. Nettversjon: <http://da2.uib.no/cgi-win/WebBok.exe?slag=lesbok&bokid=thomle>

Thomle, E. A.: *Organist Johan Ludvig Schweigaard*, København 1888

Thorson, Odd W.: *Drammen. en norsk østlandsbys utviklingshistorie, bind II*, Drammen kommune, Drammen 1962

Winsnes, Andreas Hofgaard: *Det Norske Selskab. 1772-1812*, H. Aschehoug, Kristiania 1924

Winsnes, Andreas Hofgaard: *Johan Nordahl Brun. En monografi*, Centraltrykkeriet, Kristiania 1919

Wyller, Trygve: "Byen" i *Stavangeren. Medlemsblad for Byhistorisk Forening Stavanger*, nr 1 2003

Zetlitz, Jens: *Alkoran: d.e. Capitulernes Bog*, København 1806

Zetlitz, Jens: *Eegenæs: et Digt med Anmærkninger* (1793), 1825, utgitt av Stabenfeldt, Stavanger 1969

Zetlitz, Jens: *Grevskabet Karenlyst. Et Digt*. København 1788

Zetlitz, Jens : *Johan Nordahl Brun, Biskop over Bergens Stift*, biografi: *Portrætter med Biographier af ...* 3. Hæfte, København 1805

Zetlitz, Jens: *Poesier. Første samling*, København 1789. Nettversjon:
http://books.google.com/books?id=NPHmAAAAMAAJ&printsec=frontcover&dq=jens+zetlitz&hl=no&ei=OalLTdbDA8SO4gaVwej9Cw&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=9&ved=0CFQO6AEwCDgK#v=onepage&q&f=false

Zetlitz, Rolf Chr. Schrøder: *Slekten Zetlitz med sidegrener*, Porsgrunn, 2005

Nettsteder:

ACE. En reise i tid og sted: <http://www.asbjorn.info/>

Aftenbladet: <http://www.aftenbladet.no/kultur/kulturby2008/article505587.ece>

Ancestry: <http://www.ancestry.com/>

Archive Internet: <http://www.archive.org/>

Ariadne. Digital kunnskapsbase ved Det humanistiske fakultet, UiO:
<http://www.intermedia.uio.no/ariadne/>

Arkiv for Dansk Litteraturs nettsider: <http://adl.dk/>

Arkivverket: <http://www.arkivverket.no/>

Bavarian Illuminati. Home of the Original Writings of the Illuminati: <http://www.bavarian-illuminati.info/>

Bellmansselskapet: <http://www.bellman.org/html/biografi.html>

Bergen Filharmoniske kor: <http://www.bfkor.no/historien.shtml>

Bergen kommune:
<https://www.bergen.kommune.no/omkommunen/avdelinger/skoler/christi-krybbe-skole>

Bokselskap: <http://www.bokselskap.no/>

Byhistorisk forening. Stavangers historie og egenart:

<http://www.byhistoriskforening.org/nor/>

Bymuseet i Bergen: <http://www.bymuseet.no/>

Caplex: <http://www.caplex.no/>

Christel Nystrøms slektssider: <http://home.c2i.net/onys/>

Danmarkshistorien, Aarhus universitet: <http://danmarkshistorien.dk/>

Dansk Kvindehistorie: Dans kvindebiografisk leksikon:

<http://www.kvinfo.dk/side/597/bio/1368/origin/170/>

Danske konger og deres historie: <http://www.danskekonger.dk/>

Daria.no: <http://www.daria.no/>

Den store danske. Gyldendals åbne encyclopædi: <http://www.denstoredanske.dk/>

Digitalt Universitetsbiblioteket i Bergen: <https://digitalt.uib.no/>

Dokumentasjonsprosjektet: <http://www.dokpro.uio.no/>

Erik Bertnsens slektssider: <http://vestraat.net/>

Genealogie Zedlitz: <http://zedlitz.net/>

GenWiki: <http://wiki-de.genealogy.net/>

Farmasihistorie.com. *Et norsk farmasihistorisk nettsted*: <http://farmasihistorie.com/>

Forskning.no: <http://www.forskning.no/>

Fosseholm herregård: <http://www.fossholm.no/>

H.C. Andersen Information: <http://www.hcandersen-homepage.dk/>

Historisk Institutt: <http://web.hist.uib.no/>

H.K.H. Kronprindsregent Frederiks Laug af 1788:

<http://frederikslaug.christianssand.no/historie.htm>

Høgskolen i Vestfold: <http://www.hive.no/bibliotek/>

Innvandrerarkivet – immigrasjonsarkivet:

<http://www.vigerust.net/immigrant/immigrantindex.html>

Iver Neumann-Korsgaards slektsider:

<http://www.iverneumann.com/php/individual.php?pid=I5464&ged=nemann2%2853%29.GED&tab=0>

Jostein Hauges slektsider: <http://www.geni.com/people/Jacob-Jacobsen-Bull/3811575>,

Kalliope Digtarkiv: <http://www.kalliope.org/>

Kielland, Gabriel: *Nettstedet for familien Kielland*:

<http://freepages.genealogy.rootsweb.ancestry.com/~kielland/>

Kulturminneløypa.no: <http://loype.kulturminneaaret2009.no/>

Kvitrud, Arne: *LOKALHISTORIE OG SLEKTSHISTORIE i hovedsak knyttet til Stavanger og Luster*: <http://home.c2i.net/kvitrud/Arne/lokalhistorie.htm>

Larsenplass: <http://www.larsensplass.com/>

Lier Bygdetun Paradisbakkene: <http://lier-bygdetun.no/>

Lokalhistorie Hillevåg – Stavanger: www.historielaget.com

Lokalhistoriewiki.no: <http://lokalhistoriewiki.no/index.php/lokalhistoriewiki.no:Hovedside>

Madla historielag: <http://madla-historielag.no/>

Martins Sangkister: <http://www.allsang.net/>

Miljolare.no. Et verktøy fro bærekraftig utvikling. UiB: <http://miljolare.no/>

Mitssem, Pål: ”Det Stavangerske klubselskabs historie”:

<http://www.dsk.no/services.htm>

Museumsnett.no: <http://www.museumsnett.no>

NBdigital: <http://www.nb.no/bokhylla/>

Ordbog over det danske sprog. Historisk ordbog 1700-1950: <http://ordnet.dk/>

Ordnett.no: <http://www.ordnett.no/>

Regensen: <http://www.regensen.dk/>

Rogalands avis: <http://www.rogalandsavis.no/>

Slekten Kaas: <http://slektenkaas.com/>

Statens forsvarshistoriske museum: <http://www.thm.dk/>

Stavangerkartet.no: <http://www.stavangerkartet.no/>

Store Norske leksikon: <http://www.sn1.no/>

Søndre Aker Historielag: <http://www.sondreaker.no/>

Terje Ofstads slektsider: <http://www.ofstad.info/slekt.htm>

Terra Buskerud – historieboka.no: <http://www.historieboka.no/>

Trondheim Byarkiv's photostream: http://www.flickr.com/photos/trondheim_byarkiv/

The family Hagerup: http://genealogy.hagerup.com/genealogy_base/surnames.html

The Family Tree Magnus/Day: <http://familytreemaker.genealogy.com/users/d/a/y/Katie-Day-Me/WEBSITE-0001/UHP-0037.html>

Universitetet i Bergen: <http://www.uib.no/isf/people/doc/bart.htm>

Undervisningsministeriet: <http://sekr.uvm.dk/historie/>

Verdensarven Røros: <http://www.verdensarvenroros.no/>

Your Dictionary.com: <http://www.yourdictionary.com/>

Zetlitz.com: <http://www2.zetlitz.com/>

Andre kilder

Informasjon fra *Statsarkivet i København*, 01.11.2007

Intervju Øystein Rian, UiO, 04.03.2008

Intervju Martin Bagge, Gøteborg, 27.03.2008

Brev fra *Statsarkivet i Bergen* av 04.06.2009

Samtale Arne Jørpeland, Malde gård, 27.01.2011

Bokprat og foredrag om Jens Zetlitz og samtiden ved professor Torstein Jørgensen, *Stavanger Bibliotek* 27.01.2011

Møte i *Norsk biografisk selskap* ved Harald Engelstad 13.09.2011

Byskilting i Stavanger

Slektsplakaten *Slekten Kielland*, *Stavanger* utgitt av Byhistorisk forening og Stavanger museum, Verbum Grafiske, Stavanger (udatert)

Brosjyre utgitt av Vektermuseet, Stavanger kommune og Gjensidige (udatert)

Noter

¹ Begrepet innbefattet også åndens frihet, måtehold, edelt galanteri mot damene og kunsten å kle seg, sjelens mot, et hjerte åpent for finere følelser, viten om alt, intet pedanteri, evne til å uttrykke seg utvungent, evne til å vurdere litterære kunstverk og sans for den gyldne middelvei (Bliksrud 1999: 27).

² Gjengitt i *Stavangeren* 15.2.1936 (Store norske leksikon: http://snl.no/nbl_biografi/Jens_Zetlitz/utdypning, 02.11.2011)

³ Uttalt av Harald Engelstad, leder av *Norsk biografisk selskap*, i foreningsmøte, Nasjonalbiblioteket, 13.09.2011.

⁴ Ariadne: <http://www.intermedia.uio.no/ariadne/Kulturhistorie/teori-og-metode/metode-og-materiale/>, 18.09.2007.

⁵ Ariadne: <http://www.intermedia.uio.no/ariadne/Kulturhistorie/forskningsomrader/individ-og-kollektiv>, 02.11.2011.

⁶ Annet navn på *Koranen* (Ordbog over det danske sprog <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=koran&search=S%C3%B8g>, 14.03.2011).

⁷ Pavels overtok etter Brun som biskop i Bergen (Dokumentasjonsprosjektet: <http://www.dokpro.uio.no/litteratur/pavels/ompavels.htm>, 28.10.2011).

⁸ Zetlitz.com viser til at han var født 1695: <http://www2.zetlitz.com/genealogy/getperson.php?personID=1433&tree=olaztree>, 06.01.2008.

⁹ Axel Kielland påpeker at Zetlitz trolig kom fra byen Zetlitz i Bøhmen som Schleisen var en del av under en lang periode (Zetlitz 2005: 18, Aurenes 1948: 19). Nettsøk og søk i leksika har ikke bekreftet at det har eksistert en by stavet Zetlitz, men mange lydlike navn finnes, eks: Zedlitz, Thüringen, Tyskland, Zedlig, Sachsen, Tyskland, Zedlach, Tirol, Østerrike, Zedlitzberg, Kärnten, Østerrike, Zedlitzdorf, Kärnten, Østerrike, Zeititz, Sachsen, Tyskland, Zieditz, Tjekkia (Ancestry.com: <http://www.ancestry.com/>).

¹⁰ Avdelingen, som var regiment for Hedemark (senere Totens) kompanier, ble ledet av oberst Hans Jakob Brun (1661-1739) og besto av landdragoner til fots (Zetlitz 2005: 18).

¹¹ I 1163 nedla den katolske kirken forbud mot at geistlige leger (oftest munk) gjorde kirurgiske inngrep. Denne "ukristelige" virksomheten ble overlatt til barbererne (bartskjærene). Teknikken ble holdt i hevd som andre håndverk. Den unge svennen lærte faget ved å gå i lære hos en erfaren mester (Universitetet i Bergen: <http://www.uib.no/isf/people/doc/bart.htm>, 06.01.2008, Store norske leksikon: <http://www.snl.no/feltskj%C3%A6r>, 20.01.2009).

¹² Både faren og farfaren var kirurger (Steffens 1840, bd 1: 14).

¹³ Det fantes flere stillinger for barberkirurger enn for medisinere (medici). Derfor var medisinere ofte tilreisende. Retten til å foreskrive medisin til innvortes bruk var imidlertid forbeholdt dem (Thorson 1962: 248).

¹⁴ Conradine Dunker bodde i Kristiania og forteller at når moren skulle føde ble det sendt bud på en feltskjærer for årelating (Dunker 1909: 17).

¹⁵ På enkelte nettsider er "ennu ei" fjernet, slik at det fremstår som han har eksaminert (forf. anmerk.).

¹⁶ Innvandrerkartet: <http://www.vigerust.net/by/stroemsoefornavn.html>, 21.08.2011.

¹⁷ Stamtavlen viser fem generasjoner prester. Familien Parelius skal nedstamme fra Salvorn i Sogn. Hans Clausen Parelius ble født på Orkdal prestegård og var sønn av Claus Jenssøn Parelius og Kirsten Stensdatter (Røinås 1955: 75). Han var en periode kommandant på Munkholmen. Fra 01.01. 1691 var han korporal ved Bielches gevær-infanteriregiment, fra 18.06. 1693 sersjant ved samme regiment, og "Kaptein des Armes" den 20.04.1700, regiment Adjutant i 1702 (Aurenes 1948: 19). Ytterligere informasjon om denne grenen av slekten finnes på Larsenplass: <http://www.larsenplass.com/slekt/getperson.php?personID=110301&tree=1001>, 08.01.2008).

¹⁸ I følge det danske kansellis supplikkprotokoll (bønneprotokoll) fikk han bevilling om å overta som bartskjær/stadskirurg på Strømsø 7. juli 1725, etter søknad 9. mai 1725 (Innvandrerkartet: http://www.vigerust.net/immigrant/stroemsoe_tangen.html, 04.09.2010).

¹⁹ Begravet på Strømsø 28.10 1737 (Innvandrerkartet: http://www.vigerust.net/immigrant/stroemsoe_tangen.html, 10.01.2008, Tellefsen 1937: 2).

²⁰ Begravet 12.6 1750 (Innvandrerarkivet: http://www.vigerust.net/immigrant/stroemsoe_tangen.html, 10.01.2008).

²¹ Skiftet ble påbegynt 26.01.1759 og avsluttet 26.06. 1762 for to døtre og sønnen, Simon Parelius (ca 1711-) (Zetlitz 2005: 19).

²² Jeg har uten hell forsøkt å finne hans dødsdato på Riksarkivet.

²³ Kilden til opplysningene om barna er Hornemanns stamtavler bind 12 i Statsarkivet i Trondheim (Innvandrerarkivet: http://www.vigerust.net/immigrant/stroemsoe_tangen.html, 04.09.2010).

²⁴ I kirkebok for Vår Frues kirke i Trondheim 602.A01, 1732-74 er innført på folio 417: ”Dend 8 July (1756) bleve hiemme i huset copuleret Tolbetient og ungar Sr. Jens Zetlitz og Mademoiselle Gunille Fuurman (1725-1764), efter fremlagde Kongelig Bevilling tiligemed qvitteringer fra Consuptionen, samt Kirkens Skolens og de Fattiges Contigenter. For disse Personer, at de ikke ere hinanden i noget af de forbudne leed beslægtede, eller nogen af dem med noget andet ægteskaps baand behæftede understaar vi 2de underskrevne. P(+) J. With. Casper Rust” (Zetlitz 2005: 25).

²⁵ Hermand Slimand (d. 17.10. 1771) hadde egen gård og grunn i Trondheim (ibid.)

²⁶ Fosseholm er gammel herregård som i 1763 ble kjøpt av Jørgen von Cappelen (1715-1785). Han forvandlet eiendommen til et praktanlegg i rokokkostil. Hovedbygningen gjenspeiler de store slotts- og herregårdsanleggene ute i Europa (Fosseholm herregård: <http://www.fosseholm.no/> 08.01.2008, Biblioteket, Høgskolen i Vestfold: http://www-bib.hive.no/tekster/sem_slagen/gaardshistorie2/151.html, 04.09.2010).

²⁷ Utlandsoppholdet måtte vare i minst tre år. De vandrende håndverksvennene ble utstyrt med et anbefalingsbrev fra laugets oldermann som sikret dem mat, husly og arbeid hos mestre i fremmede byer og land. Slik fikk de opplæring i nye og spesielle kirurgiske teknikker. Mange slo seg ned utenlands, eller som Zetlitz’ farfar, tok tjeneste som feltskjærer i fremmede armeer (Sandvik: <http://www.uib.no/isf/om-instituttet/historie/artikler-om-medisinsk-historie/fra-bartskjaerlaug-til-legeforening-et-400-aarsjubileum>).

²⁸ Videreført 1785 i *Kirurgisk Akademi* (Slottved 1978: 47).

²⁹ Zetlitz avløste Johan Sebastian von Wowern (1693-1754) fra Lybeck som ble feltskjærer 12.3. 1722 (ibid.).

³⁰ I ”Stamtavle for Magnus slegten” står det å lese om Mette Christines fødsel og dåp: ”Anno 1735 29 Septbr. Blef min kone paa Michelsdag forløst om Eftermiddagen Kl.5 med een ung Datter, (hvorfor Gud være ævindeligh priiset og 3de Dager derefter paa een Søndag blef hund ved Daaben i Christo indpodet og kalde tefter min Kones Sal. Moder Methe Christine. Gud lade hende opvox Guds Nafn til ære, os Glæde og sig Sef til ævig Salighed. Amen.” ”Hendes Fadere var: Amtman Reiman, Told. Joachim Ebbel og And Smith, Frude de Fine bar hende. Beke Nyrop og Søster Ide Seehus. Fød paa Torsdag” (Zetlitz 2005, Arkivverket: http://www.arkivverket.no/URN:kb_read?show=21&uid=71730&urnread_imagesize=big&hode=nei&ls=1, 12.01.2008)

³¹ Hendrich Andreas Magnus (1733-1768) var sogneprest på Finnøy (mellom Stavanger og Haugesund) (Larsen 1972). I 1764 giftet han seg med Johanna Margrethe Petersen von Fyren (1735-1792). Sønnen Morten Henrik Magnus (1764-1822) ble også prest. Han ble gift med Adriana Johanna Cruys (1770-1799), en sønnesønsdatter av Cornelius Cruys (1655/57-1727) (skipsbygger fra Stavanger og admiral hos Peter den store i Russland). Etter Hendrich Magnus død giftet Johanna Margrethe seg med byfogden i Stavanger, Søren Schiøtz (1735-1803) (Zetlitz.com: <http://slekt.zetlitz.com/family2/908.htm>, 12.01.2008, Zetlitz 2005: 22). I tillegg til å være Jens Zetlitz inngiftede tante, var Johanna Margretha kusine til Jens Zetlitz kone, Elisa (Zetlitz 1969: 56).

³² Regine Christensdatter Beyer var datter av Mogens Beyer (1527-1574), slottsprest på Bergenshus (ibid.).

³³ Hans Hanssøn Buch var gift med Maren Andersdatter Aagaard (ibid.).

³⁴ Hans Seehuusen var først kapellan hos Chr. Claussøn Jæger, sogneprest til Dalanes prosti, som han etterfulgte 11.04. 1691, døde 4.4. 1712 i Helleland (Zetlitz 2005: 22).

³⁵ Bygd på sørvestlandet i Rogaland fylke.

³⁶ Søf(f)ren Pedersen Godtzen var opprinnelig fra Jylland. Han var lensherre i Stavanger fra 1622 og fogd over Jæren og Dalane i 1632. I 1634 ble han rådmann, fire år senere borgermester i Stavanger. I 1630 giftet han seg med Elisabeth Christensdatter Trane (1613-1684). Begges slekt var gamle preste- og futefamilier som kom til Norge fra Danmark og Tyskland. Paret fikk minst 18 barn. I Stavanger Domkirke henger et epitaf over borgermesteren og familien. To barn som døde svært unge, er malt med englevinger (Wikipedia: http://no.wikipedia.org/wiki/S%C3%B8fren_Godtzen). Det er stor etterslekt i Norge, inkludert Willoch-

familien i Kristiansand (ACE:

http://www.asbjorn.info/kristiansand/Sider/Biografier/Bretteville/Christian_%20Zetlitz_Bretteville.htm, 10.01.2008).

³⁷ Født Smith. Fornavnet staves også Axiliana. I enkelte slektsbøker og på nettsider er hun feilaktig registrert med fødselsår 1713 (Thomle 1884: 28).

³⁸ Hans Kamstum ble sogneprest i Stavanger etter en Winther som tok avskjed i 1760. I Kamstums ettermæle heter det: "Et brennende og skinnende Lys med I vilde en Tid fryde Eder i hans Lys (Larsen 1972: 65).

³⁹ I henhold til den tids tradisjon, fikk barna mellomnavn etter ulike familiemedlemmers etternavn.

⁴⁰ Bokprat og foredrag om Jens Zetlitz og samtiden av professor Torstein Jørgensen, Stavanger Bibliotek 27.01.2011.

⁴¹ Usikker kilde, bemerkes senere i oppgaven.

⁴² Jeg har søkt i skannede kirkebøker både fra Stavanger, Bergen og Finnøy, men ikke funnet noen opplysninger om hans død. I oversikten "Huseiere og skatteyttere i Stavanger 1736-1807", står Christian Magnus Zetlitz som eier/skatteytter av Kirkegt, 19 (apotekergården) 1775-1777. Det kan tyde på at Johan Gabriel er død på dette tidspunktet, og at Christian som eldste sønn arver gården (Kvitrud: <http://home.online.no/~akvitrud/Huseiere.htm>, 03.09.2010). I Kristianlyst skoles skolehåndbok 2008-2009 står det også at Christian Zetlitz hadde mistet fire søsken før han var 10 år.

⁴³ Zetlitz.com: <http://www2.zetlitz.com/genealogy/getperson.php?personID=I695&tree=olaztree>, 18.12.2010.

⁴⁴ Det krevdes flere års utdannelse for å bli akseptert som håndverker, derfor kom mange utenlands fra. De var skreddere, skomakere, vevere, spinnere, buntmakere, barteskjærere og bakere. Utviklingen førte til en utstrakt byggevirksomhet som ga arbeid til tømmermenn, snekkere, murmestere, kalkslagere, dreiere, smeder, og malere. Behovet for innredning og utstyr ga arbeid til kopperslagere, kannegytere, pottemakere, glassmestere og gullsmeder. Skipsfarten ga næring til skipsbyggere, som igjen hadde behov for arbeidskraft, og det ekspanderende sildefisket skapte behov for kippere (bødkere) (Maaland 1981: 140). Samtidig utvandret mange norske sjøfolk fra Sørvestlandet til Holland. Bare i Amsterdam bodde det ca 8000-9000 nordmenn. I Spaek Sleck i Amsterdam hang det i 1758 endog et skilt med innskriften "Stadt Stavanger" (Lunde 1963: 40).

⁴⁵ Folketellingen av 1769 talte 905 menn og 1249 kvinner (Byhistorisk forening Stavanger: http://www.byhistoriskforening.org/nor/aarringer_i_byhistorien_1/1700/1769, 03.09.2010).

⁴⁶ Stavanger forandret seg ikke i særlig grad når det gjelder folketall, antall bygninger, bebyggd areal eller utseende mellom 1760 og 1815 (Haaland 1999: 59).

⁴⁷ Kjerrigholmen lå brakk inntil 1753 da Johannes Olsen Dale tok til å bygge sjøhus på øya. Mellom Kjerringholmen og land var det så grunt at ingen færingsbåter kunne passere (Wikipedia: http://no.wikipedia.org/wiki/Kjerringholmen_%28Stavanger%29, 02.09.2010), Wikipedia: <http://no.wikipedia.org/wiki/Bispebryggen>, 02.09.2010).

⁴⁸ På Sølvberget lå det gamle gjengrodde Sølvbergtorget. Av huseiere i dette området kjenner vi til Gunder Steensbø som i 1770 er registrert med hus og hage mellom Hans Sivertsen og Malena i Sølvberget (Stavangeren nr. 4, 2008: 28).

⁴⁹ Bispeboligen ble ødelagt av brann i 1633, men ble bygget opp igjen av biskop Wegner noen år seinere. I 1678 solgte arvingene hans eiendommen nord for Domkirken til residerende kapellan i Domkirken fra 1664 til 1680, Hr. Kristen Nilsen Sæby (i perioden 1654-1680 også kirkeverge i Randaberg) (Skadberg 2007: 7).

⁵⁰ Opprinnelig var det tjærebredt. Rødfargen kom til på 1700-tallet (Aftenbladet.no: <http://web3.aftenbladet.no/kultur/kulturby2008/article505587.ece>, 02.09.2010). Tårnet ble bygd 1658/59. Det opprinnelige tårnet ble erstattet av det nåværende Valbergtårnet i 1850-årene (Stavangerkartet.no: <http://www.stavangerkartet.no/kart/branner>, brosjyre om Vektermuseet, http://www.byhistoriskforening.org/nor/byhistorisk_skilting/13_valbergtårnet).

⁵¹ Kuholmen var tidligere beitemark. På 1600-tallet ble øya i hovedsak eid av byen. Den var stykket opp i mange eiendommer, og den som leide tomter måtte betale en grunnleie/ festeavgift til byfogden. I 1719 mottok byen grunnleie fra 39 eiendommer, i 1741 var antallet steget til 45 (Wikipedia: http://no.wikipedia.org/wiki/Holmen_%28Stavanger%29#Kuholmen, 02.09.2010).

⁵² Kielland oppgir at han kjøpte eiendommen i 1764. Den tilhørte da Birgitta Nyrop Sl. Valentinsen (hans andre kones farmor (ibid.).

⁵³ Prams beskrivelse (Dreyer 1909: 35). I 1765 er det registrert 496 hovedhus. De husene som står igjen i dag er som oftest hvite. På 1700-tallet var byhus som regel malt røde, blå, grå eller gule. Hvitfargen var svært dyr (Norsk Folkemuseum 1996: 34).

⁵⁴ Skagen 18 er et av Stavangers eldste og mest kjente bygg, oppført av Plougs foreldre, Jens Abrahamsen Ploug (1669-1740) fra Kragerø og Anna Catharine (Katharina) Olson Smith. I dagboken fra tiden han tjenestegjorde på et skip i Torneskiolds flåte forteller Jens Abrahamsen Ploug at hans foreldre var Abraham Jensen Ploug (1675-1719) fra Fredrikstad og Anna Margrethe Simendatter (1680-1727). Søsknene het Mariette Abrahamsen Ploug (1700-) gift med Bertel Lange, organist først i Kragerø, deretter i Bragernes, Catharina Abrahamsdatter (1702-1725) gift med borger og kirkeverge Sr. Jens Pedersen i Kragerø, Simon Peder Abrahamsen Ploug (1704-1726) og Sarah Abrahamsdatter Ploug (1713-) (Ploug 1959: 2). I følge Ole Smith Plougs opptegnelser var moren søsterdatter av Cornelius Cruys. Ploug ble farløs 2 år gammel, men lød ingen nød, hevdes det, da en av hans faddere var kammerådinne Valentinsen. Antagelig var moren i familie med den velstående Michael Leigh Smith. 13 år gammel kom Ploug i hans tjeneste, de fem første årene som dreng, de neste 12 årene som fullmektig. Juli 1768 flyttet Ploug inn i huset på Skagen. Borgerbrevet fikk han 1769 (Elgvin 1956: 300, Arkivverket: <http://129.177.171.71/nno/Arkivverket/Stavanger/Nettutstillinger/Bryllupsviser-fra-1779/Hvordan-gikk-det-med-brudeparet>, 02.06.2011).

⁵⁵ Kielland var opprinnelig fra Sokndal. Han drev handel av alle slag og et betydelig skipsrederi, dels alene, dels sammen med broren Gabriel Kirsebom Kielland. I 1773 var han den tredje i rekken av Stavangers største skatteyttere. 1785 var handelshuset det største i distriktet (Nettstedet for familien Kielland: <http://freepages.genealogy.rootsweb.ancestry.com/~kielland/slekt/per00054.htm#0>, 29.12.2010).

⁵⁶ Kjøpmann Smith eide også en fireetasjes pakkbod på Skagen, to pakkboder i Sandvigen, et pakkhus på Jorenholmen og et på Kuholmen med brygge, Nedre Madla og Leikvoll i Randaberg. Kielland: <http://freepages.genealogy.rootsweb.ancestry.com/~kielland/slekt/per00410.htm#0>, 09.02.2009),).

⁵⁷ I 1772 er antallet steget til 133 (ibid.).

⁵⁸ Det vil si en kjøpmann med begrensede rettigheter. I motsetning til byens borgerskap, som hadde rett til drive handel en gros, ble tillatelse til salg av spesifikke varer gitt av den lokale fogden, ofte mot et mindre vederlag (Wikipedia: <http://no.wikipedia.org/wiki/Borgerskap>, 04.09.2010).

⁵⁹ Som regel hadde husene i tillegg kjøkken og lem (hems) (Haaland 1999: 46).

⁶⁰ Navnet kommer av gammelnorsk skagi som betyr nes. Sannsynligvis er det dette eikbevokste neset som i sin tid ga navn til Stavangers opprinnelige bygård: Egenæs (Byhistorisk forening Stavanger: http://www.byhistoriskforening.org/byhistorisk_skilting/8_skagen, 03.09.2010).

⁶¹ I Dreyer Kalender 1956 skriver Anders Bærheim: "Den ærefrygt, jeg som barn følte i flere af disse smaahjem, hvor en forunderlig fred herskede, har aldrig gaaet mig af minde. Jeg har senere ogsaa forstaaet digteren, Jens Zetlitz tanker, naar han under indtrykket af de vestlandske smaahjem udbryder: "Mit hus er lavt; men mit det er" – en sang, som passede ypperlig, ikke alene efter forholdene der, hvor han var prest, nemlig i Vikedal, men ogsaa i den by, som han stundom besøgte. Den, som ikke har <set Stavanger for seksti Aar tilbage, vil ikke kunne forstaa, hvor primitive forholdene den gang var, og det endog inde i selve centret (Bærheim 2008: 24).

⁶² Arne Kvitrud gjør oppmerksom på at dokumentene ikke er korreskurtlest (Kvitrud: <http://home.online.no/~akvitrud/1777-Branntaksprotokoll.htm>, 04.09.2010, Kvitrud: <http://home.online.no/~akvitrud/Huseiere.htm>, 04.09.2010). Huset var et av 250 hus som brant ned i en bybrann i 1860 på Østervåg og Holmen. Huset som står der i dag er oppreist noe etter (byskilting i Stavanger).

⁶³ Opphavsmannen skal være kjøpmann Johan Christian Zetlitz (1796-1844) som bodde rett ved siden av. Kaiene i Stavanger fikk ofte navn etter handelshus, mennesker som bodde og/eller drev virksomhet der. Den midterste av de tre bryggene på Pottemakerstranden ble kalt Zetlitzbryggen. Bryggen lå ved enden av nåværende Kirkegaten. (Lokalhistorie Hillevåg - Stavanger: <http://www.historielaget.com/info/ARM%20I%20ARM%20P%C5%BAGARBRYGGA.doc>, 02.09.2010). Lous skriver i Stavanger Cicerone i 1868: "Zetlitz-almeningen ved Børrevigen er den gamle Pottemagerstrand, hvorom det hedder i et Thingsvidne af 1726 "at saalænge man kan mindes har ej Flere end Torkild Ellingsen boet fra Pottemagerstranden og opad til Byen". Her gik for en 30 Aar siden Stavanger Ungdom "i Sjølau", og det var ikke et sjeldent Syn at se dem i Flok spadsere langt op i Holmegaden i paradisk Uskyldighedsdragt. Men takket være Amtmand Harris, blev dertil sidst Ende paa dette Uvæsen"

(Lous 1968: 45). ”Zetlitzalmenningen, den kaltes egentlig Jørstadalmenningen, men fra avgjørende hold ble sagt: «Navnet Zetlitz er mere charachteristisk for Stavanger end Jørståd»”(Bærheim 2008: 32). Følgende historie om en ulykkeshendelse fra Zetlitz-bryggen sto å lese i Stavanger Aftenblad 20. mars 1905: ”En sørgelig historie inntraff ved høylys dag i Nedre Holmegate. Den gamle Stavangerdamen, frk. Winsnes, som har bodd på Jomfrustiftelsen, var inne hos urmaker Haaland for å kjøpe et par briller. Hun gikk ut derfra, men i stedet for å dreie opp Kirkegaten, gikk hun nedover Zetlitzbryggen og like på sjøen. Noen folk fra Jaders sjøhus oppdaget straks ulykken, sprang i båt og fikk henne opp av sjøen, hvorefter de fikk henne inn i nærmeste hus. Her kom doktor Vemmestad straks til stede og tok henne under behandling. Men den gamles krefter var uttømt; hun utåndet på stedet, antakelig rammet av hjerteslag, og ble deretter ført til sykehus.” (Skadberg 2007: 59). Den østligste bryggen het Konsumpsjonsbryggen (Wikipedia: http://no.wikipedia.org/wiki/Holmen_%28Stavanger%29#Kuholmen, 02.09.2010).

⁶⁴ Kviteruds opptegnelser viser at nabolaget stort sett besto av enker, håndverkere og sjøfolk. Av naboer kan nevnes Knut Andreas Thomassen Angel og Gjertrud Korneliusdatter Megeland (Angel) (1753-1767), skipper og borger Ole Knutsen Både (1754-1777), og enken etter matros Johannes Mogensen, Karen Enersdatter (1765-1766) som også eide også et tilhørende sjøhus. Videre Herman Jakopsens enke (1761-1764), Peder Olsen Ladstens enke (1758-1770) og enken etter Holger Øksnebårens, Åse Tostensdatter (1766)⁶⁴. Alle med adresse Nedre Holme gate 18-20/Kirkegaten 46. I Nedre Holmegate 11, 13, 14, 16 og 18 bodde mestervever Peter Volmarsen (1755-1785), skomaker Peder Nilssen (1764-1767), Ole Olsen Bråstein (1756-1763) og Mikkel Olsens enke (1745-1770). Rett ovenfor i Øvre Holme gate 13 og 15 holdt Søren Kronborgs enke, Maren Olsdatter Skåning (1753-1772) hus. I Øvre Holme gate 16 bodde Peder Jenssen Berg (1759-1777) (Kvitrud: <http://home.online.no/~akvitrud/Huseiere.htm>, 23.09.2010). Kun eierne er reigistrert, sannsynligvis bodde det mange barn i området.

⁶⁵ På midten av 1700-tallet eide Børre Valentinsen en stor tomt innerst i vika, trolig er han opphavsmannen til navnet. Til den opprinnelige sjølinjen lå i 1619 huset til Willum Jacobsen med brygge og bolverk. Til eiendommen hørte halvparten av en hage, samt en halv båtstø på østsiden og en naustergrunn i vest. Karen Johannesdatter er i 1770 registrert med en krambu i Børrevigen. Den ble drevet fra forstuen (gangen) til bolighuset hennes. Huset hadde stue med bileggerovn, et lite kammer av bindingsverk, et sengekammer og spiskammer. Ovenpå var det to tømrete og to panelte kamre, dertil hadde hun sjøhus med en tømret bu og en liten hage. Tomten var på 38 x 16 alen (Bærheim 2008: 31).

⁶⁶ Timianen kom inn med båtlaste fra Ryfylke til Børrevigen (ibid.).

⁶⁷ Wikipedia: http://no.wikipedia.org/wiki/Timiantorget_%28Stavanger%29, 20.09.2010.

⁶⁸ Wikipedia: http://no.wikipedia.org/wiki/Torget_i_Stavanger, 01.09.2010,

⁶⁹ Byhistorisk forening Stavanger: http://www.byhistoriskforening.org/nor/byhistorien/sild_og_seil, 03.09.2010.

⁷⁰ Verdens første dampskip ble først satt i drift i 1807, første gang noen så en dampbåt i Norge var i 1819. Steffens må her mene seilskuter, eventuelt viser han til Stavanger slik den var da erindringene ble skrevet på 1840-tallet. Imidlertid besøkte Steffens aldri Stavanger etter at han som treåring flyttet derfra i 1776, men henviser til foreldrenes fortellinger (forf. bemerk).

⁷¹ Pram opplyser i reisebeskrivelsen sin at ”jeg, hvor synderlig det end lyder i Christiansand ikke kunde opspørge noget eeneste Menneske, der havde gjort Rejsen derfra til Stavanger, ja ej engang i de sildrigere Aaringer til Egersund eller Flekkefiord til Lands (Pram 1964: 193).

⁷² Byhistorisk forening Stavanger: http://www.byhistoriskforening.org/nor/byhistorisk_skilting/17_olavsklosteret, 14.01.2011, Kulturminneløypa.no: <http://loype.kulturminneaaret2009.no/kulturminneloyper/vestlandsruten-kristiania-stavanger-med-bipost-til-kongsberg/mellom-kristiansand-og-stavanger>, 13.01.2011.

⁷³ Byhistorisk forening Stavanger: http://www.byhistoriskforening.org/byhistorisk_skilting/8_skagen, 02.09.2010.

⁷⁴ Natt til 1. september 1766 begynte det å brenne i huset til Anders Østebøe. 34 andre våningshus, 3 sjøhus og 1 smie brant ned i løpet av kort tid. Østebøe ble satt i arrest ettersom naboene fortalte at han hadde truet dem med ulykke. Brannslukningsarbeidet ble ledet av politi- og rådstuebetjent Jochum Lampe. Det var etter denne bybrannen at Norges Brannkasse ble stiftet. Største tapet led Anders Meyer med 1156 med rdl og Jon Jacobsen med nesten like mye. Søndag 18. desember 1768 ble Stranden rammet av en ny storbrann. 55 hus, 1 sjøbu og 2 låver ble lagt i aske. Det ble sagt at brannen oppsto fordi en pike hadde vært skjodesløs med lys. Trolig rammet brannen ekstra hardt her, både på grunn av årstiden og fordi mye av det man hadde lagret for vinteren,

strøk med. Frederik Rosenkildes hus var taksert til 700 rdl, så godt som alt gikk tapt (Elgvin 1956: 318f). Et par år senere, i 1770 opprettet man et borgervern kalt "Rundvakt" hvor en gruppe på tre personer gikk vakt gjennom byen. Alle huseiere hadde plikt til å være med på ordningen. I tillegg fantes to lønnede politibetjenter (ibid.: 288).

⁷⁵ Stavanger hadde vektere fra 1727. I 1769 var det registrert 6 vektere, 2 tårnvektere og 4 gatevektere i byen (Elgvin 1956: 288). Dersom det utbrøt brann om natten, hengte man ut en lykt i retning av brannstedet. Om dagen benyttet man et flagg. Vekturvaktholdet vinterstid foregikk fra klokken 22.00 til klokken 06.00. Sommerstid begynte de en time senere og sluttet en time før. Vekterne hadde også i oppgave å rope ut klokkeslett og vindretning hver time (brosjyre Vektermuseet). Jens Zetlitz' oldebarn, Alexander Kielland, forteller om et barns opplevelse av vekteren i sin roman Skipper Worse: "... et barn våknet av en ond drøm og lå og lyttet og pintes av fæle skikkelser, tyver og rokkendriere som kom inn av vinduet og ville drepe far og mor med kniver. Da hørte de utenfor på hjørnet: "Hør vekteren – hør; klokken er slagen to; vinden er stille!" Ah! - vekteren! – ja det var jo sant – vekteren var der! så kunde der ikke komme tyver og rokkendriere i kjøkkenvinduet! alle onde mennesker måtte jo holde seg hjemme hos seg selv, ellers tok vekteren dem på rådstuen; ja der var visst ingen onde mennesker, bare gode, snilde folk - og vektere. Så sov de inn igjen så trygge og takknemlige og drømte ikke det ringeste grand mere" (Kielland 1951: 61).

⁷⁶ Den europeiske sjuårskrigen (den 3. schlesiske krig) (1754 og 1756-1763) ses på som en fortsettelse av den østerrikske tronfølgekrigen. Fredrik 2. av Prøyssen hadde tatt kontrollen over Schlesien, krigen ble utkjempet mellom Østerrike, Frankrike, Russland, Spania, Sachsen og Sverige på den ene siden og Prøyssen og Storbritannia på den andre. Spania og Portugal ble trukket inn, Nederland ble angrepet i India (Wikipedia: <http://no.wikipedia.org/wiki/Syv%C3%A5rskrigen>, 05.02.2009, Caplex: <http://www.caplex.no/Web/ArticleView.aspx?id=9332272>, 05.02.2009).

⁷⁷ Peter 3. var født i Kiel som Karl Peter Ulrich. Han var opprinnelig hertug av Schleswig-Holstein-Gottorp (1739 -1762). Helt siden middelalderen hadde danskene gjort krav på dette området. Schleswig-Holstein ble lagt under Danmark som tysk hertugdømme på 1500-tallet. Gottorp ble innlemmet etter den store nordiske krigen i 1721. På grunn av dette næret Peter 3. et hat mot Danmark. Han var eneste sønn av hertug Karl Friedrich av Holstein-Gottorp og Anna Petrovna, datter av Peter den Store. Da han overtok som tsar i 1762 stoppet han syvårskrigen mot Prøyssen og ga tilbake landområder Russland hadde erobret og forberedte et angrep på Danmark. Før krigen ble igangsatt ble han myrdet, trolig som følge av en sammensvergelse mellom hustruen, Sofia Augusta, senere Katarina 2 (1729-1796), og hennes elsker Grigorijs bror, Aleksej Orlov (Wikipedia: http://no.wikipedia.org/wiki/Peter_III_av_Russland, 05.02.2009, Apenes 1988: 17).

⁷⁸ By på Syd-Jylland ved grensen til hertugdømmet Slesvig, dominert av kongeborgen Koldinghus (Wikipedia: <http://no.wikipedia.org/wiki/Kolding>, 05.02.2009).

⁷⁹ I *Alkoran* skriver Zetlitz at faren døde i Holstein 1763 (Zetlitz 1806: 36).

⁸⁰ jfr. Arkivverket: http://www.arkivverket.no/URN:kb_read?idx_id=15875, 10.06.2009.

⁸¹ Kvitrud: <http://home.online.no/~akvitrud/Huseiere.htm>, 03.09.2010.

⁸² Murhuset som står der i dag er fra 1857 (Byskilting på huset). Apoteket i Stavanger var det tredje som ble opprettet i Norge. På borgerne og allmuens vegne anbefalte lensherren i Stavanger apotekeren Michael Offeus søknad om privilegium som eneapoteker i 1650. Han påpekte at et apotek i Stavanger var et stort savn og alt for langt til andre byer med apotek (Johannessen 1995: 26f). Byhistorisk forening i Stavanger oppgir at Peder Jespersen Gram fra Bragernes som bodde i Stavanger fra 1725 til 1727 trolig var den første som drev apoteket fra Øvre Gade/Kirkegate 19 og 21 /Uhren (Hygea). Gram ble etterfulgt av Jacob Russel som døde rett etter (1730). Den som man med sikkerhet vet holdt til på Uhren var Johan Christoffer Røtger, deretter Hans Jensen Gay fra 1747 til 1751, etterfulgt av Johan Gottfried Erichsen fra Mansfeld i Brandenburg. Han ledet apoteket til hans tyskfødte provisor, Frederich Nicolaus Eckhoff overtok det i 1754 og drev det til sin død i 1758. Deretter overtok københavneren Casper Caspersen Kruse, som var provisor hos Eckhoffs enke. Da han giftet seg med henne i 1759 overtok han apoteket formelt (Byhistorisk forening Stavanger: http://www.byhistoriskforening.org/nor/byhistorisk_skilting/26_apoteket_hygiea, 10.06.2009, Lokalhistorie Hillevåg – Stavanger : <http://www.historielaget.com/forum/viewtopic.php?t=496>, 10.06.2009). Bosse kjøpte apoteket 13. august 1763, men Kruse drev det til Bosse var ferdig med eksamen i 1764 (Byhistorisk forening Stavanger: http://www.byhistoriskforening.org/nor/byhistorisk_skilting/26_apoteket_hygiea, 10.06.2009). I Kiellands papirer kan vi lese at: "Skjøte fra apoteker Kruse til Sr Andreas Borse på hus mellom Sr Jørgen Hoff's hus i sør og Ingebret Lorentzen Holchs på den andre siden sammen med deri værende apotek, materialer, medikamenter og instrumenter samt ildhus med hage og tilhørende grunn for 1600 riksdaler

(Kvitrud: <http://home.online.no/~akvitrud/1750-1799-skjoter.htm>, 10.06.2009, Kielland, pakke 2-3, side 84) Det aller eldste apoteket i Norge er Svaneapoteket i Bergen fra 1595 med en forløper fra 1588, dernest Svaneapoteket i Oslo i 1628. Elefantapoteket i Kristiansand kom i 1651, Løveapoteket i Trondheim i 1661 (Farmasihistorie.com: <http://farmasihistorie.com/w/index.php/Apotek>, 10.06.2009).

⁸³ Johan Henrik Ferber var 1746 leder av *Kunghliga Vetenskapsakademien*, og skrev om blomsterfloran i trakten rundt Karlskrona. I 1752 ble han utestengt fra akademiet på grunn av bristende aktivitet. Familien hans var apotekere i generasjoner. Han var far til den anerkjente svenske mineralogen og kjemikeren, Johan Jacob Ferber (1743-1790), en av Carl von Linnés studenter, som tilbrakte mesteparten av livet på reiser i Europa og vant stor anseelse. En kort periode var han ansatt på farens apotek (Wikipedia: http://sv.wikipedia.org/wiki/Johan_Henrik_Ferber, 29.11.2011).

⁸⁴ Kielland: <http://freepages.genealogy.rootsweb.ancestry.com/~kielland/slekt/per00247.htm#0>, Byhistorisk forening Stavanger: http://www.byhistoriskforening.org/nor/byhistorisk_skilting/26_apoteket_hygiea, 07.03.2009.

⁸⁵ Det er oppgitt to forskjellige fødsels- og dødsår på Anna Cold. Familienettsidene opererer med 1732-1766, Rolf Zetlitz med 1727-1764. Andreas Bosse og Anna Cold giftet seg den 20. oktober 1763 i domkirken i Hordaland. Anna var født i Bergen, foreldrene var Anders Isachsen Cold fra Øyer, og Margrethe Davidatter Faye fra Bergen. Vi vet ikke hvem Andreas Bosse foreldres er, eller om/hvem han var gift med før Anna (Zetlitz 2005: 94, The family Hagerup: http://genealogy.hagerup.com/genealogy_base/fam/fam03426.html, 20.09.2008).

⁸⁶ Arkivverket: <http://digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&sidnr=252&filnamn=bedo1668&gardpostnr=2431#nedre>, 20.02.2010.

⁸⁷ 4.6.1767 (Kielland, pakke 2-3, side 118) skjøte fra apoteker Anders Borse (Brose) til Mr Joakim Torsen Lind på hans formann avdøde Regimentsfeltkjærs Zetlitz hus og grunn i Pottemakerstranden mellom Allmenningsgaten til Bakken på den ene side og Inger Megeland for 300 riksdaler (<http://home.online.no/~akvitrud/1750-1799-skjoter.htm>, 15.06.2009).

⁸⁸ Wikipedia: http://no.wikipedia.org/wiki/Torget_i_Stavanger, 01.09.2010.

⁸⁹ Huseiere og skatteyttere i Stavanger på 1701-1807: <http://home.online.no/~akvitrud/1750-1799-skjoter.htm>, 10.06.2009, Kielland, pakke 2-3, side 84.

⁹⁰ Basert på opplysninger fra Sr Daniel Touscher (1720-1801), fullmektig hos amtmann Gunder Hammer, prokurator i Stavanger. I juni 1770 uttaler han: "Gaden forbi Provst Hans Arentz Gaard (nåværende Brannvakten) maa helt stensættes. Gaden derfra videre (Brattegaten), som i Bakken er meget slem, ujevn og har saagodtsom ingen Rendesten, maa ganske af ny stensættes med en rigtig lige Rendesten efter midten hvorfra Vandet siden kan løbe i Spen gjennom den smale Gade. Den Gade fra Provstens Hus som kaldes Uren (Kirkegaten) maa af nye sten sættes og med Rendestene forsynes" (Bærheim 2008: 25). Touscher ble senere kontrollør og undervisør i Egersund 13.(23.) okt. 1779 og tolloppsynsbetjent sammesteds 18. juli 1798 (Norsk slektshistorisk forening: <http://www.genealogi.no/kilder/Tollere/t-aa.htm>, 15.01.2008).

⁹¹ Han "disiplinerte" seg i stefarens apotek fra 24. juni 1765. Selv om han ikke fikk noe vitnesbyrd eller lærebrev, ble dette attestert av byfogd Rosenkilde etter Bosses død (Byhistorisk forening Stavanger: http://www.byhistoriskforening.org/nor/byhistorisk_skilting/26_apoteket_hygiea, 20.09.2009).

⁹² Byhistorisk forening Stavanger: http://www.byhistoriskforening.org/byhistorisk_skilting/26_apoteket_hygiea, 02.01.2011.

⁹³ Sigismundus fødselsdato er ikke kjent, men Mette Christines dødsdato er satt til den 22. november 1772 (Zetlitz 2005: 94).

⁹⁴ The Hagerup family: http://genealogy.hagerup.com/genealogy_base/fam/fam03923.html, 17.12.2010.

⁹⁵ Riksrådsmøte. Etter at Norge ble et lydrike under Danmark i 1537, oppsto en tradisjon hvor kongene oppnevnte utvalg av det danske riksrådet til å sitte retterting i Norge og forhandle med nordmennene om viktige saker (Lokalhistoriewiki.no: <http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Herredag>).

⁹⁶ Trolig menes her militær øvingsplass for en borgerbevæpning.

⁹⁷ Han var opprinnelig fra Århus på Jylland. Byfogdstillingen tiltrådte han i 1769. Han var gift med Elisas kusine Johanna Margaretha von Fyren (1735-1792), datter av Christine Sophie Smith, søster av hennes mor Axiliana. Johanna Margaretha von Fyren hadde tidligere vært gift med Zetlitz slektning på morsiden, Christian Magnus (1733-1767) (Erik Berntsens slektssider: <http://vestraat.net/iea-o/p2846.htm#i83235>, 31.01.2011). I

”Egenæs” skriver Zetlitz om Schjøtz: ”Du taaled’ Daarskabs’ Haan og Fordoms Vrede” om vrangviljen om Egenæsplanene (Elgvin 1756: 322).

⁹⁸ Det er ikke tilfeldig at embetsmenn og borgere ble bærende i *Landbrukselskapet for Stavanger amt*, stiftet 1776 (Larsen 1976: 61).

⁹⁹ Det vil si borgerutvalg. I danske-norske kjøpesteder på 1700- og 1800-tallet rådførte magistraten eller byfogden seg med ”eligerede menn” i kommunale anliggende. I 1787 hadde borgerutvalget medbestemmelse i saker som byens inntekter, utgifter og faste eiendommer (Den store danske: [http://www.denstoredanske.dk/Samfund, jura og politik/Diverse historie/Centraladministrationen/eligerede borgere](http://www.denstoredanske.dk/Samfund,_jura_og_politik/Diverse_historie/Centraladministrationen/eligerede_borgere), 30.12.2010).

¹⁰⁰ Zetlitz skriver i sine anmerkninger i ”Egenæs”: ”Etter kongelig bevilling utmålte Schjøtz en del av Egenæssets mark i løkker, 20 i tallet, dels oktober 1771, dels mai 1772 bortfestet på 40 års arvefeste til: oberst Michael Smith 3, kjøpmann Gabriel Kirsebom Kielland 3, kjøpmann Jacop Kielland 2, apoteker Andreas Bosse 2, baker Peder Lind, skipstømmermann Knud Holm 2, kjøpmann Børge Rosenkilde 1, justisråd og amtmann Gunder Hammer 1, kjøpmann Andreas Meier 1, skomaker Jonas Jonasson 1, stolmaker Ole Enochsen 1, tømmermann Johannes Knudsen 1, mønsterskriver Fredrik Rosenkilde 1, Søren Taarland 2 små løkker. Dvs 24 markstykker, samt en løkke som ikke ble bortfestet, men av magistraten overdratt til byens nattmann. Årlig avgift 48 Rd. 1 Ort 10 Sk. Dette var ikke mye, men fordelene var at det var arbeide for mange tomme og etter arbeide søende hender. Noen dyre Aaringer gjorde det vanskelig for uformuende å leve ukummerlig” (ibid. s. 56f).

¹⁰¹ I *En Stavangers Cicerone* utgitt 1868 blir disse løkkene kalt Holmeegenæs: ”skraas over for Ledaal, har rimeligvis sit Navn af Ørneholmen i Mosevandet. Den tilhører nu Axel Kielland, hvis herlige Opdyrkning og Bepantning i de senere Aar af disse Strækninger ikke noksom kan paaskjønes. Ejendommen er den gamle ”Bosses-Myr”, der tilligemed tre andre til Mosevandet stødende Løkker omkring 1790 ejedes af Enken efter Gabriel Kirsebom Kielland, Birgitte Nyerup født Pettersen” (Lous 1968: 60).

¹⁰² En av festevilkårene var at festeren innen en fastsatt tid skulle sette opp gjerder (ibid.). Dette førte igjen til at marken ble oppdyrket og fri for stein, da materialene til gjerdene var stein (forf. anmrk). I utmarken gikk borgernes dyr. I 1779, 80 kyr og 3 hester. Festevilkårene utgjorde en årlig byinntekt på 60 riksdaler, ca ¼ av kommunens budsjett. I 1774 ble det avlet 150-200 tønner havre på bymarken (Elgvin 1956: 322).

¹⁰³ Disse funnene er forvunnet (Lexow 1956: 83).

¹⁰⁴ Kalbus virket i Stavanger mellom 1772 og 1779 (Lexow 1956: 87).

”Munsterschreiber” var en medhjelper hos mønstrings- eller innrulleringssjefen i det militære (Lokalhistoriewiki: <http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:M%C3%B8nsterskriver>).

¹⁰⁶ Sur/bitter.

¹⁰⁷ I dag går Rosenbergbakken gjennom løkken.

¹⁰⁸ Da forretningsmannen Peder Valentinsen døde, ansatte enken, Anna Wilhelmine Valentinsen, Børge Rosenkilde til å bestyre forretninger og jordegods. Hun ønsket å innlemme ham i familien. Da døtrene allerede var gift, tilbød hun ham den 15 1/2 i år gamle datterdatteren, Anna Wilhelmina Nyrop. Han fikk Bispeladegården i medgift sommeren 1771 (Skadberg 1994: 14). Veien over Valberget, bygget i 1780-årene, ble skjenket av Børge Rosenkilde (Elgvin 1956: 319). Rosenkilde var far til eidsvollsmann Peder Valentin Rosenkilde (1772-1836), gift med Charlotte Sophie Winsnæs (1773-1848), som i årene før 1814 spilte en fremtredende rolle i byen som Provideringskommisjonens mann ved fordeling av korn. Han markerte sin posisjon i 1812 ved å bygge en dominerende bolig, taskert høyere enn Domkirken, etter først å ha revet det gamle huset på Olavsgrunn. Rosenkilde var ridder av Danebrog, russisk konsul og stadshauptmann (Rygh 1991a: 16).

¹⁰⁹ En som driver en gård uten å eie den selv.

¹¹⁰ Antagelig er han den samme som ovennevnte Anders Meyer. Også Meyer hadde vært rammet av brann. I 1766 led han et tap på 1156 Rdl (Elgvin 1956: 318f).

¹¹¹ En kannik er en betegnelse på prester tilknyttet en domkirke eller en kollegiatkirke og som er medlem av domkapitlet eller et tilsvarende kollegium i den romersk-katolske kirke (Store norske leksikon: <http://www.sn.no/kannik>, 10.07.2009).

¹¹² Etter Søren Taarlands død overtok Børge Pedersen hans to små løkker på Egenæs (Zetlitz 1969: 63, Iver Neumann-Korsgaards slektsider).

<http://www.iverneumann.com/php/individual.php?pid=I5464&ged=nemann2%2853%29.GED&tab=0>, 11.09.2011).

¹¹³ Klokker Hans Smidt var imidlertid av en annen mening. I sine opptegetninger skriver han blant annet at: ”Hans Adam Urdal var en slæt Prest i Lærdom og Tværdriver i Levnet, og vi fik en i hans Sted som endnu værre”, i følge Larsen var det von Fyren han tenkte på (Larsen 1972: 62).

¹¹⁴ Skolen bar kallenavnet ”Fattigskolen” helt frem til 1800. De flittigste og fattigste elevene fikk utdelt klær og penger på St. Thomædag, 21. desember. Det ble undervist i to klasser. Skolen hadde imidlertid bare et undervisningsrom, en sal 19 alen lang og 11 meter bred. Mens kordegnen underviste de eldste elevene, fikk derfor de yngste barna undervisning hjemme hos en annen lærer. Denne hjemmeskolen ble kalt for ”Staveskole” (Skadberg 2007).

¹¹⁵ Det kommer ikke riktig fram av teksten om det er stefaren som underviser ham, eller om det er en huslærer. Zetlitz oppgir ofte navn på mennesker som har hjulpet ham, men ingen navn huslærer nevnes i hans tekster. Antagelig var det Bosse selv som sto for latinundervisningen, jfr Schwach som fikk opplæring av sin far og Brun som fikk undervisning av sin bror (Zetlitz 1805, Stubhaug 2002).

¹¹⁶ På den måten kunne underviseren sysle med andre gjøremål om formiddagen. Jfr. Schwachs erindringer (Stubhaug 2002: 26).

¹¹⁷ I Digitalarkivet finnes ingen kirkebøker fra Stavanger over konfirmerte i den aktuelle perioden (Arkivverket: http://www.arkivverket.no/URN:kb_read?idx_id=16811, 20.09.2009).

¹¹⁸ Maktet ikke skoleholderen å undervise elevene i begge etasjene, var han etter skoleinstruksen forpliktet til å ansette en lærer han selv måtte avlønne. Det ble samlet inn penger til skolen blant byens bemedlede og i kirken. I tillegg fikk skolen økonomisk støtte fra *Simonsens legat*. (Skadberg 2007: 25).

¹¹⁹ Kjent skotsk maler og billedskjærer. Egentlig Andrew Lawrenceson Smith. I Stavanger Domkirke har han laget prekestolen og fem store epitafier i barokk som rangeres svært høyt blant Norges kulturminner (Aschehoug 1978-1981, bd. 11: 106, Byhistorisk forening Stavanger: http://www.byhistoriskforening.org/byhistorisk_skilting/20_bliidensol, 01.03.2011).

¹²⁰ Norsk historisk leksikon: <http://www.lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Stadsmusikant>, 22.11.2011.

¹²¹ Han oppgis å være sønn av kaptein Emanuel Junge Charitius. Charitius vikarierte for Johan Ludvig Schweigaard som overtok stillingen som organist i Stavanger den 31. mars 1761. Han vikarierte da som organist for svogeren i Kristiansand, landets første orgelbygger Gottfried Heinrich Gloger (1710-1779). Gloger reparerte orgelet i Stavanger domkirke. I en kontrakt av 5. mars 1751 heter det at han har påtatt seg å reparere det ”i mange Aar brøstfædige Orgel” for 200 riksdaler. Da stillingen som organist i Stavanger ble ledig anbefalte han Schweigaard. Lønnen var på 53 riksdaler fra kirkens midler og 30 riksdaler fra bykassen. Schweigaard fortsatte imidlertid å vikariere for Gloger som reiste landet rundt som orgelbygger og reparerør og overlot stillingen i Stavanger til Charitius. Kun en kort periode i 1765 oppholdt Schweigaard seg i Stavanger i forbindelse med en uenighet mellom ham og vikaren. Før Schweigaard ble organiststillingen ivaretatt av enkemadam Kristine (Christina) Lund (-1761). Den 2. juli 1737 hadde hun fått kongelig bevilling på å være organist etter sin avdøde far. Da hadde hun allerede fungert siden 1729. Hun må ha hatt stor betydning i byen for i Stavanger ministralsbok står det at hun ble begravet under orgelverket ved ”Lectors Stoel” midt i gangen. ”... for hende ringede med alle Kirkens Klokker og brændede Lys paa Alteret, som hende altsammen gratis blev forunded” (Thomle 1888: 11). Dette skjedde bare fem dager før Zetlitz fødsel.

¹²² Bykassen og kirken betalte kordegns lønn på 6 riksdaler og 12 favner ved. Elevene fikk også inn ”liigpenge” i forbindelse med sang ved gravferd (en sang som ifølge Alexander Kiellands forfatterskap var en lidelse å høre på) (Skadberg 2007: 25).

¹²³ Grunnlagt av tyskeren Ludwig Zizendorf (1700-1760) i 1727 (Store norske leksikon: http://snl.no/Ludwig_Zinzendorf, 01.12.2011).

¹²⁴ Det er uenighet om klubben fra 1770-årene er den samme som *Det Stavangerske Klubselskab*. H.r.advokat Trygve Wyller mener *Det Stavangerske Klubselskab* ikke kan ha blitt opprettet før i 1784, blant annet fordi stifterne kammerherre og amtmann Peder Ulrich Friderich Bentzon og hans kone kammerherrerinne Juliane Bentzon f. grevinne av Wedel Jarsberg først kom til Stavanger etter at amtmann Bentzon ble utnevnt i 1781. Dessuten startet ikke Madam Dochedal bevertningssted før etter mannens død i 1782. Huset, Skagen 24, er bygget rundt 1770. Offisielt ble *Det Stavangerske Klubselskab* stiftet 15. november 1784 (Mitsen: http://dsk.no/index.php?option=com_content&view=article&id=36&Itemid=62, 31.12.2010, Byhistorisk

forening Stavanger:

http://www.byhistoriskforening.org/nor/byhistorisk_skilting/24_det_stavangerske_klubbelskap, 30.01.2011).

¹²⁵ Conradine Dunker forteller at slike teaterselskap både skrev skuespill, satte opp forestillinger og spilte roller selv (Dunker 1909: 67).

¹²⁶ Ungdom som arbeider uten eller med lav lønn på en institusjon eller i en forretning for å utdanne seg eller for senere å få fast ansettelse (Store norske leksikon: <http://www.snl.no/volont%C3%B8r>, 20.01.2010).

¹²⁷ Stavanger Amts Sykehus (1773-1843). Sykehuset var det første i landet i sitt slag, og et av de første store prosjektene i Norge på statlig nivå når det gjelder helse spørsmål. Tidligere sykehuslignende institusjoner hadde kun hatt forpleining som formål (Lie 2005: 3562-4). Alt i 1745 hadde Friedrich von See etter kongelig forordning blitt utnevnt til Stiftmedicus for hele Kristiansand stiftamt for å ta seg av de radesyke, og i 1763 fikk de et eget syfilissykehus i Kristiansand. Sykdommen fortsatte imidlertid å spre seg. I 1776 fikk også Flekkefjord sitt eget radesykehus. Etter hvert ble Radesykehuset i Stavanger for lite, og det ble behov for nybygg (Stavangerkartet.no: http://www.stavangerkartet.no/kart/stavanger_by_s_sykehus, 20.01.2010).

¹²⁸ Sykhuset ble reist etter kongebrev av 1272 og var det eldste i Rogaland (Arkivverket:

<http://www.arkivverket.no/arkivverket/layout/set/print/Media/SAS-bilder/Helseinstitusjoner-i-Rogaland/Stavanger-Hospital-og-Hospitalkirken>, 04.02.2011).

¹²⁹ Av rade stygg/ond. Trolig lepra eller venerisk sykdom. En kronisk hudsykdom med karakteriserte velutbredte sår som kom snikende og utartet til lilleluktende, vansirende, dyptgående lesjoner. Samtidige forfattere beskriver sårene først og fremst lokalisert til armer, ben og ansikt. I alvorlige tilfeller kunne sykdommen angripe knokler og forårsake leddproblemer og alvorlige misdannelser. Slimhinnene i nese, munn og halsområdet ble ofte angrepet. Problemer med næringsinntaket grunnet innsnevninger i svelget var en dødsårsak som ofte ble angitt. Enkelte hevdet også at kjønnsorganene ble angrepet. Sykdommen forårsaket en rekke vitenskapelige, politiske, økonomiske, religiøse og moralske diskusjoner (Lie 2005: 5).

¹³⁰ I tillegg til 30 senger ble det anskaffet 4 benker, 4 armstoler, 12 trestoler og 5 furutres bord. Sengklær innkjøpt til 24 senger, besto av 1 rye, 1 åkle, 1 pute og 2 par blågarns laken til hver seng. Antagelig ble det brukt halm som underlag i sengene, men dette er ikke nevnt. En "Sygevaktterske" tok seg av stellet. Til dette ansatte man gjerne en tidligere pasient (Stavangerkartet.no:

http://www.stavangerkartet.no/kart/stavanger_by_s_sykehus, 03.01.2009).

¹³¹ Familien Steffens leide en bolig i Nedre Strandgate 19. Her ble Henrich Steffens født 2. mai 1773. Økonom ved sykehuset var organist Johan Gottlieb Meer, en av stamfedrene til familien Boye Petersen/Jacobsen i Nedre Strandgate 15 og 19 (Rygh 1991b: 44).

¹³² Arkivverket: <http://digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&sidnr=46&filnamn=Katt1867&gardpostnr=241#nedre>, 10.06.2009.

¹³³ Hertzberg ble innført i juni 1776 i nederste "Part af Mester Lectien" (Arkivverket:

<http://digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&sidnr=87&filnamn=Katt1867&gardpostnr=251#nedre>, 26.12.2010).

Grøgaard begynte i 2. klasse, april 1775. Arkivverket: <http://digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&sidnr=30&filnamn=Katt1867&gardpostnr=231#nedre>, 21.12.2010). I Nasjonalbibliotekets håndskriftssamling finnes et eksemplar av *Sange for den norske Bondestand* med en dedikasjon til Grøgaard hvor Zetlitz blant annet har skrevet: "Ynd Bogen Ven! Hvis ey, min Grøgaard, ynd dog mig", datert Lye, 14. Januari 1796.

¹³⁴ Dichmann ble innført i 3. klasse 3. juni 1775 (Arkivverket: <http://digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&sidnr=4&filnamn=Katt1867&gardpostnr=231#nedre>, 22.09.2011).

¹³⁵ Dichmann hadde tidligere vært forlovet med dansk-norske Christiane Diderichsen Koren (1764-1815) som i dag kjent for sine dagbøker. De brøt imidlertid forbindelsen da han ikke evnet å forsørge henne, noe begge led under siden. Dichmanns mest berømte elev var Adam Oehlenschläger (1779-1850) som skrev danskens nasjonalsang. Selv skrev han to skrev to bøker av betydning i dansk grammatikk- og rettskrivningshistorie (ibid., Store norske leksikon: http://snl.no/nbl_biografi/Christiane_Koren/utdypning, 22.09.2011, http://snl.no/Carl_Frederik_Dichmann, 22.09.2011, Wikipedia: http://no.wikipedia.org/wiki/Adam_Gottlob_Oehlenschläger, 23.09.2011).

¹³⁶ Skolens protokoll kan vise til en økende søking om studieplass i hans rektortid (1757-1780) (Steen 1953: 58).

¹³⁷ Peder Valentinsen drev med skipsfart og hummereksport og bar titlene kammerråd og kommerceassessor. Valentinsen eide et stort byhus på Torvet og den gamle bispeladgården. I 1754 er han i lensmannsmanntallet for Hetland oppført under Hillevåg med syv tjenere (Skadberg 1994: 14).

¹³⁸ De kunstelskende amatørerne som dannet *Harmonien* både spilte og sang. Repertoaret med oratorier og syngestykker vitner om at de må ha vært et kor. Fra 1810 hadde de tre musikkdirektører. *Harmonien* heter i dag *Bergen Filharmoniske kor* (<http://www.bfkor.no/historien.shtml>, 10.06.2009).

¹³⁹ Formålet var “at ophjælpe Industri, Almueoplysning, Agerdyrkning og Fiskeri”, et selskap som fortsatt utøver sin samfunnsgavnlige gjerning (Store norske leksikon : http://www.sn.no/nbl_biografi/Jens_Boalth/utdypning, 21.12.2010). Selskapet satte blant annet i gang tegneskolen *Det harmoniske Akademis* tegneskole, som ga unge håndverkere fri undervisning i tegning (Steen 1953).

¹⁴⁰ Lydersen Fasting tiltrådte i 1778, to år før Zetlitz ble dimmitert. I folketellingen i 1801 er han fremdeles registrert ansatt ved Latinskolen. Senere tok han over stillingen som klokker ved Domkirken (Historisk Institutt: <http://web.hist.uib.no/delfag-h97/inge/skolen.htm>, 21.12.2010, Arkivverket:

<http://digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&sidnr=8&filnamn=f18011301&gardpostnr=1550&personpostnr=11149#nedre>, 05.03.2011, Wikipedia: http://no.wikipedia.org/wiki/Claus_Fasting, 23.12.2010).

¹⁴¹ Forskning.no: <http://www.forskning.no/artikler/2006/august/1156246676.93>, 26.12.2010, Bymuseet i Bergen: <http://www.bymuseet.no/?vis=197>, 26.12.2010.

¹⁴² Fastings forbilde var *The Spectator* og Jens Schielderup Sneedorffs *Patriotiske tilskuer*. Mange lesere ergret seg over Fastings rettskrivning, hans frisinn, religiøse toleranse og beundring for Voltaire. Utgivelsene hans hører i dag til sjeldenhetene. Etter stort strev klarte Lyder Sagen i 1837 å få gjenopptrykt et utvalg (Wikipedia: http://no.wikipedia.org/wiki/Claus_Fasting, 13.12.2010, Digitalt Universitetsbiblioteket i Bergen: <https://digitalt.uib.no/handle/1956.2/2883>, 13.03.2011).

¹⁴³ Opplyst i brev fra Statsarkivet i Bergen av 4. juni 2009.

¹⁴⁴ Andreas Bosse døde i september 1776, 44 år gammel (Arkivverket: <http://www.arkivverket.no/URN:NBN:no-a1450-kb20070625660297.jpg>, 10.06.2009).

¹⁴⁵ Elevene fikk tilleggsundervisning i fag som ikke sto på den ordinære skoleplan som moralfilosofi, matematikk, fysikk, fransk, tysk og litteraturhistorie. Etter forordningen av 1775 var moralfilosofi, matematikk og fysikk utgått fra latinskolen og henlagt til universitetet. Frederich Arentz sørget for undervisningen (Steen 1953: 62).

¹⁴⁶ Protokoll over stipendytelser, Bergen Katerdralskole, Statsarkivet i Bergen.

¹⁴⁷ Byhistorisk forening Stavanger: http://www.byhistoriskforening.org/nor/byhistorisk_skilting/26_apoteket_hygia, 10.06.2009.

¹⁴⁸ Han ble gift i 1798 med Else Dorthea Pettersen (f. 1771) og fikk to barn to barn Mette Christine Bosse (f. 1800 Finnås, Hordaland) og Christian Krag (f. 1793 Finnås, Hordaland) (The Hagerup family: http://genealogy.hagerup.com/genealogy_base/fam/fam03923.html, 15.06.2009, Arkivverket: <http://www.digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&sidnr=13&filnamn=f18011218&gardpostnr=50&personpostnr=8>, 17.12.2010).

¹⁴⁹ Michael Leigh Smiths eldre bror, kjøpmann Anders Smith (1716-1772) bodde her fra 1742 til 1770. Senere ble huset bolig for flere byfogder (Skadberg 2007: 7, Zetlitz.com: <http://slekt.zetlitz.com/family2/908.htm>, 12.01.2008).

¹⁵⁰ Hennes foreldre var Morten Henrik Petersen Von Fyren (1710/11- est. 1738/95) og Christine Lauritzdatter Smith (1707-1751) (The Family Tree Magnus/Day: <http://familytreemaker.genealogy.com/users/d/a/y/Katie-Day-Me/WEBSITE-0001/UHP-0037.html>).

¹⁵¹ Brun har skrevet biografien *Fredrich C. H. Arentz' Portrait og Biographie*, København 1816. Her skriver han blant annet at Arentz kunne vært professor i nesten alle vitenskaper (Steen 1953: 67).

¹⁵² Winsnes mener imidlertid at Fasting og Brun var for forskjellige til å ha hatt noen særlig omgang. Forfatteren Peter Andreas Heiberg (1758-1841), som oppholdt seg i Bergen i begynnelsen av 1780-tallet, forteller at han førte de to gamle vennene sammen igjen i et selskap hos sin velynder, kjøpmann Albert

Henrich Meyer (1728-1786) i Lungegården (Winsnes 1924: 163, Heiberg 1829: 14). Bruns minnetale ved Fastings død i 1791 indikerer at de fortsatte å holde kontakten (Breen 1973: 40).

¹⁵³ Johanne Margrethe Smith var søster til kjøpmann Michael Leigh Smith og Zetlitz fadder Axiliana Smith Bull. Hagerup var biskop i Bergen 1774-1777. Som Brun var han motstander av rasjonalistene. Han var i 1774-75 medlem av en offentlig kommisjon som skulle foreslå reformer i det lærde skolevesen og også han opptrådte som en talsmann for ideen om et eget norsk universitet, Store norske leksikon: http://www.sn.no/nbl_biografi/Eiler_Hagerup/utdypning_%E2%80%93_2, 04.01.2011).

¹⁵⁴ Frederik Arentz (1702-1779) (Wikipedia: http://no.wikipedia.org/wiki/Frederik_Arentz, 21.09.2011).

¹⁵⁵ Larsen 1972: 65, Store norske leksikon: http://www.sn.no/nbl_biografi/Fredrich_Arentz/utdypning, 03.04.2011.

¹⁵⁶ Cammermeyer skal ha vært totalt upåvirket av tidens moteretninger i tro og tenkning og ble ofte tilkalt for å få manet bort onde ånder. P.A. Heiberg oppgir at han var god til å messe. Gjennom sitt ekteskap med Maren Heiberg (1742-1812) var Cammermeyer onkel til Heiberg og morfar til J. S. C. Welhaven (Store norske leksikon: http://sn.no/Johan_Sebastian_Cammermeyer, 15.11.2011, Heiberg 1829: 65f).

¹⁵⁷ C. F. Hagerup var ikke i familie med til Eiler Eilertsen Hagerup, men C. F. Hagerups far hadde hjulpet denne frem og latt ham få navnet (Store norske leksikon: http://www.sn.no/nbl_biografi/Christian_Frederik_Hagerup/utdypning, 06.06.2011).

¹⁵⁸ P.A. Heibergs onkel (Heiberg 1829: 1).

¹⁵⁹ Da Jens Zetlitz kom i huset, hadde paret nettopp fått sin førstefødte, Mette (1774-1844). Ytterligere tre barn, Elen (1776-1832), Sven (f. 1778) og Christen (1778-1847), ble født under Zetlitz opphold i Bergen. Senere fikk Brun fire barn til (Erik Berntsens slektssider: <http://vestraat.net/iea-o/p2532.htm>, 20.03.2011).

¹⁶⁰ Øvelsesvåpen (Ordbog over det danske sprog: <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=Floret+&search=S%C3%B8g>, 30.01.2011).

¹⁶¹ Av omgangskrets nevner Heiberg kjøpmann Vollert Krohn, Casper Jordan, Ove Holm, Carsten Holtermann, Mentz Paasche, Albert Henrich Meyer (Heiberg 1829: 3f).

¹⁶² Heiberg forteller at det var ved en slik anledning Brun diktet den kjente visen "Boer jeg paa det høie Fjeld" (Heiberg 1829: 15).

¹⁶³ Gunnerus anses som grunnleggeren av den moderne naturforskningen i Norge. Hans betydeligste verk, *Flora Norvegica*, ble publisert i 2 bind i 1766-1772. Som student hadde han Holberg som veileder. I "Naturens navnedag" gir Brun gir uttrykk for gleden over at Norge har hatt en slik mann som i norsk natur påviste sporene av Guds visdom og herligdom (Aase: <http://www.ntnu.no/ub/omubit/bibliotekene/gunnerus/gunnerus>, 10.10.2008, Rian 2007: 286).

¹⁶⁴ Andre forbilder var Pope, Young og Haller. Beskrivende landskapsdikt ble allerede fra stiftelsen av *Norske Selskab* i 1772 dyrket av kretsen. En lang rekke dikt som skildrer navngitte landskap og årstider i stillert form kartla landet litterært. Karakteristiske titler er "Dovrefjeld med omliggende Egn" og "Udsigten fra Egebjerg" (Zetlitz 1969: 7). Interessen for diktsjangeren og for de topografiske oppteignelsene som ble foretatt i denne tiden bør ses i sammenheng.

¹⁶⁵ Andreas Bull var sterkt påvirket av Gerhard Schønning. Han så på jordbruket som den eneste verdiskapende næring, tanker som spilte en viktig rolle under opptakten til den franske revolusjonen. Bull skrev flere avhandlinger, blant annet om forbedringer av det norske skogvesenet, om fabrikkvesenet, om fjelldyrking og om brennvinsdyrking. Stort raseri vakte hans artikkel i *Topographisk Journal for Norge*, hvor han gjorde seg til talsmann for opphevelse av laugene. Poesien hans var i tidens stil, naturskildrende og didaktiske (Store norske leksikon: http://www.sn.no/Andreas_Bull, 10.06.2009). Hos Blikrud er Bulls dødsår oppgitt å være 1806 (Blikrud 1999: 285).

¹⁶⁶ Skolen var et resultat av frivillige gaver, og driften regulert etter vedtatt som stiftelse (Rian 2007: 292). Christi Krybbes fundas (regelverk) var blitt forfattet av Korskirkenes sogneprest Jens Mariager og kapellan Christian Thunboe i 1737. 1. mai samme år signerte de regelverket sammen med 24 velstående forretningsmenn fra Korskirkenes menighet. Deretter ble fundasen, som besto av 29 trykte sider, sendt til kong Kristian 6. Fundasen ble godkjent den 29. august 1738. I skolens regler het det blant annet at skolen alltid skulle være en skole for fattige barn i Korskirkenes menighet. De skulle lære kristendom, lesing, skriving og matematikk. Barn som hadde mistet begge foreldrene fikk førsteprioritet. Deretter de som hadde mistet faren sin, og til slutt andre fattige. (Bergen kommune: http://www.bergenskolen.no/christikrybbe/Om_Skolen/article6978.ece, 10.10.2009). Mens Zetlitz oppholdt

seg i Bergen hadde Brun gående en konflikt med stiftamtmandsmannen. Stiftamtmanden ville inkludere barn fra alle sogn i Bergen til Christi Krybbe skole. Brun kritiserte forslaget i en tale. Han hevdet at det gikk i mot eiendomsretten, dvs grunnvollen i samfunnet. Å endre denne "grunnloven" hadde selv ikke Kongen rett til. Etter hvert fikk han støtte av andre i stiftamtmandssembetsverket. I mellomtiden hadde anonyme løpesedler om Brun blitt spredd hvor det ble hevdet at uttalelsene hans var majestetsfornærmende, dvs noe man risikerte dødsstraff for. Ved å trykke talen og sende den til førsteminister Ole Høeg-Guldberg unngikk han straff og unåde hos Kongen. Imidlertid ble han uthengt i danske aviser og tidsskrift som latterlig konservativ (Rian 2007: 292).

¹⁶⁷ Conradine Dunker forteller hvordan hun ble inculert/vaksinert for vannkopper: "Stabschirurgus Schmidt skrabede med Lancetten paa det tykke af Armen, til Huden var tynd, derpaa be fugtede han Stedet med en Svamp, hvori der var Koppematerie, og lagde et Heftplaster over Stede" (Dunker 1909: 118).

¹⁶⁸ På det meste trakk Brun 3000-4000 tilhørere (J.W. Eides Boktrykkeri 1945: 26).

¹⁶⁹ Overdreven rosende (Ordbog over det danske sprog: <http://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=panegyrik>, 04.02.2011).

¹⁷⁰ I de fleste skrifter står ikke Bredal oppgitt som en av stifterne, men i en utdypingsartikkel i Store norske leksikon kommer det frem (Store norske leksikon: http://snl.no/nbl_biografi/Niels_Krog_Bredal/utdypning, 10.10.2011).

¹⁷¹ Andre fag var fysikk, naturhistorie, økonomi. Selskapet fikk navnet da det ble godkjent av kongen i 1767 (Rian 2007: 286).

¹⁷² Gunnerus hadde alt i en tale i 1768 lansert en plan om et universitet i Norge. Institusjonen var tenkt plassert i Kristiansand for på den måten også fange opp studenter fra Jylland (Aase: <http://www.ntnu.no/ub/omubit/bibliotekene/gunnerus/gunnerus>, 03.04.2009).

¹⁷³ Også faren, Frederik 5 (1723-1766), hadde liten forstand på statsstyring, men forsto å knytte til seg dyktige høyadelige storgodseiere som medhjelpere. Blant dem utenriksministeren Johann Hartwig Ernst Bernstorff (1712- 1772) og geheimeråd og overhoffmarskalk Adam Gottlob Moltke (1710-1792). Kristian 7. ble konge 17 år gammel. Regjeringstid varte fra 1766 til 1808. Kort tid etter kroningen ble det inngått et pliktekteskap mellom ham og 15 år gamle Caroline Mathilde (1751-1775) av Storbritannia. Kongen led av skizofreni, noe som gjorde ham mer og mer utilregnelig. Sammen med elskerinnen, den prostituerte Støvlet-Cathrine, herjet hans byens bordeller. Paret raserte inventaret, slo ut ruter, dengte løs på folk og prylte vekterne. Vekterne klaget til slutt til hoffet og Støvlet-Cathrine ble forvist fra byen (Danske konger: <http://www.danskekonger.dk/biografi/ChrVII.html>, 28.01.2010).

¹⁷⁴ Da Kristian 7. i 1768 skulle ut på en større utenlandsreise ble Johan Friederich Struensee antatt som reiselege. Etter hjemkomsten fikk han ansettelse ved hoffet. Etter hvert som kongens sykdom forverret seg, tilranet han seg stadig større makt. I tillegg var han dronning Caroline Matildes elsker. Struensee fikk kongen til å kvitte seg med utenriksministeren, Johan Hartvig Ernst Bernstorff (1712-1772), og nevøen hans, Andreas Peter Bernstorff (1735-1797), som også var ansatt i statsadministrasjonen. Etter å ha overtalt kongen til å oppløse det kongelige rådet, innførte han et kabinetsstyre med seg selv i rollen som kongens eneste minister (Rian 2007: 287, Danske konger: <http://www.danskekonger.dk/biografi/ChrVII.html>, 28.01.2011).

¹⁷⁵ I sin maktperiode fremsatte han nesten 2000 forordninger: offentlige ansettelser skulle utelukkende skje etter kvalifikasjoner, statens byråkrati forenkles, og godseierens innflytelse minskes, skole- og helsevesenet forbedres. Han skar ned på tildelingen av ordener og forbød anvendelse av tortur innenfor rettsvesenet, (Aschehoug 1978-1981, bd 11: 232).

¹⁷⁶ Dette var en helt sensasjonell hendelse. København var dominerende i utgivelsen av bøker, tidsskrifter og aviser. Gjennom sensur og egen forfattervirksomhet hadde professorene ved universitetet hatt avgjørende innflytelse på det trykte ord i monarkiet (Rian 2003: 82). Trykkefriheten førte imidlertid til at Struensees motstanderne straks utnyttet dette ved å utgi smedskrifter om ham og den unge dronningen. Da dronningen sommeren 1771 nedkom med prinsesse Louise Augusta, het det på folkemunne at det var Struensee som var faren (Rian 1997: 43).

¹⁷⁷ Schønning døde i 1780, tredje bind blir utgitt av vennen Peter Fredrik Suhm året etter hans død (Eriksen 2007: 9).

¹⁷⁸ I følge gøtismen var Sverige kulturens opphav. Herfra spredde kulturen seg til landene i antikken. Kulden, isen og snøen, livet under polarstjernen var spesielle særegenheter. Med dem kom tankens høyhet, livets renhet og manndoms kraft (Hettne 1998: 275). Et kjernepunkt i teorien er at Jafets sønn, Magog, gikk i land i Sverige

etter syndefloden. Schøning derimot mente nordboerne kunne føres tilbake til en annen av Jafets sønner, nemlig Thubal. Etter hans vandringsteori ble imidlertid ikke de nordiske landene befolket før 600 år etter syndefloden. Det var Guds vilje at menneskene befolket Norden, mente Schøning: ”Det er Forsynets Villien og Anordning, at Jorden hastig og overalt med Indbyggere skulde opfyldes; den Lyst og Leilighed de første Mennesker havde til Forandring, til bekvemmere Opholds-Steder at søge dem selv, for deres Qvæg, for deres Jagt og Fiskerie, har paa den eene Siide først bragt vore Thubaliter til at række immer videre frem”, skrev han og viste til 1. Mosebok, kapittel 9 (Eriksen 2007: 38f).

¹⁷⁹ Det var foruten gardister, regimenter som hadde forlatt hjembyen, marinen med matroser og mannskap som jobbet ved skipsverftene (Rian 1997: 57).

¹⁸⁰ Danmark hadde ikke pliktig militærtjeneste, men benyttet kun leiesoldater. Til sammenligning hadde Sverige et permanent utbygd militærvesen bestående av bondegutter. Forskjeller i samfunnsforhold og strategisk posisjon var blant årsakene til at Danmark-Norge og Sverige førte ulik utenriks- og militærpolitikk. På grunn av den kontinuerlige rivaliseringen om grenseområdene i øst var det nødvendig for Sverige å ha et fast militærvesen. I Danmark var krigene mer tilfeldige, derfor baserte styresmaktene seg på leietropper (Rian 1997: 43, Rian 2003: 99). Norge var i særklasse i europeisk sammenheng med sin store, utskrevne hær. Den desentraliserte, verkpliktige hæren bygde på milits-organisasjonen fra 1600-tallet. Hæren var organisert lokalt og besto av utskrevne, vervede og løserne organiserte borgervæpninger. Norske kjøpsteder hadde i alt 14 kompanier, hvorav to i Kristiania. I tillegg til ordenstjeneste fungerte kompaniene som hjelpemannskap ved brann. Kompaniene ble ledet av en stadshauptmann, det vil si kaptein. (Søndre Aker Historielag: <http://www.sondreaker.com/artikkel/artikkel-2003-01.html>, 08.06.2011). Spesielt i krisetider ble organisert reservestyrker som landdragoner. Den vervede delen av hæren var ikke stor, men den utgjorde besetningen i festningene i form av artilleri og to vervede infanteriregimenter som gjorde garnisonstjeneste. De vervede soldatene ble rekruttert fra byene, og det var kun den vervede delen av hæren som var stasjonert i garnisonsbyene. Antallet utskrevne infanterikompani ble mer enn doblet under den Store nordiske krig (fra 70 til 150). Denne hærstyrken ble beholdt gjennom hele 1700-tallet (Lokalhistoriewiki: <http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Milit%C3%A6rvesen>, 10.06.2008).

¹⁸¹ Juliane Marie av Braunschweig-Wolfenbützel var enke etter Frederik 5. (1723-1766), konge i Danmark-Norge 1746-1766. Kort etter at Kristians 7. mor, dronning Louise (1724-1751) av Storbritannia, døde i barsel i 1751, hadde Frederik giftet seg med henne. Sammen fikk de sønnen, arveprins Frederik (1753-1805). Frederik 5. hadde vokst opp i et strengt pietistisk hjem, men ble en livsnyter. Han elsket kvinner og vin og var en hyppig gjest i Københavns vertshus og bordeller. Han hadde mange barn med yndlingselskerinnen, Madam Hansen. Frederiks 5. far, den strengt religiøse Kristian 6, overveide å umyndiggjøre ham. Frederik 5. hadde, tross sin ville livsførsel, stor popularitet hos folket. I motsetning til faren snakket han nemlig dansk, og han la dessuten til rette for kunst og vitenskap og tillot åpne teaterforestillinger. Det var ikke uten grunn enkedronning Juliana ville gjøre statskupp mot Struensee. Struensee hadde satt henne og sønnen hennes, arveprins Frederik (1753-1805), på sidelinjen og til dels behandlet dem på en fornærmelig måte (Wikipedia: http://en.wikipedia.org/wiki/Juliana_Maria_of_Brunswick-Wolfenb%C3%BCttel, 06.01.2011).

¹⁸² Melodien er tillagt den belgisk-franske komponisten André Gretry (1741-1813), men dette er tvilsomt (Aschehoug 1978-1981, bd. 5: 269).

¹⁸³ Det nye regimet blir ofte kalt den Guldbergske periode. Ove Høegh-Guldberg var ikke norskvennlig. Han var en sterk motstander av Struensee som blant annet hadde innført predikener på tysk i kirkene og tysk som hovedspråk på folkeskolen. Det antas at Struensee ønsket å innlemme Danmark blant de tyske riksstatene. Det er ikke usanssynlig at Danmark i dag hadde vært en del av Tyskland dersom han ikke var blitt stoppet. Guldberg på sin side gjorde mye for handelens vekst og for å fremme dansk språk og nasjonalitet (Aschehoug 1978-1981, bd 6: 125, Wikipedia: http://no.wikipedia.org/wiki/Ove_H%C3%B8egh-Guldberg, 06.01.2011).

¹⁸⁴ Store norske leksikon: http://www.snl.no/Ove_H%C3%B8egh-Guldberg, 06.01.2011.

¹⁸⁵ Selskapet ble stiftet i København 1759 til fremme for poesi og veltalenhet. Den første prisen foreningen delte ut var av Christian Braunmann Tullin for lærediktet ”Søfartens Oprindelse og Virkninger”. På 1700-tallet hadde foreningen en betydelig rolle. Foreningens beskjedne formue ble overdratt til *Dansk Forfatterforening* mot slutten av 1800-tallet. I 1966 ble foreningen forent med *Det Danske Akademi* (Wikipedia: http://no.wikipedia.org/wiki/Selskabet_til_de_s%C3%B8nne_og_nyttige_Videnskabers_Forfremmelse, 02.10.2011).

¹⁸⁶ Store norske leksikon: http://www.snl.no/nbl_biografi/Niels_Krog_Bredal/utdypning, 07.02.2011.

-
- ¹⁸⁷ *Zarine* ble tilegnet Gunnerus (Store norske leksikon: http://www.snl.no/nbl_biografi/Johan_Nordal_Brun/utdypning, 17.03.2011).
- ¹⁸⁸ Media tilsvarende Aserbajdsjan og det nordlige Iran i dag. Den mediske konge Cyaxares hærfører, svigersønnen Stryange, er forelsket i Sacer-dronningen, *Zarine*. Hans fortrolige, den onde nestkommanderende Lorano, oppmuntrer hans kjærlighet da han selv vil ha Stryange hustru, Rhetea. Han forsøker å holde Rhetea, hennes fortrolige Nitocre og *Zarine* borte fra hverandre, men lykkes ikke. Stryange tar selvmord, Lorano legges i lenker (Hansen 1902: 419).
- ¹⁸⁹ Store norske leksikon: http://www.snl.no/nbl_biografi/Johan_Nordal_Brun/utdypning, 17.03.2011.
- ¹⁹⁰ Muntlig hevdet nordmenn stadig å være heltedige, sterke og trofaste mot fødelandet. I flere hundre år hadde danske litterater skrevet det samme om danske helter. Satt på trykk samtidig som norske skribenter på grunn av trykkefriheten ga ut skrifter om urettferdighet mot Norge, virket den provoserende på danskene (ibid.: 288).
- ¹⁹¹ I Norge ble stykket senere oppført flere ganger med stor suksess, første gang i Bergen 1793 (ibid.: 288).
- ¹⁹² I et privat brev til Suhm i 1773 skrev han at hadde han ikke vært embets søker, ville han ikke forklart seg, ”men da jeg trenger til befordring, må jeg fralægge mig beskyldninger, som kunde gjøre mig uværdig til kongens nåde og berøve mig al gunst hos danske patroner (beskyttere)” (Rian 2007: 289).
- ¹⁹³ Gunnerus tok det svært tungt. Da drømmen om et norsk universitet var falt i grus, mistet han sin entusiasme. Brev vitner om at han aldri mer ble den samme. I september 1773 døde han på en visitasreise i Kristiansund (Aase: <http://www.ntnu.no/ub/omubit/bibliotekene/gunnerus/gunnerus>, 13.09.2008).
- ¹⁹⁴ I 1780-årene utkom visen i Trondheim. Den ble trykket og beslaglagt i Kristiansand. Etter frigjøringen ble den i 1818 opptatt blant Bruns ”Mindre digte”. I fotnoten opplyses det at visen ble til før ”den galliske frihedsruus udbrød” (Lindbæk 1913: 2).
- ¹⁹⁵ I følge Jens Zetlitz mente Brun Norge når han skrev om fedrelandet og ikke Danmark-Norge (Winsnes 1924: 25).
- ¹⁹⁶ Brun syntes blant annet det var bedre å gi frivillige gaver enn å kreve fattigskatt, noe han grunnla med kristen etikk. Dessuten burde giveren og mottakeren kjenne hverandre slik at pengene ble best brukt. Ellers var det svært vanlig å bruke dem på å drikke seg full, hevdet han. Dette var tema for en rekke prekenes (ibid.: 293).
- ¹⁹⁷ Breen påpeker at dette stemmer dårlig med det Ivar Welle skriver om Brun i *Norges Kirkehistorie* 3. bind s. 142: ”Brun skrøt svært av bøndene og talte til dem så de gråt. Men i virkeligheten foraktet han dem. Han ville helst de ikke skulle lære å lese, og han gjorde hva han kunne for å forsømme og ødelegge skolevesenet” (ibid.).
- ¹⁹⁸ Bare skoler med dimisjonsrett fikk gjøre dette. Fra skolen hadde elevene med seg vitnesbyrd om deres modenhet (Aschehoug 1978-1981, bd 3: 330).
- ¹⁹⁹ Pavels forteller at han reiste med båt fra Kristiansand da han i 1785 dro til København for å studere. Seilassen tok 10 dager (Pavels 1866: 47).
- ²⁰⁰ Opplyst av *Statsarkivet i København* 01.11.2007.
- ²⁰¹ Det finnes få beskrivelser av hvordan vanlige borgere bodde i hovedstaden på den tiden, men innredningen var som regel svært enkel. Gulvene var oftest av treplanker som ble skurt med såpe og drysset med sand²⁰¹, gulvtepper brukte man ikke den gang Veggene var gjerne kalket, alternativt bekledd med treplater og gjerne kunstferdig dekorert (Møller 1982: 37ff). Hygienen var på den tiden ikke den beste, men i bygårdene i København hadde hver familie sitt avlukke i gården. Om natten brukte de potter (Stubhaug 2002: 67).
- ²⁰² Regensen ligger i Store Kannikestræde, rett ved universitetet. En rekke kjente personer har bodd der, for eksempel biskopene og salmendikterne Thomas Kingo (1634-1703) og H. A. Brorson (1694-1764) (Regensen: <http://www.regensen.dk/historie/sonner.php>, 05.02.2011).
- ²⁰³ Dette året var ”Trappefeiden” ekstra hissig, forteller Rahbek. Nordmennene vant som sedvanlig, skriver han, men måtte senere tåle å bli besunget av Lorenz Bynch i et spottedikt: ”Trappefeiden, et komisk-episk heltedikt” (Winsnes 1924: 5, 323, Rahbek bd. 1: 189). En regel for latinskoleelevene var at de alltid ærbødig måtte ta hatten av for sine skolemestere både når de kom og gikk (Steen 1953: 45). Muligens er dette bakgrunnen for russen tradisjoner.
- ²⁰⁴ I matrikkelen er Zetlitz registrert på latin, Ianus Zetlitz. De andre som gikk opp samtidig var: Nicol. Henr. Bredal, Ioh. Pet. Lundeson, begge Laud, Oddus Haltori fil. Widalin, Gejerus Ionæ fil. Widalin, Thomas

Sandahl, Haud illaudabilis, Broderus Brodersen, Gislavus Thorarini fil., Philippus Mammen, Non contemnend (ibid.).

²⁰⁵ Undervisningsministeriet: http://sekr.uvm.dk/historie/tekster_tidssoejle/latin_baggrund.html, 30.09.2011.

²⁰⁶ I 1771 skrev Baden det anonyme innlegget: "Upartisk Undersøgelse, om de akademiske Examina ere Videnskaberne og Lærdommen til Gavn eller Skade", og foreslo, etter tysk forbilde, å avskaffe første akademiske eksamen og at skoletilsynet i hver provins burde overgis til et collegium av provinsens mest ansatte og lærde menn, ikke bare geistlige. Senere fulgte et annet anonymt innlegg: "Raisonnements over Kjøbenhavns Universitet", hvor han klaget over universitetets skadelige monopol (Bricka 1887-1905, bd. 1: 402).

²⁰⁷ Han var en av dem som hadde slaktet *Einar Tamberskielver*. Baden skrev blant annet at Einar talte som en kanapéheldt fra det 18. århundre og ikke som en kraftig norsk høvding fra det 11. (J.W. Eides Boktrykkeri 1945: 63).

²⁰⁸ Københavns adressekontor ble åpnet av Hans Holch (1726-1783) og hans kompanjong i 1759. Et adressekontor var et sted folk kunne for betaling slå beskjeder eller annonser ("adresser"). Holch fant på å trykke annonsene i en avis. Wessels uttrykk "Agent Holck, de fattiges tolk" syfter på Holch. Han opprettet en sykekasse og flere skoler. Pengebidrag ble gjerne takket for på vers. Badens tilleggskrift skulle etter avtale med Holck inneholde månedlige anmeldelser av danske skrifter. Under tiden hadde det forskjellige navn: *Maanedl. Tillæg til Adr. Efterr.* (1767), *Kritisk Journal* (1768-72), *Ny kritisk Journal* (1774-79) (Bricka 1887-1905, bd. 1: 402, Wikipedia: <http://da.wikipedia.org/wiki/Adresseavisen>, 11.01.2011, Den store danske: http://www.denstoredanske.dk/Kunst_og_kultur/Bog-og_biblioteksv%C3%A6sen/Bibliografi_og_biografi/Hans_Holck, 04.10.2011).

²⁰⁹ Bokselskap: <http://www.bokselskap.no/forfattere/fasting>, 03.10.2011.

²¹⁰ I forbindelse Jonas Collins (1776-1861) angrep på Jacob Badens fortsettelse av sin oversettelse av Tacticus (Hermoder nr 9, 1797: 51). Baden var for øvrig gift med sin kusine, romanforfatterinnen Sophie Louise Charlotte Klenow (1740-1824) (Bricka 1887-1905, bd. 1: 402).

²¹¹ Boka avløste Ludvig Holbergs *Historia universalis* og var i bruk på latinskolen i 50 år. Læreboken gikk for å være gjennomarbeidet, men vanskelig å forstå (Bricka 1887-1905, bd. 9: 85). Pavels nevner han hadde Kalls bok på Kristiansand latinskole (Pavels 1866: 25).

²¹² Bugge hadde vært arveprins Frederiks lærer og hadde dessuten tilknytning til Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondheim. I 1761 oppholdt Bugge seg i Trondheim for å observere Venuspassasjen (Bricka 1887-1905, bd. 3: 243).

²¹³ Brünnich var grunnlegger av dansk insektforskning og senere leder for Kongsberg sølvgruver (Store norske leksikon: http://snl.no/Morten_Thrane_Br%C3%BCnnich, 04.10.2011, Den store danske: http://www.denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Naturvidenskab_og_teknik/Zoolog/Morten_Thrane_Br%C3%BCnnich?highlight=br%C3%BCnnich, 04.10.2011).

²¹⁴ Wikipedia: http://da.wikipedia.org/wiki/B%C3%B8rge_Riisbrigh, 14.11.2011, Wikipedia:

http://da.wikipedia.org/wiki/Johan_Ernst_Gunnerus, 14.11.2011, Wikipedia:

http://da.wikipedia.org/wiki/Alexander_Gottlieb_Baumgarten, 14.11.2011.

²¹⁵ Balle var likevel reformvennlig. Et liturgisk reformforslag var at eksorsismen ved dåpen skulle avskaffes. Det nye dåpsformularet ble forfattet av Balle (Bricka 1887-1905, bd. 1: 456).

²¹⁶ Da eveveldet ble innført i 1660 ble adelens politiske instrument, det danske riksrådet, eliminert. Kongene mistenkte derfor at den danske adelen var hevngjerrig og upålitelig, noe som bidro til at de rekrutterte tyske kongetjenere noe som la grunnlaget for de tyske adelsprivilegiene. Tyskland var på denne tiden ikke en stormakt, men stykket opp i mange småstater. Etter Struensees fall ble det erklært politikk å foretrekke innfødte, sier Rian, men ikke nordmenn. Statsadministrasjonen var fordelt i det danske kanselli, som hadde ansvaret for danske og norske innenrikssaker, og det tyske kanselli, som hadde ansvaret for utenrikssaker og saker angående kongens tyske hertugdømmer Schleswig og Holstein (Wikipedia: <http://no.wikipedia.org/wiki/Kanselli>, 03.04.2011). Nordmenn i administrasjonen var til dels yngre folk som fikk opplæring i sekretærfunksjoner og som senere fikk embeter i Norge. Til dels var det noen som gjorde karriere. Brødrene Kolbjørnsen er de mest kjente (Rian intervju). Selv om den tyske innflytelsen hadde fått et tilbakeslag, var den fremdeles sterk. At tyskere stadig fikk privilegier og påskjønnelser vitner tidens viseskriving om.

²¹⁷ Schwach, som var noe yngre enn Zetlitz, forteller om en Kammerherre og Storkors (Ridder af Dannebrog)

Georg Friederich Adler (1766-), som var sønnesønns sønn av den adlede norske sjøhelten Cort Sivertsen. Han hadde vært page ved det danske hoffet og hatt omgang med ”den finere Verden i Danmark” (Schwach 1992: 38).

²¹⁸ Jfr. redaktør Simons Poulsens svar til Zetlitz i *Morgen-Post* i 1788, se dette.

²¹⁹ Det er ikke det samme diktet *Til D ...* som er trykket i *Poesier*.

²²⁰ Stiftet samme år Rahbek var russ, 1775. Trolig var han en av stifterene.

²²¹ Opprinnelig en tradisjon fra Midtøstens som hadde spredd seg utover i Europa på 1700-tallet Wikipedia: <http://no.wikipedia.org/wiki/Kaffe>, 10.01.2011).

²²² Ledende skikkelser var jurist og dramaturg Peder Rosenstand-Goiske (1752-1803) og offiser og forfatter Werner Hans Frederik Abrahamson (1744-1812) (Hansen 1902: 427).

²²³ Selskapet ble stiftet den 14. april 1972. Offisielt den 30. april 1974 (Norske Selskab 1972: 13).

²²⁴ Kaffehuset holdt først til i Læderstræde, men flyttet over til Regnegade i 1774. Senere byttet Regnegade navn til Sværtegade (Winsnes 1924: 39).

²²⁵ Det var kammerherre Hans Wilhelm von Warnstedt (1743-1817), direktør ved teateret fra 1778, som skaffet ham engasjementet (Hansen 1902: 432).

²²⁶ Klopstock kom til København i 1751 og fikk to varme velyndere i grev Bernstorff og overhoffmarskal A.G. Moltke. Han brakte sin hyllest til kong Fredrik 5. i dedikasjonsoden til *Messias*. Kongen ble svært smigret og innbød ham til hoffet i Fredensborg slott. Her hadde Klopstock fritt opphold til Struensee kom til makten (Wikipedia: http://da.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Gottlieb_Klopstock).

²²⁷ Bruns forbilde var Voltaires tragedier og skrevet på aleksandrinsk versemål. Første gang et aleksandrinsk versemål ble brukt var i et heltedikt om Aleksander den store ca 1180, derav navnet. Versemålet har som regel vekslende kvinnelige og mannlige enderim fra verspar til verspar. Diktypen var den viktigste på 1600-tallet. Ludvig Holbergs Peder Paars er et eksempel på aleksandrisk versemål på dansk (Wikipedia: <http://no.wikipedia.org/wiki/Aleksandriner>, 06.06.2011). Enda verre kritikk enn *Zarine* hadde teaterdirektør Bredals eget syngestykke, *Tronfølgen i Sidon*, fått. Både Brun og Bredal følte at kritikken var hard nettopp fordi de var norske (Lindbæk 1915: 5).

²²⁸ Grunnlagt 1635. Akademiet hadde sitt høydepunkt i siste halvdel av 1600-tallet med Corneille, Molière, La fontaine og Racine (Bliksrud 1999: 29).

²²⁹ Syvstjernen (Bliksrud 1999: 28).

²³⁰ ”Foraaret” og ”Amor omnia vincit” (kjærligheten overvinner alt) er eksempler på emner. En konsekvens av emnediktningen er at man ofte finner igjen de samme titlene hos flere diktere, eller hos en og samme dikter. Improvisasjon- og presskriving over et oppgitt tema eller et ord er ellers en metode som har vært brukt i norskundervisningen siden 1980-tallet.

²³¹ Denne protokollen er gått tapt, men fragmenter fra avskrift ble trykket 1935 (Arkiv for Dansk litteratur: http://www.adl.dk/adl_pub/fpportraet/cv/ShowFpItem.xsql?nnoc=&ff_id=15&p_fpkat_id=indl, 01.09.2010).

²³² Melodien som benyttes i dag skal Zetlitz etter sigende ha laget selv (Breen 1973).

²³³ Drikkeviser og Selskabssange fra Norske Selskab i København, 1922. Sangsamling for Norske Selskabskredse, andet Hefte, 1841.

²³⁴ Wikipedia: http://no.wikipedia.org/wiki/Musikken_i_Danmark, 21.02.2011.

²³⁵ Viseforskeren Martin Bagge forteller at Bellman lånte melodier fra fransk opera comik (Bagge intervju, 27.03.2008). Zetlitz ”Bordvise” har en fransk menuett som melodireferanse. Dessverre vet vi ikke hvem som har skrevet den, eller om den hører med til et syngestykke.

²³⁶ Epigrammet kan ses som den eldste skriftlige litterære sjangeren og var opprinnelig hverken ment til å synges eller resiteres (Austad 1962: 36).

²³⁷ Wikipedia: http://no.wikipedia.org/wiki/Etruskisk_mytologi, 18.10.2011.

²³⁸ Wessels giftet seg i 1780 med Anna Catarina Bukier (1748-1813) fra Kristiania. I 1781 fikk de sønnen, Jonas (Store norske leksikon: http://www.snl.no/nbl_biografi/Johan_Herman_Wessel/utdypning, 10.02.2011). Conradine Dunker forteller at fru Wessel var blitt kjent med dikteren da hun ble sittende ved siden av han i et selskap. Da hun spurte hvorfor han ikke hadde giftet seg når han hadde en god gasje, hadde han svart at man også trengte noe å sette bo med. Jeg har 1000 daler, svarte jomfru Bukier, dermed var saken avgjort (Dunker

1909: 55f). Følgende står å lese i fru Castbergs stambok: En mand og kone er vel et - Men dog det ikke er så hedt, Naar først man bliver gift til sammen. Det veed jeg selv, det veed Madammen. Undertegnet A.C. Wessel, født Bukier, digterens hustru (Lindbæk 1913: 18).

²³⁹ I studietiden på 1760-tallet hadde han delt rom med Niels Treschow på *Regensen*. Treschow levde av inntekter som pianolærer og Vibe klagde over at han sang og nynnet uavlatelig, forteller Dunker (Dunker 1909: 25).

²⁴⁰ På grunn av intriger ved teateret ble Walter utvist fra København og giftet seg rett etter med den tyske fiolonisten Christian Friedrich Müller (1752 -1827). De slo seg ned i Stockholm hvor de fikk engasjement ved Gustav 3. opera. Her stiftet Walter bekjentskap med billedhuggeren J.T. Sergel, komponisten Edouard Du Puy, som i likhet med henne var forvist fra Danmark, og høyst sannsynlig også med C. M. Bellmann (Dansk Kvindehistorie: <http://www.kvinfo.dk/side/597/bio/1368/origin/170/>, 15.12.2010).

²⁴¹ Mange dikt av *Norske Selskab* ble laget til Caroline Walters ære (Winsnes 1924: 111). Her omtales hun ofte Lina. Også Rein brukte navnet: "Jeg ønske Verdens Herlighed For Linas Fod at lægge ned" i "Mine Ønsker" (Nygaard 1947: 21). Men Lina brukes også som symbolnavn. Conradine Dunker hevder Reins dikt handler om hans store kjærlighet, Anne Cathrine Arbo (ibid.). Rein skrev også et sørgedikt over Anne Cathrine da hun døde der han også bruker navnet Lina.

²⁴² Peder Paars er et omfangsrikt og satiriske dikt i tre bind av Ludvig Holberg. En parodi på Aeneiden og Odysseen. Med disse bøkene ble den skjønnlitterære boken, for første gang etter Bibelen, et virkelig massemedium i Danmark-Norge. Diktet gjorde stor suksess, bakgrunnen var, foruten kvaliteten i teksten, en skandale. Adelsmenn, prestemenn og andre berømteter ble latterliggjort på en slik måte at noen av dem klaget til kongen. Etter dette ble det forsøkt stoppet og konfiskert (Daria.no: <http://www.daria.no/skole/?tekst=2530>, 08.02.2011).

²⁴³ Selskapet hadde imidlertid et par år før 1780 tatt inn et par danske norskvennlige venner av Wessel (ibid.). Opprinnelig var "For Norge Kiempers Fødeland" selskapets festsang. Rahbek forteller imidlertid i sine erindringer at man i allminnelighet utviste den "Delicatesse", ikke let at synge den, naar der var en Ikke-nordmand i Laget, med mindre denne selv bragde Sangen i Forslag (Winsnes 1924: 114).

²⁴⁴ 20. april 1781.

²⁴⁵ Store norske leksikon: http://www.snl.no/nbl_biografi/Magdalene_Buchholm/utdypning, 17.12.2010.

²⁴⁶ Også han var medlem av selskapet, jfr. Bredo Frøens liste (Frøen 1962).

²⁴⁷ "Saa kaldes i flere Egne af Norge en Dands, som er meget Almindelig blandt Bønderne, og som anbefaler sig ved sine mange Variationer, og den Legems Hurtighed, den udfordrdreer hos Dandseren" (Zetlitz 1789: 15)

²⁴⁸ Mesteparten av repene gikk til skip, en del til gruvedrift. Selv om tautilvirkningen var håndverksprodusert, ble reperbanen kalt fabrikk. Hamp til produksjonen ble importert fra Østersjøene. Siden 1715 hadde Strømsø hatt kongelig beskyttelsesbrev for produksjon av tauverk. Beskyttelsesbrevet satte forbud mot å etablere andre reperbaner på strekningen mellom Halden og Kragerø. Monopolet varte fra 1715 til 1772. Det sikret et beskyttet marked og tilstrekkelig avsetning på produktene (Terra Buskerud: http://www.historieboka.no/Modules/historiebok_tidsepoke_emne_artikkel.aspx?ObjectType=Article&Article.ID=2159&Category.ID=1314%29, 18.12.2010).

²⁴⁹ Kulturminneløypa.no: <http://loype.kulturminneaaret2009.no/kulturminneloyper/vestlandsruten-kristiania-stavanger-med-bipost-til-kongsberg/fra-bragernes-til-hokksund>, 12.01.2011.

²⁵⁰ Hos familien Smith i Bragernes går fornavnene Anders, Gabriel og Lars/Lauritz igjen (Thorson 1962). Men om disse er av samme avstamning som Smithfamilien i Stavanger vites ikke.

²⁵¹ I tillegg til sagbruk og bjelkehandel, disponerte Arbo to skip, samt eide et tobakkspinneri hvor barn helt ned i ni-års-alderen var sysselsatt. Terra Buskerud: http://www.historieboka.no/Modules/historiebok_tidsepoke_emne_artikkel.aspx?ObjectType=Article&Article.ID=2159&Category.ID=1314, 12.01.2011, Thorson 1962: 612, 665.

²⁵² Kulturminneløypa.no: <http://loype.kulturminneaaret2009.no/kulturminneloyper/vestlandsruten-kristiania-stavanger-med-bipost-til-kongsberg/fra-bragernes-til-hokksund>, 12.01.2011.

²⁵³ *Norske Selskabs* Niels Treschow (1741-1833) var fra Bragernes og oppvokst hernhuttisk familie. Conradine Dunker (1780-1866) skriver om hans hjem at "... al Spøg, al Munterhed, al Livslyst blev kaldet Synd, Arvesynd hos Børnene" (Dunker 1909: 25, Store norske leksikon: http://snl.no/Ludwig_Zinzendorf, 04.10.2011).

- ²⁵⁴ Store norske leksikon: http://www.snl.no/nbl_biografi/Peter_Collett/utdypning, 13.01.2011, Store norske leksikon: http://www.snl.no/nbl_biografi/Magdalene_Buchholm/utdypning, 13.01.2011, Winsnes 1924: 218.
- ²⁵⁵ Trolig Anders/Andreas Meyer/Meier i Stavanger.
- ²⁵⁶ Muligens Peter Wølner Arbo (ca 1756-1829), Reins forlovedes bror, eller legen Peter Arbo (1769-1809) fra Strømsø, som ble medlem av *Norske Selskab*, jfr. Bredo Frøen/Blikruds liste (Bricka 1887-1905, bd. 1: 308)
- ²⁵⁷ Da var han i hovedstaden for å søke om fornyet patent til ættens adel. Han skal også ha vært med i forløperen til *Norske Selskab* (ibid.)
- ²⁵⁸ Store norske leksikon: http://www.snl.no/nbl_biografi/Thomas_De_Stockfleth/utdypning, 17.12.2010.
- ²⁵⁹ Thomas Stockfleth kalles gjerne *Heimkomstens* og *Sarpens dikter* (Breen 1973: 39).
- ²⁶⁰ I forordet skrev han at det var uungåelig å ikke bruke norske formuleringer. Diktet tjente samme formål som virksomheten til potetprestene, det vil si prester som ivret for bruk av poteter fordi befolkningens helsetilstand var dårlig (Winsnes 1924: 218). Potetprestenes innsats reddet trolig livet til tusevis av nordmenn som ellers ville ha sultet ihjel under Napoleonskrigen (Store norske leksikon: <http://www.snl.no/potetprester>, 17.12.2010).
- ²⁶¹ Fingert brev, oftest kjærlighetsbrev fra kvinne, som litterær genre (Ordnett.no: http://www.ordnett.no/ordbok.html?search=heroide&publications=23&art_id=20274131&search_type=fulltext, 02.01.2011). Diktet er trykket i selskapet *Poetiske Samlinger* fra 1783.
- ²⁶² Store norske leksikon: http://www.snl.no/nbl_biografi/Thomas_De_Stockfleth/utdypning, 17.12.2010.
- ²⁶³ I 1788, etter Zetlitz opphold, skrev han diktet "Hus Karla huot for Gulbrandsdølerne". Her benytter han både ord og ånd fra norrøn tid for å vekke den norske nasjonalfølelsen (hus karla huot = 'huskar-egging') (Store norske leksikon: http://www.snl.no/nbl_biografi/Thomas_De_Stockfleth/utdypning, 17.12.2010).
- ²⁶⁴ Store norske leksikon: http://www.snl.no/nbl_biografi/Edvard_Storm/utdypning, 13.02.2011.
- ²⁶⁵ Faye og Schmidt omtales nærmere i kapittel 9.
- ²⁶⁶ Kulturminneløypa.no: <http://loype.kulturminneaaret2009.no/kulturminneloyper/vestlandsruten-kristiania-stavanger-med-bipost-til-kongsberg/fra-lysaker-over-nesbru-til-bragernes>, 12.01.2011.
- ²⁶⁷ Store norske leksikon: http://www.snl.no/Jens_Essendrop, 12.01.2011.
- ²⁶⁸ Zetlitz venn, *Norske Selskabs* Frederik Schmidt, har skrevet følgende vers til henne:
Til Lovise Stockfleth.
Vent ei Fortunas høie Gunst at vinde!
Madamen er av Deres eget Kjøn;
Hun sine Luner har og nok tør finde,
At De er altfor vittig, yndig, skjøn.
- Var Lykken derimod en Adams Søn,
Han vandred stedse glad ved Deres Side
Og fandt i Deres Smil sin bedste Løn (Dunker 1909: 98).
- ²⁶⁹ Magnus Gustav var oppkalt etter morfaren Magnus Gustav Arabien (1716-1760) fra Arboga, en av Danmark-Norges fremste medaljørere på 1700-tallet (Store norske leksikon: http://snl.no/nbl_biografi/Magnus_Gustav_Arbien/utdypning, 08.10.2011).
- ²⁷⁰ To barn døde før Zetlitz flyttet til familien: Margrethe Magdalene (1774-1777) og Christoffer Hannibal (1775-1776). To døtre ble født etter han hadde reist: Adolphine Friderica (1985-1808) Matilde Augusta (1987) (Christel Nystrøms slektssider: <http://home.c2i.net/onys/pab54135d.html>, 17.12.2010, Innvanderarkivet: <http://vestraat.net/iea-o/p1501.htm>, 17.12.2010, Arkivverket: <http://www.digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&sidnr=6&filnamn=f18010626&gardpostnr=56&personpostnr=1827&merk=1827#ovre>, 18.12.2010, Store norske leksikon: http://www.snl.no/nbl_biografi/Johan_Collett/utdypning, 26.12.2010, Eyben 1929: 24.
- ²⁷¹ Jfr. Frøens liste (Frøen 1962: 279).
- ²⁷² Rein og Collett fortsatte å holde kontakten. Collett var interessert i folkeopplysning og en av stifterne av *Selskabet for Norges Vel* i 1809. Han var også boksamler, 3000 bind ble testamentert til universitetet (Store norske leksikon: http://www.snl.no/nbl_biografi/Peter_Collett/utdypning, 13.02.2011).
- ²⁷³ Johan Vibe var fra Bragernes og hadde familie her, så kan hende hadde Zetlitz også omgang med denne familien (Bakken 1973: 35). Fra Bergen kjente han ganske sikkert til skandaleforholdet mellom Claus Fasting

og hans 13-årige klaverelev Alette Rode (1764-1842). Alette ble tvangsgiftet med en kjøpmann Tyrholm og bodde i en av Drammensbyene (Dunker 1909: 48f).

²⁷⁴ Fra 1500-tallet er Arendal nevnt som ladested, trolig under Tønsberg. Press fra innbyggerne medvirket til at Arendal fikk foreløpig kjøpstadsprivilegier i 1723. Dette ble stadfestet i 1735 (Miljolare.no: http://www.miljolare.no/tema/konflikter/artikler/kva_er_byar_og_tettstader.php, 20.12.2010).

²⁷⁵ Arendalsfeltet har Norges rikeste jernmalforekomst. Malmen er av usedvanlig god kvalitet (Wikipedia: <http://no.wikipedia.org/wiki/Arendal>, 20.12.2010, Kulturminneløypa.no: <http://loype.kulturminnearet2009.no/kulturminneloyper/vestlandsruten-kristiania-stavanger-med-bipost-til-kongsberg/mellom-soendeled-risoer-og-kristiansand>, 20.12.2010).

²⁷⁶ Blant dem finnes også familien Smith med tilknytning til Stavanger (Foss 1998: 340).

²⁷⁷ Portrett av Søren Dedekam skal finnes på en sølvåse som ble arvet av barnebarnet Hans Dedekam februar 1857 (Ihlen 1898). Dedekam var reder for skipene "Arendal", "Providentia", briggen "Resolutionen" og galeasen "Britta". Han eide også flere sjøboder, en kvern drevet av bekken fra Blødeskjær, herberget Munkehuset med grund, den militære befestningen "Batteriet" med kanoner, samt et bolighus på Tyholmen (Foss 1998: 397).

²⁷⁸ Det var særlig skotter og nederlendere kom til uthavnene for å kjøpe tømmer (ibid.).

²⁷⁹ Peder Dedekam tok i 1793 borgerskap som skipsfører, men dro aldri til sjøs. Han ernæret seg som handelsmann i kompani med brødrene i firmaet "Anders og Hans Dedekam". Han skal ha hatt et stort bibliotek og vært en usedvanlig dannet kjøpmann (Ihlen 1808: 54). Det fortelles at han ved et bondeopprør i 1813 fikk en skade da han skulle hjelpe broren Anders. Bøndene stormet byen på grunn av kornmangel og brøt opp kramboder og magasiner. Peder ble klemt da en dør ble brutt opp og en hop sprang inn i boden. Han døde som følge av skaden noen år senere (Foss 1998: 395).

²⁸⁰ Senere gift med Ole Falch Ebbell (Foss 1998: 238).

²⁸¹ Helen Maries ble gift med Ole Falch Herolfsen (f. 1777). Ekteskapet skal ha vært svært ulykkelig. Mannen forlot landet på grunn av gjeld i 1798. Han hørte aldri mer fra seg og døde visstnok i Ostindien. Ekteparet hadde to sønner som døde som barn. Hun ble sittende i lang tid som eremitt på eiendommen "Gjervoldsøen" ved Rendal. I eldre dager flyttet hun til sin søstersønn Ole Falk Ebbel i Christiania. Formuen sin testamenterte hun til Ebbells familie og til et legat for trengende slektninger av den Dedekamske familie (Ihlen 1808: 57f, Foss 1998: 51, 238).

²⁸² Etter Cappelens død i 1785 overtok Otto Nielsen Omsted godset Fosseholm for 35 000 riksdaler. Trolig var det da Gabriel Johansen Zetliz begynte å jobbe på Fosseholm. Otto var sykkelig, og Elen tok aktivt del i driften. Etter hans død overtok hun styrelsen. Hun hadde ord på seg for å være svært dyktig i forretninger og fikk de beste skusmaal fra forretningsforbindelser (Fosseholm herregård: <http://www.fossesholm.no/>, 08.01.2008, Terra Buskerud: http://www.historieboka.no/Modules/historiebok_tidsepoke_emne_artikkel.aspx?ObjectType=Article&Article.ID=1944&Category.ID=1308, 08.01.2008).

²⁸³ Faren deres var skipsreder og kjøpmann Anders Andersen Dedekam (1698-1777) (Flood 1949: 35).

²⁸⁴ Fosseholm herregård: [http://www.fossesholm.no.](http://www.fossesholm.no/), 08.01.2008.

²⁸⁵ Schwach forteller også om *Det Dramatiske Selskab* på Comediehuset og et musikkselskap. Teaterselskapet ble imidlertid etablert i først i 1796, når musikkselskapet ble opprettet er usikkert. Det fortelles også om en klubb som hadde møter to ganger i uken om vinteren hvor medlemmene øvde seg i å tale fremmede språk (Stubhaug 2002). Det er uvisst om denne klubben eksisterte i Zetlitz tid i Arendal.

²⁸⁶ Aeronautene het François Pilâtre de Rozier (1754-1785) og François Laurent de Marquis d'Arlandes (1742-1809). Rozier døde ved en senere ballongferd i 1785 (Wikipedia: http://en.wikipedia.org/wiki/Jean-Fran%C3%A7ois_Pil%C3%A2tre_de_Rozier, 07.01.2011). I 1784 ble en ballong med en Charles Robert sendt opp i København (Arkiv for dansk litteratur: http://www.adl.dk/adl_pub/pg/cv/ShowPgText.xsql?nnoc=adl_pub&p_udg_id=53&p_sidenr=211, 12.09.2011).

²⁸⁷ Navnet Maurits blir nevnt flere ganger i sangen. Trolig var denne vennen Mauritz (Mourits) Mauritsen (1761-1793) som rundt denne tiden ble gift med Catharina Elisabeth Holden. Mauritzen tilhørte en rik familie og eide flere skip. Peder Thomas Faldenkam som i 1784 gift med Margrethe Bang Dedekam, er et annet alternativ. Rebak og Chen som nevnes i visen var musikanter. Edvard Jensen Rehbak var organist. Jeg har ikke funnet noen prest med navn Morthen som det vises til, annet enn sogneprest Morten Pedersens Ulff i Holt i Tvedestrand på 1600-tallet som i følge Andreas Faye ble fradømt sitt embete. Blant annet fordi han da han ved

henrettelsen av Knut Garten, reiste ham opp igjen da han lå med halsen over stokken, fordi bøddelen klaget over at knuten i nakken fra tørklet rundt øynene var i veien. Ulff tok deretter en kniv og skar opp Gartens skjorte i ryggen og holdt hodet hans nede mens bøddelen hugg det av (Foss 1998).

²⁸⁸ Også Johan Bruns vise ”Boer jeg paa det høye Field” er skrevet til en melodi som gjenfinnes hos Bellman (J. W. Eides Boktrykkeri 1945: 80).

²⁸⁹ Bellmannsällskapet: <http://www.bellman.org/html/biografi.html>, 18.02.2011.

²⁹⁰ Kopi av Hans Dedekam bilde finnes i Arendal rådhus (Ihlen 1898). Ved siden av trelasthandel og skipsrederi var brødrene Anders og Hans visekonsuler i henholdsvis hollandsk og amerikansk og engelsk og hanseatisk (Flood 1949: 36, 40). De gjorde mye for Arendal by. I 1807 påtok de seg å betale hele Arendals byskatt. Ti år senere stiftet de et legat på kr 14 000 riksdaler for trengende og håpefulle studerende i Arendal By. Dessuten skjenket brødrene 5000 riksdaler hver til et universitet i Christiania i 1814 (Ihlen 1808: 40, 49). Anders Dedekam hadde arvet sin fars sans for selskapelighet. Han holdt svært ofte store, muntre selskaper som Schwach skrev leilighetsviser til. Nesten daglig var det gjester i huset (Stubhaug 2002:189). Hans Dedekam beskrives som like selskaperlig i lokalhistorieboka, men ikke hos Schwach. Han syntes Hans Dedekam var meget sparsommelig og beskrev ham som en ”høist indskrenken Mand” (ibid.: 188).

²⁹¹ Zetlitz var imidlertid ikke den eneste i prestestanden som skrev skjemedikt om Thestrup. Kapellanen til Østre Moland, L. Dockedal, har etterlatt seg dette verset:

”I Selskab vittig og blid og snil
Er Pastor Therstrup, - hvo nægter dette?
Og har han end løidt formegen Ild,
Hans muntre Skjæmt kan dog heldig rette.
Dog saae vi gjerne ham mindre ære
Den gode Mammon og Verden lære
Lidt Ydmyghed” (Foss 1998: 206).

²⁹² Store norske leksikon: http://www.snl.no/nbl/biografi/Eiler_Hagerup/utdypning_%E2%80%93_2, 04.01.2011.

²⁹³ Under Guldbergregimet ble Bernstorff innsatt som utenriksminister. På grunn av utenrikspolitiske uenigheter ble han imidlertid avskjediget i 1780. England hadde oppfordret Russland og Danmark-Norge til å gå med i en trippelallianse mot Frankrike og Spania. Bernstorff var positiv til idéen, men Guldberg mente det var for risikabelt. Russland avviste forslaget og foreslo i stedet et nøytralitetsforbund mellom de nøytrale maktene. Bernstorff innså Russlands forslag egentlig var rettet mot England og inngikk derfor i stedet en særavtale med engelskmennene. Russerne ble rasende, og av frykt for konsekvensene ble han avsatt (Wikipedia: http://no.wikipedia.org/wiki/Andreas_Peter_Bernstorff, 06.01.2011, Store norske leksikon: http://www.snl.no/nbl/biografi/Frederik_6/utdypning, 06.01.2011).

²⁹⁴ Store norske leksikon: http://www.snl.no/nbl/biografi/Frederik_6/utdypning, 06.01.2011, Breen 1973: 126, Wikipedia: http://no.wikipedia.org/wiki/Trykkefrihetsforordningen_av_1799, 10.08.2011.

²⁹⁵ *Minerva* må sees på som en virkning av regjeringsforandringen i 1784, påpeker Tellefsen (Tellefsen 1939: 15).

²⁹⁶ NBdigital: <http://www.nb.no/bokhylla/1790/1790-tallet-opplysning-fornuftstro-og-religion/forfatterliste-nopqr>, 30.01.2011.

²⁹⁷ I 1782 fikk borgerne for eksempel Kristian Lofthus satt under tiltale for ”utiladelig handling og indgreb i borgelig næring” Han hadde handlet med trelast, korn, salt og tobakk med mere. Han ble dømt for brudd på byprivilegiene til Arendal, men anket og vant (Rian 2007: 236).

²⁹⁸ Skattefutene hadde økt både gårdsskatten og sagskatten uten kongelig ordre og dessuten misbrukt bøndernes plikt til å vedlikeholde Kongeveien ved å tvinge dem til å bygge nye vei (Rian 2007: 236). Arendalborgernes byskatt på sin side var svært lav. På grunn av det snevre tomtearealet var boligene i Arendal var så dyre at kun formuende og velhavende hadde råd til dem. Folk fra lavere samfunnslag bodde på tilstøtende strandsteder (små tettsteder uten privilegier). En konsekvens var at byen hadde få fattige å underholde. Da det heller ikke fantes brolagte veier å vedlikeholde, og vektervesenet (to fårnvekter) ble tatt hånd om av private, var skatte- og avgiftsutgiftene lave (Stubhaug 2002: 183f).

²⁹⁹ Også Dedekams svoger, Ellef Thomas Hansen, skal ha vært brutal. Han måtte rømme landet etter å ha forvoldt en ”Fjeldmands” død ved å kaste ham ned av en trapp på Toldboden (Foss 1998: 237).

³⁰⁰ Bryllupet sto i Arendal 14. november 1786 (Scheel 1948: 148). Scheel var opprinnelig fra Christiania og hadde tidligere vært offiser. Han ble ansatt som amtmann i 1785. Mitssem:

http://dsk.no/index.php?option=com_content&view=article&id=31&Itemid=59, 03.01.2011. Enkelte har tolket Zetlitz dikt "Ved Frue Kammerjunckerinde Dorothea Scheels Grav, tilegnet Captain Wilhelm Scheel" som et dikt til Dorotheas ektemann. Dette ekteskapet var ulykkelig og Dorothea tok selvmord. Diktet er trolig dedikert Zetlitz gode venn og amtmannens bror, kaptein Anton Wilhelm Scheel som var gift med Engel Kielland.

³⁰¹ Margaretha Kielland Smiths mor var Søfren Godtzens oldebarn. Hennes mor var Elisabeth Schanche (1733-1784), som igjen var datter av sognepresten på Lye, Gabriel Jonassen Schanche (1694-1741) og Elisabeth Søfrensatter Godtzen (1697-1757). Ved kgl. reskript av 15. juni 1787 fikk Margaretha bevilling til at de arvemidler som måtte tilfalle henne etter hennes familie måtte forbli under hennes egen rådighet og bestyrelse, med tiltagen verge. Da hun ble enke i 1800 flyttet hun til "Forberedelsen" i øvre Strandgade. Dette huset tilhørte broren, Gabriel Schanche Kielland. Landstedet "Holmegenæs" ble overlatt henne på livstid, (Kielland 1897: 62.)

³⁰² Svigerfaren sier om ham i et brev til en handelsvenn: "Han verken har eller haver haft Lyst til Negocien, som han dog pr. force efter hans Faders Død blev ligesom nød til for at conservere det betydeligste af givne Crediter og Værdien af de beste Eyendeel" (Kielland:

<http://freepages.genealogy.rootsweb.ancestry.com/~kielland/slekt/per00410.htm#0>, 09.02.2009). I 1778 hadde han dratt til hovedstaden for å ordne sine affærer. Samtidig hadde han ansøkt uten hell om å bli fogd i Jæren og Dalane. I 1787, omkring tiden Jens Zetlitz var i huset, sa han opp sitt borgerskap og fratrådte sin stilling som stadskaptein i Stavanger. I 1790 solgte han sine siste skipsparter, 1/16 i skipet "Jacobus & Anna" og 1/8 i skipet "Haabets Anker". Senere ble han tollbetjent i Karmsund (Kielland:

<http://freepages.genealogy.rootsweb.ancestry.com/~kielland/slekt/per00410.htm#0>, 03.01.2011). Av de tre løkkene på Egenæs som kjøpmann Smith først festet, "og som han med flid og iver antok seg", arvet Lorentz Ankerman Smiths den ene. I 1791 ble bruksretten solgt til fogd Kastrup, kjøpmann Helmich Gabrielsen og tollbod- Røiert Amund Gundersen (Zetlitz 1969: 72).

³⁰³ Torget 2 ble oppkjøpt av prost Gjellebøl som i 1793 skrev et innlegg mot norsk universitet i en Københavnavis ut fra sakens politisk konsekvenser (Skadberg 2008: 37).

³⁰⁴ Andre navn på gården er Madla eller Malle. Eiendommen har mange gravhauer. Godset på Øvre og Nedre Madla tilhørte først Erling Skjalgsson. På 1200-tallet overførte kongen eiendommen til Stavanger bispedømme. I 1637 kom godset under lensherren og da som avlsgård til Stavangers Kongsgård, I 1668 utlagt til Fogdegård. Rentemester Henrich Müller overtok gården 1673, to år senere ble den solgt til rådmannen i Stavanger, Morten Seehusen og byskriver Jørgen Cortsen. Morten Seehusen sønn, Severin Seehusen, adlet som "Svanenhjelm", solgte i 1719 sin halvdel til søsterdatterens mann, Michael Leigh Smiths far, kjøpmann Lauritz Smith. Michael Leigh Smith samlet i 1768 hele gården. Den forble samlet til 1836. Senere ble det satt opp et teglverk på stedet (Lous 1968: 12, Madla historielag: <http://madla-historielag.no/info/om-madla/historien-om-madla>, 29.10.2010).

³⁰⁵ Privatkirke som bønder og stormenn bygde på gårdene sine i middelalderen (Caplex: <http://www.caplex.no/Web/ArticleView.aspx?id=9315493>, 07.03.2011).

³⁰⁶ Michael Smith tok endelig miltæreksamen i 1794 og gikk gradene som secondlieutenant (1801), premierlieutenant (1802), kaptein (1808) og major (1811). I 1819 var han sjø- og landkrigskommisær i Stavanger distrikt, i Christianssands distrikt med bolig i Arendal i 1835. Smith ble slått til ridder av Sverdordenen og var innehaver av Kroningsmedaljen. I 1797-1800 arbeidet han som landmålingskonduktør i Stavanger amt, landmålereksamen tok han 1800. Han deltok i Kristiansands befestningsarbeider 1801-02, og var medlem av Ryfylke skattekomisjon 1803. 1805-1807 bestyrte Smith den geografiske kyst- og havneoppmåling på Island, men på vei hjem til Norge ble han fanget av et engelsk fartøy og mistet alle samlingene. Etter et kort opphold i Skottland bestyrte han en del festningsanlegg i Danmark. I 1809 ble ansatt ved takseringen og utskiftningen av det benefiserede gods i Trondheims stift, senere fra 1814 i Kristiansands stift. I 1816 ble han amtskonduktør i Stavanger. I 1818 representerte han Stavanger på Stortinget og deltok i Stortingets deputasjon til kroningen i Trondheim. Etter farens ugifte søstre arvet han gården Malde med tilliggende øyer. Disse solgte han i 1836. Han døde 25. november 1849 i en alder av 74 år i Fredriksværn (Kielland: <http://freepages.genealogy.rootsweb.ancestry.com/~kielland/slekt/per01864.htm#0>, 03.01.2011).

³⁰⁷ Ingen av kvinnene giftet seg. Arne Jørpeland mener de ikke fant noen som var fine nok. Johanne Margarethe ligger begravet og har minnesten 200 meter fra Nedre Malde gård. Karen har tilsvarende

minneste og er begravet tett inntil Domkirken i Stavanger (samtale med Arne Jørpeland på Nedre Malde gård 27.01.2011).

³⁰⁸ Madla fikk sitt første bibliotek i år 1800 da pastor Kamstrup fikk i stand et leseselskap. Av de som ga bokgaver var Karen Anckermann Smith som bidro med tre bind om ”Erfaringens Skole for alle dem som elsker Livet, Helbreden og deres Tilfredshet” (Rogalands avis: <http://www.rogalandsavis.no/meninger/kommentar/article4686850.ece>, 29.12.2010).

³⁰⁹ Bare deler av bøkealléen ned mot fjorden, plantet omkring 1770, eksisterer fremdeles (Samtale med Arne Jørpeland 27.01.2011).

³¹⁰ Oddehagen på Nedre Madla (Madla historielag: <http://madla-historielag.no/info/stedsnavn/oddehagen>, 28.12.2010). Stedet er også blitt kalt Møllebukta. Grevskapet Karenlyst ligger rett ovenfor Hafrsfjordmonumentet.

³¹¹ Stilen utviklet seg fra 1720-årene i England (Essen 2009: 10).

³¹² Landskapet Arkadien beskrives som et idyllisk og opprinnelig landskap, uberørt av sivilisasjonens krav. Arkadisk poesi eller hyrdediktning har forekommet i flere tusen år hvor skalden priser Arkadien som et hjem for paradisk uskyld og stille lykke. Floden Alfeios flyter gjennom landskapet. Gudene Hermes og Pan dyrkes (Wikipedia: <http://sv.wikipedia.org/wiki/Arkadien>, 03.01.2011).

³¹³ Sangens, dansens og selskaphetens beskytterinne (Breen 1973: 1).

³¹⁴ De tre barna var Jacob Kielland Smith (1776-1778), Jacob Kielland Smith (1778-1790) og Karen Anckermann Smith (1782-1783) (Kielland: <http://freepages.genealogy.rootsweb.ancestry.com/~kielland/slekt/per00410.htm#0>, 29.12.2010).

³¹⁵ Trykket i Poesier 1789.

³¹⁶ Fire andre søsken døde som barn: Elisabeth Kielland (1758-1758), Jan Kielland (1763-1763), Elisabeth Cecilia Kielland (1766-1771) og Anna Christina Kielland (1770-1771) (Kielland: <http://freepages.genealogy.rootsweb.ancestry.com/~kielland/slekt/per00054.htm#0>, 02.01.2011). Engel fikk i 1788 bevilling til å være sin egen verge med kurator (Kielland: <http://freepages.genealogy.rootsweb.ancestry.com/~kielland/slekt/per00054.htm#0>, 02.01.2011).

³¹⁷ Formelt overtok han først i 1787. Lorentz Smith hadde stillingen, men klarte ikke følge opp: <http://freepages.genealogy.rootsweb.ancestry.com/~kielland/slekt/per00410.htm#0>, 03.12.2011.

³¹⁸ Kielland: <http://freepages.genealogy.rootsweb.ancestry.com/~kielland/slekt/per00056.htm>, 30.12.2010.

³¹⁹ Kielland: <http://freepages.genealogy.rootsweb.ancestry.com/~kielland/slekt/per00059.htm#0>, 31.12.2010.

³²⁰ Da Egenæs ble skjenket borgerne i Stavanger, tilhørte Egenes Gaard rådmannen i Stavanger, Østen Jensen/Joensen (død 1597). Han hadde festet den av Henrik Brockenhus. Jensen hadde påkostet ombygning på gården og fikk lov til å beholde den (Rygh 1991a: 19). Blidnsolnavnet nevnes første gang i 1726, Eiendommen tilhørte familien Smith i flere generasjoner (ibid.: 41). Det er usikkert når huset som står der i dag er bygget, det er anslått fra tidlig 1720-1745, men det kan også være fra 1600-tallet med senere påbygning (ibid.: 24). Huset er, bortsett fra Domkirken og Bispekapellet, Stavangers eldste bygning (Byhistorisk forening Stavanger: http://www.byhistoriskforening.org/byhistorisk_skilting/20_blidensol, 14.01.2011). Fra 1787 tilhørte eiendommen Johanne Margaretha Smith som fikk den overdratt fra broren Lorentz (Rygh 1991a: 30, Kvitrud: <http://home.online.no/~akvitrud/Huseiere.htm>, 02.03.2011).

³²¹ På Erik Berntsens nettsider og på Folkemuseets står S. for Sigvard. Zetlitz skriver imidlertid at den står for Severin, jfr. Zetlitz 1969: 68. Rygh bruker både Severin og Sigvard (Rygh 1991a: 33).

³²² Erik Berntssens slektssider: <http://vestraat.net/iea-o/p2226.htm>, 02.03.2011.

³²³ Erik Berntsens slektssider: <http://vestraat.net/TNG/getperson.php?personID=I17595&tree=IEA>, 08.05.2011

³²⁴ Diktet er kalt ”Til min Svigerinde Frue M. D. Arentz, i Anledning af Hr. Christen Arentz Død den 2 Januarii 1797” og ble trykket i *Minerva* 1797.

³²⁵ Jostein Hauges slektsider: <http://www.geni.com/people/Jacob-Jacobsen-Bull/3811575>, 27.06.2011.

³²⁶ Lauritz Smith var sønn treskjærerer Andrew/Anders Lawrenceon Smith. Da Lauritz Smith giftet seg med Johanna Margaretha Leigh, datterdatter av madam Elisabeth Seehusen, ble han arving til Seehusen-godset. Lauritz Smith var handelsmann, industriherre, lagmann, overrådmann og eier av Malde gård (Skadberg 2008: 36). Med Johanna Margaretha fikk han 16 barn. 1. Elisabeth Maria Smith (1709-1709) 2. Michael Smith (1710-1716) 3. Christine Sophie Lauritzdatter Smith (gift von Fyren) (1712-1788) 4. Anders Smith (1713-1713) 5. Elisabeth Smith (1714-1715) 6. Anders Lauritzen Smith (gift Prah) (1716-1772) 7. Michael Smith

(1718-1718) 8. NN Smith 1719-1719) 9. Maren Smith (gift Hiorth) (1719-1753) 10. Michael Leigh Smith (1720-1773) (gift Karen Ankermann (1727-1755) og Helene Margarethe von Krogh (1736-1767)) 11. dr. theol. Morten Smith (1722-1800) 12. Elisabeth Smith (gift Ebbel) (1724-1758) 13 Laurs Smith (1725-1727) 14. Axiliana Smith (1737-1762) (gift Bull) 15. Johanna Margaretha Smith (gift Hagerup) (1730-1773) 16. Lauritz Smith (1731-1784) (gift Ely) (Rygh 1991a: 48, Terje Ofstads slektsider: <http://www.ofstad.info/d0044/g0000026.html#I22755>, 29.09.2011).

³²⁷ Axiliana Bulls gravskrift: ”Den udvalte Christi Brud Axiliana Christina Bull Een ædel Datter af ædelmodige Stamme Fædre Laurits Smith og Johanna Margrethe Liegh(!) af legemets og Sindets Gaver meget ædel af Aandens Gaver langt mere ædel Hvilder herunder med sit helligede Legeme for at Sove i Jordens Skiød. Forlystes heroven med sin hellige Siel ved sin Frelsers Bryst. Hun kom den 20 September 1737 af een ædelsindet Moders Liv Hun blev Self een ædelsindet Moder, Som frambragte (!) af Sit Liv Tvende Døttre, Tvende Sønner, Tvende Døttre. Den Siste fød Død. Ægteskapet begyndede den 16de September 1755 Med Jens Bull Sogne Præst til Lye Kald og endedes den 20 Novemb 1762 Hendes ungdom blev hastig gjort fuldkomen til een hæderlig Alderdom Ved den allerlygsaligste Wæxt udi Troe og Dyd, i Sær I ædelmodighed til at ringe agte Iorden, Heltmodighed til at høyt agte Himlen, i Sagtmodighed i livet, Frimodighed i mod Døden. Ægteskabets Korthed blev oprettet ved dets Frugtbarhed Hun havde os Kiær, Sin Gud kiærest, derfor havde hun Lyst at være hos Frelseren; Samtale imellom Tvende Venner; Min ædle Ven hvor er din Siæl! Ieg veed nok hva ieg Savner Troe mig? Ieg lever ævig vel: min Frelsere ieg favner” (Thomle 1884: <http://da2.uib.no/cgi-win/WebBok.exe?slag=lesside&bokid=thomle&sideid=28&storleik=>).

³²⁸ Martins sangkister: <http://www.allsang.net/Gedcom-M/per01698.htm>, 04.01.2011.

³²⁹ Evne til å leve livet godt og med glede, samt møte enhver situasjon med likevekt, gode manerer og eleganse (Your Dictionary.com: <http://www.yourdictionary.com/savoir-vivre>, 03.01.2011).

³³⁰ Mitssem: http://dsk.no/index.php?option=com_content&view=article&id=49&Itemid=55,56,58, 31.12.2010.

³³¹ Hun skrev under klubbens lover i 1795 (ibid).

³³² Selskapets nettsider oppgir at det kan virke som om Præces var utpekt på grunnlag av den rangen han hadde i samfunnet, uten egentlig valg. Det finnes ikke protokoll fra denne tiden. Men det oppgis at Scheel ble anmodet om å fortsette som præces i 1795 (Mitssem: http://dsk.no/index.php?option=com_content&view=article&id=46&Itemid=58, 31.12.2010).

³³³ I 1779 overtok han skjøtet på stefarens apotek og drev det uten bevilling til 8. november 1780. Da bevillingen ble godkjent fikk han formelt kjøpe det for 10 000 riksdaler (Byhistorisk forening Stavanger: http://www.byhistoriskforening.org/byhistorisk_skilting/26_apoteket_hygia, 02.01.2011).

³³⁴ Det er usikkert når klubben byttet lokaler, men trolig var det da madam Dokkedal døde i 1787. Fra 1795 finnes sikre kilder på at klubbelskapet holdt til i apotekbygningen (Mitssem: http://dsk.no/index.php?option=com_content&view=article&id=31&Itemid=59, 31.12.2010).

³³⁵ Mitssem: http://dsk.no/index.php?option=com_content&view=article&id=48&Itemid=56, 31.12.2010.

³³⁶ Mitssem: http://dsk.no/index.php?option=com_content&view=article&id=31&Itemid=59, 02.01.2011.

³³⁷ Kielland: <http://freepages.genealogy.rootsweb.ancestry.com/~kielland/slekt/per00056.htm>, 03.01.2011.

³³⁸ Trolig den danske cancellisten, Holger Christian Reiersen (1746-1811). To år tidligere hadde han ektet den langt yngre, Charlotte Christine Studsgaard (1763-1810), datteren av biskop Christian Beverlin Studsgaard (Wikipedia: http://da.wikipedia.org/wiki/Holger_Christian_Reiersen, 01.07.2011).

³³⁹ Smak (Ordbog over det danske Sprog: <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=gout>, 30.01.2011).

³⁴⁰ Hendricha Maria von Frantzen (1760). 19 år gammel giftet hun seg med den da 41 år gamle kjøpmannen, Ole Smith Ploug. Hendricha Maria var yngste datter til Jens Frantzen og Elisabeth Sophia Henrichsdatter Gyntelberg. Jens Frantzen var byens kommandør og innrulleringssjef (Norsk slekthistorisk tidsskrift 1945, bind 10, hefte 2: 119f). Briggen Hendricha Maria som ble sjøsatt fra Kjerringholmen i 1782 er oppkalt etter henne (Stavangerkartet.no: http://www.stavangerkartet.no/kart/skipsverft_og_reperbaner, 02.06.2011).

³⁴¹ *Samleren, et Ugeskrift* ble utgitt i København i perioden 1786-1793, viderført som *Samleren: et Maanedskrift* i 1794-1798. Fra 1792 og fremover ble bladet trykket hos madam Svare. I 1794-98 var litteraten H.L. Struch Winding, fru Svares verge, forlegger og redaktør. 1794 ble de stevnet i retten for uttalelser som hadde stått i Malthe Conrad Bruns anonym utgivne blad ”Vækkeren”. Madam Svare måtte betale 200 riksdaler i bot. Også i 1785 ble hun og svigersønnen, som var medhjelper i trykkeriet, angitt for en bokutgivelse (Ilsø 1992: 156f).

³⁴² *Den evige Alliance*. Alliansetraktater fra 1765 og 1769, fornyet den 12. august 1773. Alliansen var en defensivpakt som skulle tre i kraft dersom en av partene ble angrepet. Danmark skulle stille med 12 000 mann og 15 krigsskip, Russland med 20 000 soldater og 10 orlogsfartøyer i tilfelle angrep (Apenes 1988: 18, Schneider 1914: <http://www.slekt.org/books/schneider/10.html>, 09.06.2011).

³⁴³ Kristian 6. hadde forbudt tilførsel av korn fra utlandet til Danmark og Norge sønnafjells ved en forordningen av 16. september 1735 (Wikipedia: http://da.wikipedia.org/wiki/Christian_Ditlev_Frederik_Reventlow, 07.06.2011).

³⁴⁴ Denne ordningen innen landbruket ble innført i 1733 av Kristian 4. etter ønske fra godseiere og militærordningent. Stavnsbåndet bandt mannlige bønder mellom 14 og 36 år, senere mellom 4 og 40 år, til å bli boende på godset/herregården de ble født. Stavnsbåndet gjaldt bare Danmark og ikke andre deler av Danmark-Norge (Wikipedia: <http://no.wikipedia.org/wiki/Stavnsb%C3%A5ndet>, 07.06.2011).

³⁴⁵ Wikipedia: http://da.wikipedia.org/wiki/Frederik_Ahlefeldt-Laurvigen, 07.07.2011.

³⁴⁶ Brødrene Christian Ditlev Frederik lensgreve Reventlow (1748-1827) og greve Johan Ludvig greve Reventlow (1751-1801), var begge politikere og jobbet for landboerreformen. Det er uvisst hvilken av brødrene som var med på Norgesreisen (Wikipedia: http://da.wikipedia.org/wiki/Christian_Ditlev_Reventlow, http://da.wikipedia.org/wiki/Johan_Ludvig_Reventlow, 07.06.2011)

³⁴⁷ Store norske leksikon: http://www.snl.no/nbl_biografi/Frederik_6/utdypning, 20.02.2011, H.K.H. Kronprindsregent Frederiks Laug af 1788: <http://frederikslaug.christianssand.no/historie.htm>, 02.06.2011, Wikipedia: http://sv.wikipedia.org/wiki/Johan_von_B%C3%BClow, 08.06.2011. Bülow er den selsamme Johan Bülow som Charlotta Biehl skrev om, jfr. billedtekst til "Kvinnene i *Norske Selskab*".

³⁴⁸ "Christiania Kongelige Borgergarde", eller "Det gule Chor" (Søndre Aker Historielag: <http://www.sondreaker.com/artikkel/artikkel-2003-01.html>, 08.06.2011).

³⁴⁹ Trolig *Norske Intelligenz-Seddel* (1723-1920) som utkom første gang 25. mai 1763 som Norges første ordinære avis. Den ble startet i Kristiania av boktrykker Samuel Conrad Schwach. Schwach hadde fått fullmakt til å etablere boktrykkeri i 1758, men hadde ikke kongelig privilegium som man var avhengig av for å utgi avis. Schwach fant imidlertid sin nisje ved å unngå stoff som krevde privilegium (nyheter og beretninger om regjeringshandling og politikk). To sider var reservert for annonser, de to øvrige inneholdt økonomiske eller religiøse betraktninger, samt religiøse vers (Wikipedia: http://no.wikipedia.org/wiki/Norske_Intelligenssedler, 08.06.2011).

³⁵⁰ Store norske leksikon: http://www.snl.no/nbl_biografi/Bernt_Anker/utdypning, 06.06.2011.

³⁵¹ Wikipedia: http://no.wikipedia.org/wiki/Nicolai_Frederik_Krohg, 05.06.2011.

³⁵² "Ideen var saa aldeles norsk, saa aldeles min *Bang* værdig, at den kunde ikke andet end friste mig til at syng", skriver Brun til Zetlitz (Brun 1788: 7). Bruns kusine, den formuende jomfru Catharine Borchgrevink, sørget for kronprinsfølgets overnatting og bevertning. For dette skjenket kronprinsen henne et mahogniskrin med te- og kaffe-servise i fint porselen (Verdensarven Røros: <http://www.verdensarvenroros.no/direktorgarden/908>, 06.06.2011)

³⁵³ Korpset var det første av sitt slag. Der ble opprettet etter initiativ av Gabriel Jenssøn Hofgaard (1747-1805) i forbindelse med Karl av Hessens besøk på Bragernes i 1773 hvor en del av "de beste kjøpmenns sønner" skulle være eskorte og æresvakt til hest (Store norske leksikon: http://www.snl.no/nbl_biografi/Gabriel_Hofgaard/utdypning, 08.06.2011).

³⁵⁴ Et øyenvitne i Aall-slekten forteller: Blandt andet var der samlet en Skare af 100 Telebønder, hvoraf nogle med langt Skjæg og alle udstaferede i deres ægte Nationaldragter med hvide Vadmelskofter, side sorte Buxer samt Tolleknivslire ved Siden, svære Søljer i Skjorten, samt brede Øxer eller gamle Sværd i Hænderne. Alle rede de paa modige borkede sortmanede og tykhalsede Heste og i spidsen for dem alle red min Onkel *Jacob Aall*, ogsaa udrustet med et gammelt Sværd, paa en borket Hest, iført gul Trøie og Skindbuxer (Schneider 1914: <http://www.slekt.org/books/schneider/10.html>, 08.06.2011).

³⁵⁵ Schneider 1914: <http://www.slekt.org/books/schneider/10.html>, 08.06.2011.

³⁵⁶ Wikipedia: <http://sv.wikipedia.org/wiki/Teaterkriget>, 13.06.2011.

³⁵⁷ Store norske leksikon: http://www.snl.no/nbl_biografi/Frederik_6/utdypning, 20.02.2011, H.K.H. Kronprindsregent Frederiks Laug af 1788: <http://frederikslaug.christianssand.no/historie.htm>, 02.06.2011,

³⁵⁸ Gabriel Schanche Kielland foretok en reise til København i 1786-87. På hjemveien besøkte han familiene Anker, Collett, Løvenskiold, Cappelen og Aall og knyttet kontakter. Som stadskaptein for borgerværnet dro

han også innom alle de norske festningene og arsenalene i Øst-Norge. Da det ble klart at hæren skulle samles, tok han til arbeidet med å samle inn geværer. Det var ventet at kronprinsen også ville besøke Stavanger, dermed opprettet han et ridende borgerkorps. Han bekostet selv halvparten av hestene og de elegante uniformene (Elgvin 1956: 340f, Kielland:

<http://freepages.genealogy.rootsweb.ancestry.com/~kielland/slekt/per00056.htm>, 02.06.2011).

³⁵⁹ De to første versene går slik:

“Til, lykkelige Kiøl, paa jevne Bølger!

Du bærer Tvillingrigets elskte Haab,

Til trygt! Naar beste Held din Ilen følger,

Bønhører Himlen Millioners Raab.

Naar da vi see dig majestætisk svæve

Hen mod vor længselsfulde glade Kyst,

Høit skal da vore Field og Dale bæve

Ved Glædens Udraab af hver Normands Bryst” (Schneider 1914:

<http://www.slekt.org/books/schneider/10.html>, 08.06.2011).

³⁶⁰ Wikipedia: http://da.wikipedia.org/wiki/Tyge_Rothe, 05.06.2011.

³⁶¹ Danmarkshistorien.dk: <http://danmarkshistorien.dk/perioder/den-yngre-enevalde-1784-1848/udenrigspolitikken-indtil-napoleonskrigene/>, 09.06.2011.

³⁶² Kronprinsens rolle var mer som den frivillige tilskuers, skriver Schneider. Kronprinsen svermet for militærvesenet, spesielt den parademessige siden av det, men var en dyktig rytter. I en håndskrevet avis utgitt i København fra 1788 fortelles det at kronprinsen vakte troppernes begeistring da han i følge med dragonene hoppet over en elv til hest. Ved tilbakekomsten til Kristiania ble han hyllet som en stor seierherre (Schneider 1914: <http://www.slekt.org/books/schneider/10.html>, 08.06.2011).

³⁶³ GenWiki: http://wiki-de.genealogy.net/Zedlitz_Heinrich_Andreas_Magnus, 04.01.2011, Genealogie

Zedlitz: <http://zedlitz.net/?Familien:Norwegen>, 04.01.2011, Wikipedia:

http://da.wikipedia.org/wiki/Adam_Ludvig_Moltke, 06.01.2011.

³⁶⁴ Den britiske ambassadøren til Danmark, Hugh Elliott, dro på eget initiativ til Bohuslen for å stoppe krigen. Elliott fremsatte et ultimatum. Han truet Danmark-Norge med krig med både Storbritannia og Prøyssen, hvis ikke Karl av Hessen tropper vendte om. Etter uker med forhandlinger forlot korpset svensk territorium den 12. november 1788. Formeldt ga ikke Danmark-Norge seg før 9. juli 1789. Militært var tvillingriket de følgende årene i høy beredskap da man fryktet et svensk gjengjeldelsesangrep (Apenes 1988).

³⁶⁵ Pavels reiste fra Kristiansand til København for å studere teologi i denne perioden. Reisen var bestemt til august 1788. Det var et kritisk tidspunkt, forteller han, sjøfarten ansåes allerede usikker: ”Krigen med Sverig troedes uundgaaelig: allerede stode de norske Tropper paa Grændsen, færdige til det ærefulde Tog, over hvis herlige Udfald Kjøbenhavnerne faa Maaneder efter henreves til saadan uhørt Enthusiasme” (Pavels 1866:).

³⁶⁶ Wikipedia: <http://sv.wikipedia.org/wiki/Teaterkriget>, 11.09.2011.

³⁶⁷ Ukeblad som utkom i perioden 14. juli 1786 til desember 1829 (i perioden fra januar 1794 til 1829 under tittelen *Journal for Politik, Natur og Menneskekundskab*). Fra 1794 kom det ut en gang i måneden. Utgivelsen og redaksjonen ble overtatt av Odin Wolff (1760-1830) i 1798. I sin andre periode var tidsskriftet mer politisk og besto først og fremst av oversatte artikler fra utenlandske blader. I 1820-årene dominerte populærvitenskapelige artikler. Tidsskriftet ble især omtalt i forbindelse med rettssaken mot Peter Andreas Heiberg for visen "Hver Mand i Byen om Indtoget taler" (med allusjon til Zetlitz "At Slyngeler hæves til Ærens Top") som bladet trykket i 1790 (Wikipedia: <http://da.wikipedia.org/wiki/Morgen-Post>, 09.01.2011).

³⁶⁸ Full tittel: *Kritik og Antikritik eller Anmeldelser og Bedømmelser af de nyeste Indenrigske Skrifter, udgiven af et Selskab*. Bladet var et uavhengig dansk tidsskrift utgitt i perioden 1788-1796 stiftet av Johan Clemens Tode i 1787. Tidsskriftet *Lærde efterretninger* hadde på det tidspunkt monopol på litteraturanmeldelser. Tode ønsket et blad hvor forfatterne kunne gi motsvar/antikritikk på anmeldelsene. http://da.wikipedia.org/wiki/Kritik_og_Antikritik, 10.01.2011). Flere av bladene ligger på nettet, men pt ikke bladet med Zetlitz artikkel.

³⁶⁹ Sans for god kunst (<http://en.wiktionary.org/wiki/belletrist>, 10.01.2011).

³⁷⁰ Innlegget sto i første nummer av *Morgen-Post* den 14. juli 1786. Poulsen sendte Zetlitz de eldre utgavene av avisen hvor hans dikt hadde stått.

³⁷¹ Selskapet var utgått av *Selskabet for Borgerdyd* stiftet i København i 1785 av Københavns Aftenpostredaktør Emanuel Balling (1733 – 1795), Johann Clemens Tode (1736-1806) og flåstasjonen på Holmens ekvipagemester, kammerherre Andreas Henrik Stibolt (1739-1821). Beskjedenhet ble sett på som den største dyd, luksus måtte bekjempes. Selskapet utsatte premier, holdt foredrag i historie og økonomi, grunnla et bibliotek, samt to skoler som ennå bærer navnet Borgerdydskolene (i København og Christianhavn). Ønsket om å legge ned københavnernes nyeste og beste fornøyelse, klubbene og de dramatiske selskapene gjorde selskapet upopulært hos folket. Etter kort tids eksistens stanset "Borgerdyden" på grunn av interne stridigheter. I harme forlot Johann Clemens Tode selskapet og stiftet i stedet *Selskabet for Efterslægten* 4. mars 1786 sammen med seksten andre kjente menn. Blant dem Edvard Storm, Knud Rahbek, Rasmus Nyerup og Thomas Thaarup. I 1788 hadde selskapet rundt 250 medlemmer. Både biskop Balle og senere statsminister Christian Ditlev Reventlow var viktige støttespillere (Wikipedia:

http://da.wikipedia.org/wiki/Selskabet_for_Eftersl%C3%A6gten, 15.02.2011, Wikipedia:

http://da.wikipedia.org/wiki/Selskabet_for_Borgerdyd, 15.02.2011).

³⁷² Svært mange av gatevisene ble trykket hos madam Svare. Som taktikk lot selskapet trykke opp og distribuere egne mer oppbyggelige skillingsviser hos henne. Maren Svare var enke etter boktrykker Lars Nielsen Svare. Faren var inkvisisjonsbetjent Rasmus Krey, søsteren var gift med skriftstøper (håndverker som støper bokstavyper) Pöetzsch. Fru Svares trykkeri lå fra 1783/84 i Store Kannikestræde nr. 39. Den karakteristiske produksjonen var småskrifter, disputaser og auksjonskataloger, men etter at mannen døde også et stigende antall udaterte skillingsviser. Selskapets viser hadde nummer. Nummervisene (1-19) utkom 1786-88 og ble solgt 2 for 1 skilling. I 1786 ble det solgt omlag 6000 eksemplarer av de første 8/9 visene. Visene fikk nummer (1-19) og utkom 1786-88. To viser kostet en skilling (Ilsøe 1992: 156).

³⁷³ Martfelt deltok i stiftelsen av *Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab* i 1769. Han var nasjonaløkonom av utdanning og fungerte som utvalgets sekretær. På slutten av livet fikk han religiøst vannvidd og måtte fjernes fra sine stillinger (Wikipedia: http://da.wikipedia.org/wiki/Christian_Martfelt, 09.01.2011).

³⁷⁴ Sumbel var en 26-årig marokkansk jøde som var kommet til København for å hente sin fars arv. Han var verdensvant, talte flytende fransk og fikk adgang til både overklassens hus og hoffet. I en bekjentgjørelse under et av sine andre navn "Det høyeste væsens allerunderdanigste og allerydmygste tjener og søn Isai den Fuldkomne og Tolerante af den kongelige stamme Isai", minnet han om at han også ble kalt "Tyrken". Han ville hverken kalle seg kristen, jøde eller muslim, men en primitiv, tolerant isralitt. Den nye religionen skulle baseres på dyd og toleranse. Den muntlige proklamasjonen skulle skje på Fredsens Berg (Slotshagen i Frederiksberg) på dagen da Gud ga Israel loven på Sinai bjerg, det vil si den sjettede dag i den tredje måned. I 1788 tilsvarte det den 11. juni. Sumbel ble møtt av en stor folkemasse som møtte ham med piping og skjellsord. Turbanen ble slått av ham, folk rev i den kostbare drakten hans og forsøkte å stjele sabelen. Sumbel gjemte seg bak et gjerde og forsøkte å proklamere, men ble stadig avbrutt. Han forlot senere Danmark uten å ha fått formuen (Bing: <http://goldberg.t2w.dk/Artikler/?member5id=15>, 15.08.2011).

³⁷⁵ "Selskab-Sang" (Svinge sig til Ærens Top), "Ingen Længsel efter Guldalderen", "Drikkesang" (Til Jordens Nytte blev Rangen skabt) og "Selskabs-Sang" (Kommer kiære Venner lad os nyde) (Halvorsen 1908: 714).

³⁷⁶ Antagelig opplysningspresten Hans Jacob Wille (1756-1808) (Store norske leksikon: http://snl.no/nbl_biografi/Hans_Jacob_Wille/utdypning, 29.10.2011).

³⁷⁷ Mehldal ble senere amtmann på Island. Til tross for en beskjeden gasje hadde han til slutt ti tusen riksdaler utestående hos venner og ungdommer som han neppe regnet med å få igjen (Nygaard 1947: 31). Rahbek skriver: "ædle, raske Meldahl, hvem vi andre kaldte idealet af en nordmand, men Nordmændene en sand Thrønder" (Wikipedia: http://da.wikipedia.org/wiki/Thomas_Hammond_Meldahl, 11.09.2011).

³⁷⁸ I Bliksruds og Frøens liste står han oppført med leveår 1773-1850. Dette kan ikke stemme, for Goiske var aktiv alt på Bredals tid og Bredal døde i 1778. Eventuelt sikter listene til en annen med samme navn som også var medlem. I så fall er denne Goiske utelatt.

³⁷⁹ Tronfølgen hadde spesialkomponert musikk av meddirektør ved teateret og kapellmester Guisepe Sarti (1729-1802). Bredal skrev et motstykke hvor han lot en bemasket skuespiller fremstille Goiske. Skuespilleren fremføre Goiskes kritikk med alle dens trykkfeil. Studentpublikummet pep stykket ut, men noen offiserer som kjente skuespillerne klappet iherdig og kastet ut piperne. Da stykket ble fremført neste gang fikk studentene hjelp av matrosene. Det ble skandale og skuespillet måtte tas av plakaten (J.W. Eide Boktrykkri 1945: 56).

³⁸⁰ Goiske jobbet i det *Vestindisk-guineiske Rente- og Generaltoldkammer*. Ved siden av *Den dramatiske Journal* utga han det håndskrevne *Maanedlige Efterretninger* med nyhetsoppdateringer og byrkyter. Bladet ble

regelmessig sendt til dansker i Vest-India for en liten sum. Ellers var han opptatt av jødernes og negrenes kår og kjent som en glimrende festtaler. Utsendingene begynte i 1783 og fortsatte frem til 1791. Under tiden avskrev han avisnotiser fra danske og utenlandske blader og formidlet litteratur. Før han avsendte dem, skrev han av en rekke hefter som etter hans død kom i vennen, Ove Mallings (1748-1829) eie. Årgangene 1785-91 finnes i dag i Manuskriptsamlingen på det *Kongelige Bibliotek*. Litteraturhistorikeren Holger Ehrencron-Müller har utgitt et utvalg av i årsskriftet *Historiske Meddelelser om København* (Wikipedia: http://da.wikipedia.org/wiki/Philip_Rosenstand-Goiske, 22.09.2011, Slekten Kaas: <http://slektenkaas.com/getperson.php?personID=I1337&tree=1>, 22.09.2011).

³⁸¹ *Lærde efterretninger* (*Lærde tidender* og *Berlingske efterretninger*) var en vanlig forkortelse for det mest utbredte tidsskriftet som anmeldte bøker på 1700-tallet. Bladet skiftet ofte tittel, redaktør og navn, men utkom nesten uavbrudt i en periode på over hundre år; *Nye Tidender om lærde Sager* (1720-23), *Nye Tidender om lærde og curieuse Sager* (1724-48), *Kiøbenhavnse nye Tidender om lærde [og curieuse] Sager* (1749-66), *Kiøbenhavnse Efterretninger om lærde Sager* (1767-77), *Kiøbenhavnse nye Efterretninger om lærde Sager* (1778-82), *Nyeste Kiøbenhavnse Efterretninger om lærde Sager* (1783-90), *Kiøbenhavnse lærde Efterretninger* (1791-1810) og *Dansk Literatur-Tidende* (1810-36) (Wikipedia: http://da.wikipedia.org/wiki/L%C3%A6rde_efterretninger, 30.05.2011, Wikipedia: http://da.wikipedia.org/wiki/J%C3%B8rgen_Kierulf, 22.09.2011.).

³⁸² Pavels var ikke medlem av *Norske Selskab* samtidig med Zetlitz. Beskrivelsen stammer fra en sammenkomst i Stavanger i tiden Zetlitz var kappelan på Lye gift med Elisa (Pavels 1866: 138). Pavels var imidlertid medlem av en rekke andre selskaper i denne tiden: *Det litterære og naturforskende Selskab*, et annet privat litterært selskap, *Nyhavnske Selskab*, *Borups Selskab* og *Homilitist-catechetiste Selskab*. Han var også med i opprettelsen av *Det danske og norske Selskab*, det senere *Det norske og danske harmoniske Selskab*, etterhvert slått sammen med et lignende selskap og kalt *Recreationen* (Pavels 1866: 70, 75f, 81, 83, 98).

³⁸³ Elegie i anledning justisråd og rektor Herslebs død (Norske Selskab 1783).

³⁸⁴ Rahbek ble medlem i 1789. En av grunnene til at han hadde vært uvennlig stemt mot *Norske Selskab* var morbroren hans hadde vanket i madam Juels kaffehus. Der hadde han blitt kjent med nordmenn, lært seg å bli antiwaldianer og lagt seg til en norsk dialekt (Winsnes 1924: 328).

³⁸⁵ Kalliope: <http://www.kalliope.org/biografi.cgi?fhandle=riber>, 22.09.2011.

³⁸⁶ Rahbek gir i kritikken av *Poetiske Samlinger Norske Selskabs* første historiske vurdering av dets betydning. Det var ikke Ewald, men etteraperne uten Ewalds ånd dikterne hadde villet til livs, skriver Winsnes (Winsnes 1924: 334).

³⁸⁷ Rahbeks hustru, Kamma Rahbeks bror (Wikipedia: http://da.wikipedia.org/wiki/Stephan_Heger, 29.10.2011).

³⁸⁸ De oppsøkte ham på "Sneedorfs Trappe", skriver Rahbek. Trappene kan være oppkalt etter Frederik Sneedorff (1760-1792) som begynte å holde private forelesninger i 1787, senere professor i historie, eller faren hans, professor i statsvitenskap og lærer for arveprins Frederik, Jens Schelderup Sneedorf (1724-1764), en sentral skikkelse i opplysningstidens Danmark-Norge (Wikipedia: http://da.wikipedia.org/wiki/Jens_Schielderup_Sneedorff, 20.06.2011, Wikipedia: http://da.wikipedia.org/wiki/Frederik_Sneedorff, 20.06.2011).

³⁸⁹ Lauritz Smith var den første som brukte begrepet rettigheter i forbindelse med dyr. Han argumenterte med at siden man ved dyrehold frarøvet dyrene sin frihet, hadde man plikt til å sørge for at de hadde gode forhold (Wikipedia: http://da.wikipedia.org/wiki/Lauritz_Smith, 20.03.2011).

³⁹⁰ Før Pavels dro til København begynte han å studere på egen hånd. "Nogle dogmatiske Collegier, Capellanen Bødtker laante mig, gjorde mig ikke mere oplyst end før. Det var den store Orthodox Janson, Systemets sidste rigorøse Forfægter mod Universitetet, hvis lærde Dictater jeg stræbte at faae ind i mit Hoved, for i sin Tid at kunne bestaae for hans frygtelige Domstol". Manduktøren Pavels fikk hjelp av på universitetet het Hoyem (Pavels 1866: 60, 73).

³⁹¹ Compendium theologiae naturalis ad veritatem revelationis divinæ recte cognoscendam accommodatæ, Hafn. 1778 (Archive Internet: http://www.archive.org/stream/bibliothecadani00bruugoog/bibliothecadani00bruugoog_djvu.txt, 29.10.2011).

³⁹² Janson var blitt sendt til Aarhus. Hertug Frederik Christian (1765-1814) av Augustenborg var nettopp valgt til universitets nye patron og ønsket ikke å samarbeide med Janson, som sammen med forgjengeren, statsmannen Joachim Otto Schack-Rathlou (1728-1800) nylig hadde ledet et arbeid med å forandre Kristian 6.

universitetsfundas (Wikipedia: http://da.wikipedia.org/wiki/Frederik_Christian_2._af_Slesvig-Holsten-S%C3%B8nderborg-Augustenburg, 29.10.2011, Wikipedia: http://no.wikipedia.org/wiki/Joachim_Otto_Schack%E2%80%93Rathlou, 29.10.2011).

³⁹³ Wikipedia: http://en.wikipedia.org/wiki/Johann_Georg_Rosenm%C3%BCller, 30.10.2011, Archive Internet: <http://www.archive.org/details/diogeorgiirosen00rosegoog>, 30.10.2011.

³⁹⁴ Wikipedia: http://de.wikipedia.org/wiki/Paul_Ernst_Jablonski, 30.10.2011.

³⁹⁵ Trolig teologen Johann Christoph Döderlein (1745-1792) som skrev *Institutio theologi christiani nostris temporibus accommodata* erschien (1780). Eventuelt professor i teologi Christian Albrecht Döderlein (1714-1789) (Wikipedia: http://de.wikipedia.org/wiki/Christian_Albrecht_D%C3%B6derlein, 30.10.2011, Wikipedia: http://de.wikipedia.org/wiki/Christian_Albrecht_D%C3%B6derlein, 30.10.2011).

³⁹⁶ Forelesningsnotat (Ordbog over det danske sprog: <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=Kollegium>, 29.11.2011).

³⁹⁷ Som person skal han ha vært både oppblåst og nedlatende. Moldenhawer var ved siden av professorstillingen overbibliotekar ved *Det Kongelige Bibliothek*. De 35 årene han styrte tvillingrikets første boksamling antas å være den mest betydningsfulle i samlingens historie (Bricka 1887-1905, bd. 11: 364).

³⁹⁸ Alt som barn hadde Münter blitt drillet i veltalenhet. Hjemme på prestegården lot faren innrede en prestestol sønnen fikk øve seg på. En preken av Balle fikk ham til å interessere seg for kirkehistorie. Som frimurer var han fengslet av de egyptiske hieroglyfene, *pythagorisen*, mysterierne og gnostikerne, men valgte middelalderen, kampen mellom stat og kirke, til sitt forskningsområde (Bricka 1887-1905, bd. 8: 25ff).

³⁹⁹ Trolig er dette kopist Jonas Wessel (1741-1782) (Bliksrud 1999: 292).

⁴⁰⁰ Wikipedia: http://no.wikipedia.org/wiki/Minerva_%28dansk_tidsskrift%29, 08.010.2011).

⁴⁰¹ Innlegget ble i tillegg spredd som særtrykk i Kristiania (ibid.).

⁴⁰² Rian påpeker at det må ha vært Lofthussympatisører nær maktapparatet. Da det ble sendt ut arrestordre på ham, ble han orientert om dette og rømte til Sverige (Rian 2007: 246). Etterhvert ble Lofthus pågrepet og fengslet. Han døde etter ti års fangenskap på Akerhus festning (Wikipedia: http://no.wikipedia.org/wiki/Kristian_Lofthus, 21.01.2011).

⁴⁰³ Wikipedia: http://en.wikipedia.org/wiki/F.L.%C3%86._Kunzen, 01.06.2011, http://en.wikipedia.org/wiki/Jens_Baggesen, 01.06.2011.

⁴⁰⁴ Holger Danske var en dansk sagnhelt, beretninger om hans opprinnelse finnes i tidlige europeiske kvad og helte-dikt, som Rolandskvadet fra 1000-tallet, der han beskrives som en av Karl den Stores riddere under navnet Oger le Danois. Baggenses tekst var tilegnet den tyske dikteren Christophs Martin Wielands (1733-1813) *Oberon* (Arkiv for Dansk Litteratur: http://www.adl.dk/adl_pub/fportraet/cv/ShowFpItem.aspx?nnoc=&ff_id=79&p_fpkat_id=fskab, 01.06.2011, Wikipedia: http://no.wikipedia.org/wiki/Holger_Danske). Operaen ble kun fremført 6 ganger. Den regnes i dag som Kunzens hovedverk og er tatt opp i den danske kulturkanon (Wikipedia: http://no.wikipedia.org/wiki/F.L.%C3%86._Kunzen, 22.08.2011).

⁴⁰⁵ Stærkodder var det første store episke diktverket på dansk og omhandlet i tillegg danenes egen historie. Stærkodder er en figur i *Gesta Danorum*, Danmarks historie, skrevet av skribenten Saxo Grammaticus på 1200-tallet. Han hadde et legeme som overgår alle andres fordi han var av Jætteslekt. Eposet ble trykket i 1785 og ga Pram et meget godt ry, han hadde knyttet historien opp mot opplysningsidealet. Ofte ble han bare kalt Stærkodders dikter (Hansen 1902: 348ff).

⁴⁰⁶ Det var Jørgen Kierulf som satte Rahbek på idéen: "Du kan jo efter Fastings Maade fortælle, hvad du har læst", skrev han til vennen da Rahbek ytret at han ville gjøre noe praktisk (Winsnes 1924: 332). Bladet regnes som nokså enestående i dansk litteraturhistorie (Wikipedia: http://no.wikipedia.org/wiki/Minerva_%28dansk_tidsskrift%29, 20.02.2011).

⁴⁰⁷ Den ble utgitt i en samling Klubsange, på Profts Forlag 1787.

⁴⁰⁸ Hallvard Lie skriver i sin bok "Norsk Verslære" fra 1967 at man sang hundrede andre sanger på denne melodien, og ikke bare politiske sanger. Han viser blant annet til den danske forfatteren og nobelprisvinneren Fredrik Bajers (1837-1922) uttalelse: "Saa yndet blev dens Tone, at endog en Vise ved et Promotjonsgilde (fest for en som har fått opprykk, ny stillig, avlagt doktorgrad o.l.) blev sunget som "At Slyngler hæves til Ærens Top" (Breen 1973: 121).

⁴⁰⁹ Liten del av noe større, noe smått, ubetydelig (Ordbog over det danske Sprog: <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=billing>, 01.06.2011).

⁴¹⁰ Alex Piron (1689-1773), fransk dramatiker og epigrammist (Wikipedia: http://en.wikipedia.org/wiki/Alexis_Piron, 01.06.2011).

⁴¹¹ Greske guder. Comus er sønn av Bacchus og guden for festivitas. Momus er guden for satire og poesi (Wikipedia: <http://en.wikipedia.org/wiki/Comus>, <http://en.wikipedia.org/wiki/Momus>, 01.06.2011).

⁴¹² Pyrrhus (319/318-272 f. Kr) var en gresk statsmann i antikken, tremenning til Alexander den store. Den greske byen Tarentum i dagens Syd-Italia ba Pyrrhus hjelpe dem i striden mot romerne, men Pyrrhus hadde egeninteresser i kampen (Wikipedia: http://en.wikipedia.org/wiki/Pyrrhus_of_Epirus, 16.06.2011).

⁴¹³ Trolig Carl Frederik Dichmann.

⁴¹⁴ Pavels forteller at han leste alt om striden. Han holdt mest med Baggesen, men tok egentlig ikke stilling. I et sarkastisk lune skrev han en rimfri metrisk fortelling om hvordan Oberon og Titania var blitt uenige på grunn av Baggeses *Holger Danske*. Som *Holger Danskes* opphavsmann bebudet Oberon Baggesen til en grusom forfølgelse av satitikere, parodister og epigramskrivere. Pavels leverte fortellingen til Poulsen for å få den trykket i *Morgen-Post*, men fikk det tilbake med beskjed om at Poulsen sto på vennskapelig fot med herrerne som ble omtalt og ikke ville trykke det (Pavels 1866: 70f).

⁴¹⁵ Heibergs opera ble aldri oppført (Arkiv for Dansk Litteratur: http://www.adl.dk/adl_pub/fportraet/cv/ShowFpItem.xsql?nnoc=&ff_id=79&p_fpkat_id=fskab, 01.06.2011).

⁴¹⁶ Wikipedia: http://da.wikipedia.org/wiki/Danmarks_historie_%281660-1814%29, 20.06.2011.

⁴¹⁷ Pavels var oppe til muntlig ekamen 7. oktober. Han forteller at eksaminatorer var Hornemann, Moldenhawer og Münter. Münter overhørte ham i det gamle testamentet, kirkehistorie og Esaias kapittel 7 (lectien på Marie Bebudelsesdag) (Pavels 1866: 73).

⁴¹⁸ Epikur var en gresk moral- og naturfilosof (342-270 f. Kr). Han så seg selv som viderefører av sokratiske tanker om sammenhengen mellom lykke og reel livsførsel. Fysikken kunne gjennom naturlige forklaringer bidra til å befri menneskene fra dets overtro og frykt for gudene. Men han ble misforstått av elevene sine (epikureerne) som la vekten på sanslig nytelse (Aschehoug 1978-1981, bd 3: 747).

⁴¹⁹ Kulturminneløypa.no: <http://loype.kulturminneaaret2009.no/kulturminneloyper/vestlandsruten-kristiania-stavanger-med-bipost-til-kongsberg>, 20.01.2011

⁴²⁰ Salomon Gjør (1742-1806) overtok rektorstillingen ved Kristiansand katedralskole i 1789 etter *Norske Selskabs* Søren "Latiner" Monrad. Gjør var født i København og hadde en eksamen magistergrad i filologi fra 1785. I årene 1770-1788 arbeidet han som hører ved katedralskolen i Roskilde. Gjør var rektor frem til sin død 1806 (Wikipedia: http://no.wikipedia.org/wiki/Kristiansand_katedralskole_-_cite_note-3, 02.06.2011, NBdigital bokhylla: <http://www.nb.no/bokhylla/1790/1790-tallet-opplysning-fornuftstro-og-religion/forfatterliste-fg>, 02-06.2011).

⁴²¹ Store norske leksikon: http://snl.no/nbl_biografi/Michael_Rosing/utdypning, 22.09.2011, Wikipedia: http://en.wikipedia.org/wiki/Johanne_Rosing, 22.09.2011.

⁴²² Den store danske: http://www.denstoredanske.dk/Kunst_og_kultur/Litteratur/Dansk_litteratur/1700-1800/Charlotta_Dorothea_Biehl, 06.10.2011.

Sammendrag

Denne mastergradsoppgaven gir en biografisk fremstilling av dikterpresten Jens Zetlitz' (1761-1821) unge år i et kulturhistorisk perspektiv. Zetlitz' sanger var populære over hele landet fra omlag 1780 og i flere generasjoner fremover. Zetlitz levde et begivenhetsrikt liv i en begivenhetsrikt tid. Før han fylte 24 år hadde han opplevd tre statskupp. Faren døde i Syvårskrigen, broren deltok i Tyttebærkrigen. Zetlitz var der når landets første radesykehus ble opprettet og han hyllet kronprins Frederik under hans første Norgesbesøk. I barndomsbyen Stavanger fikk han førstehåndskjennskap med pietismen, samtidig som rasjonalismen meldte sin ankomst. På latinskolen i Bergen ble han tatt hånd om av byens kulturpersonligheter, blant annet universitets- og Norgesforkjemperen Johan Nordahl Brun. Som huslærer i Arendal, Strømsø og Stavanger pleiet Zetlitz omgang med de mest oppadstormende handelsfamilier. Tvillingrikets fremste vitenskapsmenn underviste ham i filosofi og teologi på universitetet i København. Zetlitz var en ledende skikkelse i litteraturklubben *Norske Selskab* og en del av Knud Lyne Rahbeks litterære krets på Bakkehuset. Blant hans beste venner var dikterne Johan Vibe, Johan Herman Wessel og Jonas Rein, samt Norges eneste kvinnelige dikter på denne tiden, Magdalena Castberg. Flere av Zetlitz bekjente var med i Eidsvollforsamlingen og satt på Stortinget, andre gjorde karriere som biskoper og vitenskapsmenn.

Oppgaven avdekker mye som tidligere ikke har vært kjent om Jens Zetlitz, eksempelvis steder han har bodd, lærebøker han har lest, Ingeborg Bruns betydning, hvem han var huslærer for, hans lærere, medelever, halvsøsken, slekt- og venneforbindelser. Det rike persongalleriet som fremstilles kan være til nytte for både slektsforskere, biografer og lokalhistorikere.

Det finnes lite forskning om 1700-tallet, og oppgaven berører tema som kan være av interesse ikke bare for kulturhistorikere, men også innenfor nordisk språk- og litteratur, universitets- og historieforskningen i tiden frem mot 1814, samt skole-, musikk-, teater-, medisin-, militær- og kirkehistorie.